

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

3 1761 00301142 6

ТАРАС БУЛЬБА

ПРИЧОВЕТКА

НИКОЛАЯ ГОГОЛЯ

ПРЕВЕД О РУСКОМ

МИЛОВАН Б. ГЛИШИЋ

PG

5532

T319

1902

ТАРАС БУЉБА

ПРИПОВЕТКА

НАПИСАО
НИКОЛА В. ГОГОЛЬ

ПРЕВЕО С РУСКОГ
Милован Ђ. Глишић

(С 25 СЛИКА У ТЕКСТУ)

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1902.

584833
2.7.54

PG
3332
T319
1902

НИКОЛА ВАСИЉЕВИЋ ГОГОЉ

Гоголь се родио 19. марта 1809. године у Мајој Руспији, у Сорочинцима, на граници полтавског и миргородског округа. Школовао се најпре у свом родном месту, а затим кратко време у Полтави. 1821. године одведе га отац у Нежин, у лицеј кнеза Безборотка, где је остао скоро до краја 1828. године. Нежински лицеј није имао тада каквих особитих професора; већина од њих није имала карактером ни знањем одговарала своме наставничком позиву. У таквих наставника није се могло много научити, баш и кад би ъак био вредан и имао дара за науку. Гоголь, међутим, није био много вредан, а није показивао ни веће наклоности за науку. Нарочито је био слаб у страним језицима и математици, а показивао је нешто више љубави према странијој и домаћој историји. Место студија Гоголь се одао забави, а за њу је у Нежину било доволно слободна времена и доста прилика, јер је дисциплина у заводу била прилично лабава. Ипак, Гогольева генерација имала је паметну идеју, да створи себи какву корисну забаву. Таква је забава и створена оснивањем позоришта и покретањем цисаног књижевног листа „Звезде“. У оба пре-дuzeћа суделовао је и Гоголь: у позоришту је играо

важније комичне улоге; у листу је писао стихове.¹ Из тога ћачког времена помињу се, у главном, ови његови радови: *Две рибице* (балада); *Разбојници* (трагедија); *Нешто о Нежину, или за лудаке и љубави* (закон који је писан (сатира у пет одељака) и *Браћа Твердисављевићи* (приповетка). И поред тога рада Гоголь ни тада, као ни нешто доцније, није замишљао да ће бити велики књижевник. Он је осећао, као и сви талентовани људи, да је у њега дух снажнији но у његових другова, и чинило му се да ће његова личност избити па већу висину и имати утицаја на шири круг људи. Замишљао је свој долазак у престоницу као почетак триумфа, и пошао је у њу с младићким одушевљењем, сањајући златне слове младости: крепак и енергичан рад на онштем добру; витешку борбу за правду; одбрану невољних и гоњених и, као последицу тога, поштовање за живота, славу после смрти. Али кад је, крајем 1828. године, дошао у Петроград, био је намах силио разочаран. Као онај знаменити мрав из Криловљеве басне и Гоголь је остао неопажен у големој вароши, у којој су људи ишли много више за својим непосредним интересима него за каквим одабранијим идејама. Сиромах Гоголь! Он је очекивао да се пред њим отварају врата најбољих домаћа и срца најчеститијих људи, а дочекао је да га

¹ Љубав према позоришту изазвана је у Гогола још у раном детинству. Његов отац, Василије Атанасијевић, сплахија средњег стапа, био је нека врста позоришног управника и главног редитеља у приватном позоришту, које је на свом имању подигао њихов рођак, богати сплахија и великаш Трошчински. За то позориште Гоголев отац је сastављао и мале позоришне комаде, који се писују много одликовају књижевном вредношћу. Гоголь је врло често слушао у својој кући разговоре о том позоришту, и ако му, може бити, писују дали да присуствује представама. Позиције, кад ћаци пешински основаше позориште, Гоголь је молио се да му пошаље који од својих комада ради представљања.

људи којима је препоручен шаљу од немила до не-
драга. Па и оно што су му пудили било је сувише
убого, према ономе чему се надао. Већ пије више
сањао о угледном чиновничком месту, са кога би
штитио правду, а прогонио зло. У невољи, у коју
га баци безизлазан положај у Петрограду, сети се
својег ћачког глумовања и попуди се петроградском
позоришту. Али како је читao просто и природно, уместо
да је декламовао с афектацијом, то га одбише. Тада
покуша опет да пише стихове, као у весело ћачко
доба. Прва песма *Италија* коју 1829. године посла
(под псеудонимом) „Сину Отаџбине“ (Сынъ Отечества)
би доиста штампана. То охрабри Гогоља на већи рад,
и он написа и штампа спев „Ханс Кихелгартен“, једну
романтичну идилу, каквих је тада дosta било у европ-
ској књижевности. Овога пута зло прође: критика
готово једнодушно нападе на његову идилу. Преба-
цивало му се да је спев имитација једном немачком
спеву (Лујзи, од Фоса), да је и сувише романтичар,
и најпосле, да су стихови рђави. Такав дочек мало
растужи Гогоља те, и ако је спев био штампан под
псеудонимом (В. Аловъ), покупује јо књижарницама
све примерке и спали их.

Чак се ни на томе не задржа. Огорчен због
неуспеха, једак и заморен, Гогољ скоро побеже из
Русије, и оде у Либек. Али се тамо дugo не за-
држа, него се врати у Петроград. Одатле пише ма-
тери и моли је да му пошље што више материјала
о животу и обичајима у Малој Русији, нарочито да
му побележи украјинске песме и приче. 1830. године
Гогољ се опет јави у књижевности својом причом
Басаврик или ноћ у очи светог Ивана, штампаном
у „Отечественихъ Запискахъ“. Мало позиције доби и

писарско место у министарству, али како је положај био незнатац а дужност штампарија, Гоголь није ни водио бриге о вршењу те дужности. То учини те, пошто је пајпре променио службу, мораде је ускоро сасвим оставити.

1831. године Гоголь је штампао у појединим листовима неколико ситнијих чланака, песама у прози и одломака, све под разним псеудонимима (И. Гленикъ, Г. Яновъ и др.)¹

Почетком септембра 1831. године изиђе из штампе I књига његових прича из малоруског живота: „Вечери на мајуру близу Дикањке“ (Вечера на хутору близъ Диканьки. Повѣсти, изданныя насичникомъ Рудымъ Пашкомъ).

У овој су збирци биле четири приповетке: *Сорочински сајам*, *Вече у очи Иван дана* (поправљена), *Мајска ноћ или уточненица* и *Изгубљено писмо*.² Ова збирка изазва с једне стране иокуду, с друге похвалу. Сем Бельинеког, засниваоца руске литературне критике, Гогольеву књигу симпатично примише и чланови чувенога Пушкинова круга (Жуковски, Пушкин, Плетњев, кнез Вјаземски и др.), с којима се Гоголь већ био позирао и засновао неку врсту књижевног пријатељства. Почетком марта 1832. године

¹ Прија ствар коју је Гоголь првим именом написао била је песма у прози *Жена*, штампана у 4. бр. Литературној Газети од 16. јануара 1831. Исте године написао је Гоголь и причу *Како се свадио Иван Иванович с Иваном Никифоровичем*, или је она штампана тек 1834. године у алманаху „Ново село“.

² Најдово свих Гоголевих приповедака које су у нас преведене задржали смо ове онако, како су их преподноси ставили, и ако сви не одговарају оригиналним насловима. Ово је учинено ради одложице оних српских читаталаца који не знају руски. Где се наслов у оригиналу јавља расподизи с насловом у прводу, стављена су ови упоредо.

изиће и II књига „Вечери“, опет с четири приповетке: *Ноћ у очи Ђокића, Страшна освета, Иван Феодоровић Шиоњка и његова тетка и Баволска иосла* (Заколданое место). У то доба и чиновничка каријера опет се указа пред очима Гогољевим. Заузимањем Плетњева, који је тада био инспектор „Народног института“ (школа за племићске девојке), Гогољ добије за старијег учитеља историје у овом заводу. И ако су његова предавања била површина и без велике методичности, ипак нови положај појача у њему жудњу да стече себи угледа на овом пољу. Гогољ још не осећаше у чему је његова снага; још је лутао, прихватајући се послова за које није имао потребне спреме, а на своје књижевне радове гледао је једним оком, па и то жмиркајући. Он је сањао да постане славан наставник, да одушевљава многобројне слушаоце својим лекцијама и да изради велико историјско дело.¹ Нарочито му је било стајло за тим да постане професор историје на кијевском универзитету, и, да би то постало, није се устезао ни од неке врсте паметања. Најпосле, кад сви покушаји за кијевску катедру не помогоше, Гогољ се задовољи да, као професорски помоћник, предаје историју на петроградском универзитету. И професори и ћапи беху изненађени његовим постављањем, и прва лекција очекивана је с необичном радозналопићу. Она је једини у ствари и вредила нешто, јер је у њој Гогољ изнео поглед на опште стање средњих векова с вишем поетичности и научности, и једним тоном

¹ Историју Мале Русије у 4 велике свеске. Ради ове сврхе скупљао је грађу из Мале Русије. Али све то, разуме се, остало је само жеља, а сваки историјски рад Гогољев ограничио се на неколико неважних чланака, штампаних мањом у „Арабескама“.

који му је намах задобио слушаоце. На жалост, позије лекције открише сву његову неспрему за овако озбиљан посао, и, пошто је неко време мучио и себе и слушаоце, Гоголь се одрече овог позива и сиђе с кatedре, како сам вели, непризнат, као што се непризнат на њу и понео.

Паставнички рад Гогольев није ни мало спречио његове књижевне послове. Време од 1832.—1836. године била је периода најплоднијега рада Гогольева. Читав низ приповедака написан је у том времену, а неке своје радове Гоголь је тада скицирао или отиочео радити.¹

Године 1835. изашле су две свеске Гогольевих прича под насловом „Миргородъ“, као наставак „Вечери“. У обе свеске ушли су по две приче, у I: *Стари свет и Тарас Бульба* (I редакција), у II: *Вије и Како се свадио Иван Ивановић са Иваном Никифоровићем*. Исте године у зборнику чланака „Арабеске“ изашле су приче: *Портрет, Невски проспект и Записци сишавшега с ума*.

На Ускрс 19. априла 1836. године давана је у Петрограду његова комедија *Ревизор*.² Комад је прошао рђаво: гледаоци и критика пису били за-

¹ 1832. године израдио је најпрт комедије *Владимир III степена*, али се она после јавила у четири засебна одломка. 1833. године израдио је најпрт прича *Стари свет* (Старосветески помоћници) и *Невски проспект*, и комедије *Женидба*. 1834. написани су *Записци сишавшега с ума*, *Портрет* (I редакција), *Тарас Бульба* (I редакција) и *Вије*. У 1835. написане су приповедке *Каруџ и Нос* (редакција) и комедија *Ревизор*, а почет је роман *Чичиковљеви догађаји или мртве душе*.

² У Москви је *Ревизор* датан 25. маја, а штампан је у променљивој редакцији у априлу исте године. Гоголь је своје радове чешће прерадивао, а највише прерада имају *Ревизор* (6) и „Мртве душе“ (5).

довољни писцем; писац није био задовољан глумцима. Гогољу су пребацаивали да је клеветник своје рођене земље, противник државног уређења, бунтовник. Прошао се да је карикирао личности и измишљао не-природне сцене, и да његов комад развраћа публику. Гогоља је таква судба комада дубоко дирнула. У његовим писмима о првој представи „Ревизора“ осећа се тужан, местишице огорчен тон; писац говори кроз јецање. Његовој раздражљивој природи, његовом слабом организму, његовој неумереној сјети, није ни требало јачих удара. Уморен умним радом, нервозан, увређен, Гогољ је похитao да у туђини нађе спокојства и окрепљења, и отишao је у Либек. Од тога доба (1836.) па до 1848. године Гогољ је мањом провео на страни, и у Русију је долазио само на краће време. Обишао је многа места: био је у Швајцарској, Паризу, Риму, Ници, Франкфурту, Диселдорфу и по разним морским купатилима. Највише је проживео у Риму, и тамо се у први мањи прилично поправио. Тамо се предао изради свога најглавнијег дела: *Чичиковљеви догађаји или мртве душе*, на које га је побудио Пушкин, и за које му је чак дао и саму фабулу о „мртвим душама“.¹

Први део „Мртвих душа“ био је довршен крајем 1841. године, а у мају 1842. изашао је из штампе. Петроградска цензура чинила је делу многе сметње, јер јој је и сам наслов („Мртве душе“) изгледао сумњив, пошто се противио доктрини о бесмртности душе. Московска цензура била је блажа, али је ипак глава о „канстану Копејкину“ морала бити изменјена. Го-

¹ По самом признавању Гогољеву, у „Ауторској исповести“, и за „Мртве душе“ и за „Ревизора“ дао му је основну фабулу Пушкин.

голј је због штампања „Мртвих душа“ долазио у Петроград и Москву, али се вратио чим је довршен штампање, оставивши своме пријатељу Прокоповићу у аманет, да отиочи издавање његових целокупних дела.

Први део „Мртвих душа“ дочекан је скоро једнодушним похвалама. Тада су на челу књижевног и друштвеног покрета у Русији стајала три круга: *Пушкинов*, у коме је по смрти Пушкиновој пајзнатији био Јуковски, *Славенофилски* (народњачки) с Аксаковом на челу, и пајносле *Западњачки*, коме је пајглавнији представник био знаменити литерарни критичар Бељински. Пушкинов круг био је проповедник идеје о чистој уметности (*L'art pour l'art*); славенофили су били бранитељи старог живота у Русији, пре реформама Петра Великога, и онтири противници западњачке цивилизације; Бељински је, напротив, био заступник пајредних идеја западњачких и тражио је да књижевност служи потребама друштвеног живота. И поред све разлике у основним погледима, сва три круга примила су „Мртве душе“ с радошћу, јер им се свима чинило да ово дело служи за потврду њихових друштвених назора. Пушкинов круг најазио је у „Мртвим душама“ моћан изражај чисте уметности, Славенофили су видели онтар подсмећ руском друштву које је почело да потпада под утицај запада, Бељинском је ово дело показало колико се познаја, ништавости и јада крије у дубинама Русије, до којих не дођиру хумане и напредне друштвене идеје.

Ова једнодушност није владала само у оцени друштвене, моралне вредности Гогольева дела. И Гогольева уметничка способност призијата је скоро без резерве; сви су налазили да је његово дело производ

силнога талента и да је њим снажно обележен нов првац у руском роману.

*

После 1842. године Гогољев рад и живот показује извесно скретање. Његово здравље почело је слабити; било је тренутака кад га је болест јако савлађивала. Материјално стање његово било је једва спошљиво, и ако су му чињене извесне потпоре.¹ Страх од смрти мучио га је чешће, и жељео је да пре смрти буде очишћен од грехова. Његова душа била је још од детињства наклоњена религиозности. Отац му је умро у извесном мистичком расположењу; мати му је била врло религиозна, и васпитавала га је у том правцу. У његову темпераменту било је нечега загонетног, тајанственог — нису га забадава другови назвали „тајанственим Карлом“. После највеће веселости, пошто је духовитим досетељкама обасипао своје другове, повлачио се од животића разговора и проводио читаве часове у самоћи, обрхваш неком неразјашњивом тугом. Познији живот само је појачао његово незадовољство савременошћу, и нагонио га је да у размишљању потражи утеше стварним и уображеним патњама. Тежња к религиозном мистицизму, која је дотле обуздавана уметничким радом, порасте, ојача, обухвати св његов душевни живот, и постаде битни елеменат његова духа. Томе развију још припоможе његова околина, и место да буде излечен од те опаке душевне боље-

¹ Осим материјалне помоћи од пријатеља Гогољ је добио, на заузимање Жуковскога, потпору од цара, пајре 5000 рубаља, а поток годишњу помоћ од 1000 рубаља за три године.

тице, њему помогоше да јој лакше подлегне.¹ У таком расположењу Гоголь гледаше на своје уметничке производе с извесним омаловажењем, јер му се чинило да немају никакве моралне вредности, да не поучавају људе ничему добром. И као што је у детинству спалио своје почетничке књижевне радове, као што је у почетку правог књижевног рада спалио свога „Ханса“, тако и 1845. године спали II део „Мртвих душа“. У то време он је био сасвим пао у религиозну болест, и хтео је да раскреће са својом грешном прошлочију, да другојачијим животом искуни своје грехе и да поучи свет вери и побожности. Радећи II део „Мртвих душа“ хтео је њиме да обори Г и да покаже читаоцима нови свет: људе чесните карактера, одлична духа и правих животних сила. II део требало је да каже Русима: наша земља није онако јадна као што сам је ја у својим греним данима сликао; њени племићи нису или жалосни хвалисавци, или неспособни дрекавци, или углађени прозиви, или, пајпосле, јадне тврдице. Има и у нас светлих појава интелигенције и високог морала... није Русија само земља очаја и невоље...

Таком се идејом руководио Гоголь при изради II дела „Мртвих душа“. И да је његов таленат био мањи, руска књижевност би добила какву осредњу поучну причу, с пуно досадног моралисања и с много добрих људи, који чине богоугодна дела. Али је уметник у Гоголу био јак, врло јак, те га мора-

¹ Нарочито је од утицаја на развиће његове претеране религиозности онда госпођа Смирнова, с којом се он упознао док је био деца. Онци су обеје ради водили дуге разговоре о верским питама, јер је и таја Смирнова била паклоњена мистицизму.

ралист није могао савладати. II део показивао је необичну мешавину: где је надвлачала истицктивица уметничка снага, сцене су живе, изразите, спажне; где је надјачала, дидактичка способност све је бледо и извештачено. Гоголь у томе делу није успео да угуши свој уметнички дар; стога је још једном, пред своју смрт, спалио нову израду II дела „Мртвих душа“.

1846. године изиђе његова књига „Изабрана места из преписке с друговима“ и запрећести многе његове пријатеље. Знало се да је Гоголь ван уметности један консервативан дух, научен да поштује савремени поредак, и противан свакој већој друштвеној реформи. Али нико није очекивао да његов консерватизам пређе у страшно реакционарство; нико се није надао ономе болесном клерикализму, који се јавља у појединим његовим писмима. И они којима је писао нису мислили да је у њега тако уверење; рачунало се да је то неискрен тон, какав се често опажао у његовим писмима. Али, па жалост, књига беше штампана, и мимо саветовање неких његових пријатеља. У њој се Гоголь јавља као слепи поклоник сваке власти: световне и духовне. Он говори о мужицима скоро с таквим истим багателисањем, с каквим је обесни римски патриције гледао на своје робове. Тон „Преписке“ био је често простачки надувен; Гоголь је говорио као какав пророк или апостол, и жељео је да се његове речи сматрају као какве догме.

Књига изазва ошtre приговоре у славенофилском табору, а и Бељински одлучно устаде против ње, називајући Гоголя „проповедником кнуте, апостолом незнања, поборником онскруантизма“. Једино другови из Пушкинова круга, и ако и сами незадовољни

шитрим топом Гогольевим, покушање да књигу узму у одбрану (Вјаземски), или се Гоголју није могло помоћи. Он је већ био осуђен у свем честитом јавном миљењу, од свих пријатеља рускога напретка.

Гоголь је покушавао да одговори Бељинском, али без икаквог успеха. Бељински је сило ударио по мрачињачким идејама Гогольевим, и успео је да му бар мало отвори очи, да га у неколико отрезни, или бар излечи од силног самовеличања.

Даљи живот Гогольев није од велика интереса за литерарну историју. Гоголь је 1847. године остварио своју давнишњу жељу и отишao у Јерусалим да се поклони гробу Христову. Отуд се вратио разочараан, уморан и болестан, и проводио је време било у свом родном месту, било код појединих својих пријатеља. За то време радио је напово II део „Мртвих душа“ и читao прве главе својим пријатељима. Као што смо номенули, он је и тај рукопис спалио пред своју смрт.¹ Ипак, нашли су се по смрти његовој неки одељци овог дела и штампани су у тако непотпуном облику.

II

Гоголь почиње свој књижевни рад сентименталним романтичном поезијом, у којој се није осећао готово ништа националио (Ханс Кихелгартен и др.). Тиме се он одужио дотадашњем књижевном правцу, коме ће доцијим својим делима задати смртни удар. Тада правац већ је био преситио руску књижевност; постао је тежак несносан и загушљив, као ваздух који је испуњен већом количином угљене киселине.

¹ Умро је 21. фебруара 1852. године.

Осећала се потреба свежије струје; пробудио се онај моћни национални инстинкат који, и у политици и у књижевности, ствара отпорну снагу туђинштини и обезбеђује победу националном духу. Руска критика тридесетих година, чак и она политички реакционарна а књижевно беспринципна, почела је да захтева од руске књижевности, ноглавито од белетристике, да напусти имитацију страним узорима, да се окапи измишљених личности, у којих није било ни мало руске душе, и да замени дотадашња ваздушаста, бестелесна и фантастична бића руским људима и руским животом. Знаменита реч Гогољева: „Дајте нам руских карактера!“¹⁾, која је била његов инстинктиван уметнички принцип, лебдила је на уснама највећег дела тадашњих представника руске критике. Истина, ови захтеви нису били јасно формулисани; идеал нове књижевности трениерио је пред очима у даљини, која није допуштала да се уоче ни основне црте а толи сипније појединости, али је тежња била јака, готово општа.

Очекивала се с неком неуздржљивом раџозаплошћу појава какве јаке уметничке снаге, каквог даровитог писца, који би донео собом много љубави за Русију, много осећања за стварност живота и много способности да дубоко проникне у тај живот и да га јасно, живо и у најбитнијим одликама изнесе пред читаоце.

Тада се јавио Гоголь са својим „Вечерима“. али у тако скромном облику, с тако неизрађеним, непотпуним, мешовитим производима, да је само најсветлијим умовима руским било могућно да у овим

¹⁾ Сочиненія Н. В. Гоголя изд. XV, т. XI, с. 157.

несавршеним приповеткама осете прве, непоуздане изражаје једног великог реформаторског талента. Слабији духови били су обманути, и, мислећи да је то све што Гоголь може дати, бавили су се вишем поједињим недостатцима, но особитим значајем целине.

Доиста, занемарујући укупност друштвених и књижевних прилика, у којима су се појавиле „Вечери“, и гледајући их ван везе с ранијим књижевним пословима, оне неће правити утисак добро замишљених и тачно израђених приповедака. Много штошта у њима је само паглашено а неразвијено; поједини потези само скицирани а недовршени; дигалози мештимично верни а мештимично мелодрамски; описи час реалини а час романтични. Само у неким од ових приповедака (Сорочински сајам, Страшина освета) има неке распоређености епског материјала, па и то иенотнуно: у осталима све је некако као испретурано, једно уз друго сувишне рогобатно памешено, као да је у пајвећој журби рађено.

Али, заборавите за часак те несавршености обраде, занемарите строге захтеве литерарне теорије, загледајте добро личности у „Вечерима“ и њихов живот, и сравните их с оним што је дотадашња белетристика дала, и шта ћете видети? Нов свет, дотле ретко удостојен пажње приповедачке, прост, природан, занимљив, обележен свим важнијим одликама расе и друштвених прилика. То су нишчеви земљаци, интересантни Украјинци, с лулом у зубима, или исовком па уснама, готови на грубе досетке, храбри до невероватности, обланорни на јело и ниће, лакоми па добит, готови па извесна простачка лукавства, и вишега весели, безбрижни, задовољни животом. Гоголь је застао па томе: није хтео прондирати у ону мрачију

страну живота; иције покушао да нам прикаже тренутке бола и шатње, који у извесној мери донирају до највеће простоте, као и до врхова интелигенције, до колеба као и до шалата, како се то обично каже. То су, у осталом, једине пришоветке у којима једва да има нешто туге; на њих је Гоголь потрошio сву веселост своје младости. У својој ауторској исповести Гоголь казује, да је у часовима неке необјашњиве досаде, да би себе развеселио, замишљао разна смешна лица, и стављао их, у мислима, у разне смешне положаје, не мислећи да ли ће ко од тога видети какве користи.¹

У „Вечерима“ су још две ствари значајне. Прво, симпатија Гогољева према Украини и Украињцима, која се не дада скрити иза свих комичних призорова, и друго, уношење у пришоветке фантастичког елемента из народних гатата и скаскâ, чиме се појачава њихов етиографски елеменат. Уводећи у своје пришоветке читав свет фантастичних бића: виле, ћаволе, вештице, вукодлаке, Гоголь их је помешао с људма, дао има местимице комично обележје, начинио од њих пријатеље или непријатеље човекове, и скинуо с њих ону наивну поетичност, којом се ова бића приказују у народном веровању. Шалећи се с људма, Гоголь се шали и с ћаволима, те и најстраније приче не застрашују толико, колико би се иначе могло очекивати.²

¹ Сочиненія Н. В. Гоголя, изд. XV, томъ VIII, стр. 25.

² Згодно је овде напоменути, да је руска критика нашла да се Гоголь у овим пришоветкама угледао на немачког книжевника Тика (1773.—1853.); у неким од петроградских пришоведака на немачког пришоведача Хормана (1776.—1822.); у Вију, Пришоветки о томе како се свадио Иван Ивановић са Иваном Никичом-

С „Миргородом“ Гоголь се већ приближио реалистичком представљању живота. Сем приповетке „Тарас Бульба“, о којој ћемо посебно говорити, у овој збирци су још три приповетке: *Вије, Старинске снахије* (у српском преводу: Стари свет) и *Приповетка о том како се свадио Иван Ивановић с Иваном Никифоровићем*. *Вије* је једина приповетка из ове збирке, у којој има бића из народног веровања, као што је и недовршена приповетка *Иван Феодоровић Шаоњка и његова тетка* једина прича у „Вечерима“, у којој нема тога легендарног и митског елемента. Као два круга који се секу, тако збирке „Миргород“ и „Вечери“ улазе овим двема причама једна у другу.

Већ у „Миргороду“ пема вишем рације веселости. У самом току приповедања још се Гоголь напреже да одагна меланхолију, која снажно пробија кроз његов хумор. Али што се вишем примиче крају, у толико писца све вишем обузима туга, а на читаочевим уснама замире осмех, и његове се очи влаже. И кад се дође до краја, из душе читаочеве нестало је сваке веселости, а на уснама лебди саме једно питање: Зар је донста живот тако тужан и тако немно?

Донста, и приповетке у „Миргороду“ и оне у „Арабескама“² и неке позније, све су тужне. Разгледајте их све, и свуда ћете опазити мешавину

ровићем и др. на руског приповедача Нарежнога; пајосад, у „Мртвим душама“ на Сервантесова Дон Кихота, Лесажова Жил Блаза и на изјесне руске путничке романе. Али ово угледање врло је незнатно, и не умањује вредност и оригиналност Гоголових дела.

² Ове су из петроградског живота.

трагичног и комичног елемента. Не хитајте да се смејете личностима; тај ће вам смех после пресести. Ето вам *Старинских спасија*: најпре комична идила двеју старих душа, које вас веселе својом наивном себичношћу. Готови сте да им се подсмехнете; нешто вас голица у грлу — почекајте док старица не умре, па ћете видети како старом, добром Атанасију Ивановићу сузе заливају чинију, кад се при обеду сети своје старице. Посматрајте она два смешна Ивана који се завађају око ситнице. Спремни сте да им се подругљиво насмејете; очекујете само свршетак, па да јединим грохотом зачините ранију подсемељивост. Али ето свршетак долази са свом својом туробношћу: влажан, кишовит даш, блатњава улица, мрачно небо, покисле чавке и вране, а јадни, осталели Иван Никифоровић вратио се тај час из Полтаве те, баш као и Иван Ивановић, говори о свршетку спора, који ће се решити „у његову корист“, а који је већ упропастно оба грешна парничара. Па онда, сетите се како несрећно свршава сиромах богослов у *Вију*; како је немио призор, кад налазе лешину јадног Пискарева, с расеченим грлом и унакаженим лицем (*Невски проспект*); колико је тужна смрт Акакија Акакијевића, коме је украден драгоценни шињел, највећи идеал целога његова живота (*Шињел*). Најпосле, у *Портрету* је језива слика полуделог уметника, а у *Записцима полуделога* немилосрдна, болна анализа једног поремећеног ума, која својим свршетком силно узбуђује читаоца.

*

У приповеткама Гоголевим још се добро не види друштвени живот у ширим размерама. Оне се у главном

дотичу посебних случајева, који нису симитоматични за друштво. Живот је могао бити у својој целини врло добар, па да ипак приповедач, наклоњен пессимизму, пронађе, овде онде, поједине призоре који одговарају његову незадовољном темпераменту. Ако је душевно стање једног књижевника, или чак и његов физички састав, такве природе, да га упућују на подсмех и негодовање, он ће и у идиличном животу, и при најбољем друштвеном поретку, паћи специјалне сцене, да на њима искали своје зло расположење. Али кад је реч о „Ревизору“ и „Мртвим душама“, не може се једино темпераментом иничијевим и његовом наклонишћу к одрицању тумачити оно изобиље комичних ситуација и она маса умно и морално закржљалих или онакажених личности. Ако се по радијум причама могло мислiti да је Гоголь тражио злеуде личности, по „Ревизору“ и „Мртвим душама“ смо се с правом закључити, да су се Гоголju такве личности простио *наметале*, јер их је тадашњи друштвени живот имао у сувишку. У ова два дела Гоголь изгледа као човек који је упао у масу иевалалаца и глупака, па се заман упиње да их се отресе. Он увире поглед на све стране, не би ли што боље сагледао, али цела ова шарена гомила људи с половном памећу и полуисушеним карактером јури око њега, смеје се и љути, завађа и мири, бије и љуби, и непрекидно се бори за своје интересе и своја готово анимална задовољства.

И није ли, доиста, Гоголь имао право, кад је и сам казао, да је у „Ревизору“ прикупљено у једну гомилу све што је у Русији рђаво,¹ и да у „Мр-

¹ Ауторска исповест. Сочин. т. VIII, стр. 25.

твим душама“ нема ни једне утешење појаве, те човеку, пошто прочита књигу, изгледа као да је изашао из какве загушљиве јаме?¹ А није ли право имао и Пушкин, кад је, пошто му је Гоголь довршио читање првих глава, узвикнуо: „Боже, како је жалосна наша Русија?“²

Доиста, загледајте само ма и летимично у „Ревизора“ и „Мртве душе“, и видећете кроз свих четири ове невеселе, скоро очајне комедије и кроз цео први део ове тенке и подругљиве „песме о рђавима“ непрекидно све саме лупеже или безјаке, са свима нијансама моралне и умне дефектпозности. Узалуд се обзирете и тражите ведро, поштено лице или паметну и проницљиву физиономију — нећете их наћи? У овом животу, којчм живе личности из „Ревизора“ и „Мртвих душа“, никаква узвишенија идеја, никакво племенитије осећање, никакав светлији идеал не улазе као мотив у акцију личности. Они који су умом слабији проводе живот ограничен једино на лична осећања, не траже испита до задовољење својих инстинката и апетита, не одушевљавају се ни мало за опште добро, и умиру не сазнавајући какву је сврху имао њихов живот. Они што су мало јачи умом не одвајају од других ни богатством знања, ни бољим схватањем друштвене заједнице, по једино вештијим операцијама: да на штету својих ближњих дођу до својих користи. Оно што све те личности карактерише није нека нарочита страст, нити специјална злочиначка пакленост или нека

¹ Сочин. т. VII, стр. 86.

² Исто, стр. 87.

патолошка умоболност, које се спорадично налазе у људском друштву. Не, напротив. Све махне и слабости ових личности, сви њихови иступи и погрешке, све је то обележје целокупног друштвеног става, све је резултат друштвеног поретка. То нису болесне појединачне личности, то је болесна цела Русија. У оном систему „креоснога права“; у оној страшиој потчињености једних и обести других; у оном крутом, деспотском политичком уређењу, у коме се оштрије гопила једна хуманија и либералија мисао по најгори преступи против наравствености и јавне безбедности; у поретку који је обележен и непросвећеншћу масе, у том нечистом и нездравом ваздуху, могу ли људи бити чврсти, одлучни, поносити и спремни за виши морални и умни живот?

Узалуд су се ћифте мрштиле; узалуд су илађени представници „државне књижевности“ подизали свој глас; узалуд је и сам Гоголь у наступу своје мислилачке „трезвености“ бацао анатему на своја рођена дела! Ништа није могло умањити огромну заслугу Гогольевих књижевних радова за мисаони преображај Русије и за њене позије друштвене реформе. Он је указао један део зла, показајући какав је у истини онај одабранији део руског народа — сиахије и чиновници. Тургенјеву, Гљебу Усенијском, Решетникову и др. остаће да нас дубоко узбуде показујући нам онај други, несрћенији део — руске мужике. Сад је ствар друштвеног напретка била у поузданим рукама: књижевност се заинтересовала за стварни живот, и без икаквих штетних устручавања, смело, одлучно почела је да јавном миљеу отвара очи, које су дugo биле затворене пред страшном ствариошћу. У том послу Гоголь је и против своје воље био иницијатор,

вођ и учитељ; то су осетили не само пријатељи напретка, него и приврженици старог поретка.¹

*

Је ли Гогољ доиста имао пред очима друштвене реформе, кад је стварао „Ревизора“ и „Мртве душе“? Да ли је кроз његове уметничке производе говорио револуционарни дух, који од коренитих измена управљачке системе очекује бољу будућност? Боже сачувај! И по свом образовању, и по карактеру, и по средини у којој је стекао своје књижевне идеале Гогољ је био далеко од свих тих „опасних“ тежња за преобрађајем. У својој „Ауторској исповести“ и у појединим писмима, Гогољ јасно и несумњиво утврђује, да је почињао своје књижевне радове често без икакве сврхе и без одређеног плана.² Чак и фабуле за своја два најглавнија рада („Ревизора“ и „Мртве душе“) није сам нашао — њих му је Пушкин дао.³ Круг књижевнички, који је на њега имао највише утицаја (Пушкинов), био је приврженик начела „уметност ради уметности“. Презало се и од саме помисли да књижевност служи друштвеном животу; то би њима изгледало као обесвећивање њена уметничког значаја. Наменеана племићским круговима и малом кругу просвећених људи, књижевност пре Гогоља прелазила је ћутке преко најважнијих животних питања и одвраћала је свој поглед од широких слојева масе

¹ Гогољев погреб прошао је без учешћа званичних кругова, а Тургењев је кажићен за један благ некролог великом приповедачу.

² Сочин., т. VII, стр. 24, 26 и 56.

³ Исто, стр. 25.

пародије. Њој је годио салонски парфим, празни и помодни разговори, романтична јунаштва отменога живота, љубав вођена по правилима еротике, интриге беспослена света... цео овај нешто погођен а већим делом измишљен механизам елитне друштвене. Местицице се тек увлачио у поезију и роман простачки свет: по неки весели ћак, какав осиротели снахија, каква уцвељена сиротица или, пајзад, идеалисано музичко село. Осебала се, истина, потреба за реализмом, али за чисто уметничким, без икакве друштвених тенденција.

Пушкинов круг тако је схватио Гогола: тако је, пајисле, и он сам себе појмио. У номенутој „Ауторској исповести“ и у „Преиспецам пријатељима“ грешни Гоголь једнако се брави од улоге „непријатеља сувременог поретка“, коју му је један део критике додељио. Он придаје својим делима само моралну а не и социјалну важност. По његовим разлагањима зло није дубоко, није у друштвеној системи, опо је у личностима. Друштву не треба реформа; појединцима само треба моралне еволуције, те да своју душевну снагу прикупе, како би се излечили од свега зла што их дави. Не обарајте постојеће друштвене установе; поправљајте само свој карактер, такав је у главном савет, који Гоголь даје слабим и недовршеним људима.

Очевидно, Гоголь је у заблуди. Он не зна ни мало психологију колективнога духа, и прима без устезања старе индивидуалистичке моралне теорије. Веза између идеја човекових, његових осећања и његових радња њему је непозната. Он верује да *хтети* значи што и *можи*, и мисли да се људи могу морално препородити, а да се материјалини и подни-

тички услови друштвеног живота не промене. Њему нису ни мало јасни односи између јавног морала и друштвених устанака, и он наивно верује, да ће својим саветима снахијама и мужицима систем крепосног права начинити хуманим и идличним!¹

Читалац осећа да Гоголь мислилац и Гоголь уметник нису један и исти човек. Као мислилац Гоголь не заслужује готово ни мало симпатије. Он је богобојажљива, претерано лојална душа, приврженник законитога поретка, хвалилац „правитељства“, занесени религиозни проповедник. Он се истини мршти на поједине рђаве људе, али с похвалом говори о тадашњем „шаршетку“ Русије. Његова друштвена начела нису конзервативна — она су реакционарна; његове религиозне идеје нису побожност — one су биготизам.²

Двојственост Гогољева духа чини, те он као мислилац чешће одриче оно што је написао као уметник, и обриче да се поправи. Доиста, пишући II део „Мртвих душа“, он покушава да уведе у роман добре и честите карактере; за III део обећава да ће поправити и оне рђаве из I дела.³ Кад му то не полази за руком, он дванут спаљује II део свога романа, а у заостацима иза тих спаљивања остају слаби и бледи портрети добрих личности. Ове бескрвне, неизразне, бесијажне особе више су фантоми но живи створови — писац није успео ни да сам поверије у њих, а толи да увери читаоце у њихову егзистенцију.

² В. чланак „Рускій помѣщикъ“, Сочин. т. VIII, стр. 116.

² Сочин., т. VII, стр. 44, 82, 138 и даље, 75 и даље, 116 и даље итп.

³ Исто, страна 72.

Доиста, Гоголь ни поред највећег напрезања није могао као уметник демантовати своја рација уметничка опажања. У њему је била страховита борба између бујног несавладљивог приповедачког талента, увек жедног истине, и убогог, замраченог мислилачког духа, који му није дао да из својих уметничких закључака изведе паметну и здраву друштвену философију. Та га је борба непрекидно мучила; она је, уз физичко нездравље, разурвавала његов живот и тројала његово спокојство; она је убрзала његову смрт, као што је изазвала и престанак његовог уметничког бића. Још много пре смрти Гоголь је умро као приповедач — умро је, јер није хтео лагати, јер, управо, није умeo лагати.

III

Гоголь не само што није умeo лагати, него чак није могао казати ни ограничenu истинu. Други би писац остао при индивидуалном, психологском реализму, и, окрећући главу од станих и редовних појава друштвенога живота, застао би на изузетно добрим сценама, на реткостима, на срећним изненадама. Тако казана истина не би била потпуна истина, али не би била ни лаж. То би био реализам специјалних факата, реализам подован и узак, али за невољу синоњив. Таквом реализму, који се бави изузетним задовољством у животу, није се једино противило друштвено стање у Русији, него и сам уметнички темпераменат Гогольев. Гоголь је био у дну душе незадовољник, и то незадовољство није потицало из некаквих теоријских разлога, из свесног размишљања једног моралисте, већ из неке болесне

осећајности. Због тога је оно било силије, и није се дало излечити никаквим философским умовањем. У Гогольу је живео један непоправљив меланхолик, који је с годинама јачао, обузимајући скоро целу душу уметникову. Туга, која је у детинству избила ређе и слабије, у позијим годинама, изкуплена у великој количини, излила се обилато кроз његова дела, прелазећи делимице у горки очај.

Ипак, та туга вије могла сасвим уништити једну другу особину Гогольева духа. У њему је и опет остало нешто весељости парочите врсте; нешто гаменско, обешењачко; нека наклоност к подсмејвици и ругању. То је двоје живело у њему готово независно, не спајајући се, не дајући једноставност његову осећању. Те две душевне диспозиције, стављене у службу јаком посматрачком таленту начиниле су Гогольева дела смешом подсмеха и сажаљења, весељсти и меланхолије. И Бељински је имао право, кад је, потврђујући саме Гогольеве речи, казао да се Гоголь смеје кроз плач. Читалац се не може отети утицају његових дела: има у њима места која ће га нагнati на грохотан смех, има их која ће му једва развући усне, има их која ће га ражалити или чак и разгневити.

*

Удружените подсмех са сажаљењем и веселошћу или додајте тежњи за безлобним омаловажењем извесних личности неку количину љубави према њима, и то вам *хумора*. То су битни елементи ове врсте комичног осећања, почевши од његових најгрубљих формâ, па све до најфинијих изражaja. У Гогольевим делima налазе се сва три основна елемента хумора:

подсмех, симпатија и веселост или неједнако распо-рећени. У првим приповеткама преблађивала је ве-селост; у нозијим она је добила подређену вредност. Има, пајпосле, и таквих места у Гоголју, која пису хумор већ сатира. У њима је подсмех изгубио своју до-бродушност; место симпатије дошла је мржња; весе-лости је скоро нестало. Гоголь није могао волети све своје јунаке и ако је волео Русију. Имало је личности, које су заслуживале нештедно презрење, као што је било и појава, које су изазивале силну мржњу ауторову. Такав је случај с „Ревизором“ и с по- неким сценама „Мртвих душа“. И ако је сликање тих сцена и призора по свом облику хумористично, оно је по свом психолошком обележју готово чиста сатира.

Гоголь је хумор мешовите врсте. Местимице Гоголь има много духа и изназливи ванредно фине ко-мичне призоре. Други пут, незадовољају својим про-ницљивим онажањем, он се упушта у претеривање, појача намерно комичне црте и начини карикатуру. Некад му се чини и то мало, и покушава да у по-јединим, често вулгарним изразима нађе потпоре хумористичном представљању. Он је неизрађен, неу-глажан хумористички таленат; то је сирова а богата руда, из које би се могао добити драгоцен метал, ишто се претходно очисти од свих непотребних са-стојака. У Гоголју има доста сељачког духа: он не пробира много. Из његове необично развијене посматрачке способности, из јаке приповедачке осе-ћајности не стоји увек доволно развијена моћ одаби-рања чињеница, не стоји непрекидно извесна дели-катност духа, извесна пречишћеност укуса, без чега нема правог уметничког посла.

Још нешто недостаје Гогољу — техничка вештина. Гогољ не уме добро да организује свој уметнички производ; да развије колико треба поједиње делове; да чврсто споји посебне епизоде. Он се помете у маси појединости, изгуби присуство духа и не уме да се заустави па потребној међи. Као што пада на богат материјал за комично приказивање, њега као да спопадне бес, и тада ређа чињенице с неком расипачком енергијом. Богатство открића не допушта му да хладнокрвно бира, и нагони га да испадне из потребног круга, само да би све обухватио, све казао. Његов „Ревизор“, и ако је неколико пута прерађиван, вине је низ посебних комичних призора, него добро инсценирано дело. „Мртве душе“ пису прави хумористички роман, него онет низ слабо састављених комичних слика и портрета. То је дело без свога центра и скоро без главног јунака. Оно не личи на једну добро израђену грађевину, него на низ кућица поређаних једна уз другу, са по једним заједничким зидом. Гогољ је био без јаког конструктивног усврађења и без добре архитехничке способности. Он је био детаљист, и описао је врло добро с поједињим засебним чињеницама. Оне драгоцене способности да из гомиле појединости одабере најважније и да их с укусом среди Гогољ је имао најмање од свих великих руских приповедача. Том способношћу у потпуној мери једини је између свију њих владао Тургенјев.

Гогољева је снага у портрету. Ту је он први вештач не само по времену, него и по стваријој вредности. Ретко је приповедача који је располагао с таквим изобиљем комичних типова, а мало их је који су умели тако уметнички нацртати поједиње

тичке, па и индивидуалне карактере. Од њега се није могла скрити ни најскривенија комична црта, а главне, битне и пресудне особине једног карактера обележавао је с необичном тачношћу, изразито и пластиично. Добро је рекао један од његових руских критичара, да су особна имена његових личности постала општа имена извесних душевних особина.

У својој „Ауторској исповести“ Гоголь с правом тврди, да он није радио своје портрете у смислу просте копије, но да их је стварто и то не помоћу уображења, већ упоређивањем са стварношћу.¹ Он је појединим својим личностима позајмио неке од својих црта, као и неке црте свјјих пријатеља.² Свакако, и поред тврдње Гогольеве да је нарочито прибирао гравју за портретисање личности, његова је главна спага у оној иницијативи, независно од памернога, проучавања, способности: да осети комичне призоре да открије занимљиве црте појединих личности, да проникне у суштину извесних неправилних, начетих и деформисаних карактера. Та је способност у њега била јака од почетка до kraја његове књижевне каријере; њој има да захвали за књижевну славу, коју су му јединим делом признали савременици, и коју још боље утврђују позиције генерације.

IV

„Тарас Буљба“ се издваја од свих других уметничких производа Гогольевих. Сви се други стичу на савремени живот; „Тарас Буљба“ се окреће прошлости. Сви остали износе обичај живот у породици

¹ Сочин., т. VIII, стр. 32.

² Исто, т. VII, стр. 87.

и друштву; „Тарас Буљба“ говори о витешким борбама и крвавим мегданима. У другима Гоголь се готово непрекидно односи према својим јунацима с извесном подсмешљивошћу, или чак с презиривим негођивањем; у „Тарас Буљби“ хумористички елеменат једва где где пробија кроз поштовање, које писац гаји према витешком козачком атаману и његовим садрузима. „Тарас Буљба“ и није приповетка; то је нека врста прозног витешког епа. У њему једва да има по која комична сцена; све је остало страховита борба за веру и народност. То је песма похвалница дивљем и неукротљивом ратничком инстинкту, похвала ироливеној крви, похвала слободној, полуварварској раси, која на живот гледа као на беззначајну ситницу. На писање овог дела Гогоља су побудиле украјинске песме, тако звучне, а тако меланхоличне! „Песме су Малој Русији — све: и појезија и историја, и очинска могила“.¹ „Наша Украјина одјекује песмама“² говори Гогољ. И као у песмама украјинским тако и у „Тарас Буљби“ „не треба тражити казивање дана и датума битке, или тачног објашњења о месту, истините релације... Но кад се зажели истински начин живота, елементи карактера, све варијације и пијанске осећања, емоција, страдања, веселости описанога народа, кад се усхте испитати дух прошлога века, ошти карактер целине и појединачних делова... онда ће се човек потпуно задовољити: историја народна открива се пред њим у правој величини.“³

¹ Сочин., т. X, стр. 51.

² Исто, т. XI, стр. 151.

³ Исто, т. X, стр. 51.

Тарас Бульба није само песма о јунаштву, него и слика унутрашњег живота козачког. Савременици су похитали да је упореде с Илијадом, али то је већ претерана похвала. Српски читалац запазиће извесне сличности ове песме са сјајним спевом Његовићем — „Горески Вијенцем“. У оба спева прослављају се витешка дела двају слободних народа, који без страха бране своју веру и народност. У оба спева песници силио воле сваки свој народ, не само стога што су у њему попикали, него и зато што тај народ заслужује љубав. У оба спева кроз снажне и симпатичне похвале заиграва се нешто паивнога хумора и ако мало сировога и непречишћенога. Његови не крије извесне чисто интелектуалне слабости својих јунака; Гоголь не крије уз то ни извесне моралне дефекте својих личности. И Његови и Гоголь баве се унутарњим животом, обичајима, веровањима, навикама свога народа, и износе у најопштијим цртама темпераменат расе и важне етическо-холошке особине. Најисле, у оба спева има и туге; у „Горском Вијенцу“ највише у почетку спева, у „Тарас Бульби“ највише на завршетку.

*

„Тарас Бульба“ спада по своме правцу у прелазну епоху Гогольеве рада. У њему се онажа такмичење између реалистичке тежње Гогольеве и његове ранајо наклоности романтизму. Гоголь је одгајила једна романтична књижевна епоха, и на оном делу, као и на неким ранијим онажају се јаки трагови тога васпитања. За њега би се могло казати оно што је Зола рекао за себе и неке од својих другова: „Ми смо заражени романтизмом до сржи; ми смо га по-

сисали у колежу... ми смо га удисивали у отровном ваздуху наше младости.¹ С Гогољем је иста ствар: пред њим у литератури било је дosta романтичних приповедака из прошлости; у његовој Украјини певане су романтичне песме о јунаштву козачком. Ко би могао замерити Гогољу, ако је, пишући „Тарас Буљбу“, сваки час прелазио из својих реалистички обрађених детаља у романтично приказивање. Па онда, Гогољ није имао много дара за историјску приповетку; он се у њој није умео наћи. „Мој предмет била је савременост... мој ум био је свагда наклоњен садашњици“, говори Гогољ у својој исповести.² Гогољ није писао „Тарас Буљбу“ да задовољи своју уметничку наклоност према прошлости, већ да искаже своју љубав према родној земљи. Он је волео Украјину, и та га је љубав занела, опила, те од разборита посматрача и пажљива испитиваоца начинила ватреног химнопевца. Кад говори о природним лепотама Украјине, Гогољ не описује: он кити, укращава, боји светлим бојама. Он не види добро стварност; утисци из спољног света преобразе се његовој души: изазову најмилије успомене из детињства; задобију неку тајanstvenу драж, и све око њега изгледа блиставо и сјајно. Кад с природе пређе на борбу, Гогољ се узбуди: крв узвари у њему; национални попос обузме цело његово уметничко биће и, место да описује, он велича, прославља, диже у облаке. Треба сравнити Толстојев „Рат и мир“ с Гогољевим „Тарас Буљбом“, па да се осети колика је огромна разлика између истине живота и идеализације.

¹ E. Zola, Les romanciers naturalistes, стр. 340.

² Сочин., т. VIII, стр. 35.

ције догађаја! У Толстоја је све изисено мирно и без узбуђења, у тачним размерама, подробно, верно до најситнијих појединости. У Гогоља је све ватreno, пуно осећања, неодмерено и преувеличано, као да је намерно тражен ефекат. Па ипак Толстојеви мири описи силно узбуђују, док Гогољево ватreno сликање битке оставља читаоца готово хладним. Разлог је томе сасвим разумљив: крв проливена у Толстојеву роману мирише па праву људску крв, док у Гогола она само личи на њу.

Описи природе и борбе у „Тарас Бульби“ још су и синошљиви, али има нешто у тој поеми што је искрено, извештачено, у чему нема ни мрве истине. То је љубав. Гоголь је у том погледу нарочита природа; он не само није волео љубавне сцене, него није умев ни у најгрубљим потезима извести истините манифестије љубавног осећања. Гоголь је, ако се тако може рећи, имао слепило љубави, и све што ту тако силну и разорљиву емоцију обележава за њега је била тајна. Отуда у његовим приповеткама једва се и наговештава љубав, а и кад се о њој говори, то је све мелодрамски и неприродно. Гоголь је стајао пред лепотом женском као какав јвиух; она га је мање узбуђивала ио лепота природе. Он је описује извесним стереотипним начином рђавих приповедача, у општим, пространим потезима, који ништа не казују, који не допуштају да се лик индивидуалише у машти читаочевој. Била је „цироока и бела као снег, обасјан јутарњим руменилом сунчевим“ — тако говори Гоголь, као да позајмљује своје речи из женских народних песама. „Груди, врат и рамена беху у опим прекрасним границама, што су одређене потпуно развијеној лепоти.“ Које су то границе,

и је ли их Гоголь знао? И зар је доиста та Полькиња била толико лепа, да један витез остави своју веру, одрече се породице и изневери отаџбину за један ћен милостив осмејак?

Кад Гоголь износи љубавни дијалог, не верујте му ни мало: тако се не говори у животу, тако се никад није говорило у прошлости, а неће се говорити ни у будућности. Гоголь не познаје тон пијакенат љубавне речи; не познаје их ни у најосновнијем облику, а то ли у разноврсним пијансама. Али слушајте га кад говори о обичним појавама живота, нарочито о рђавштини, за чије му је изношење Шушкин признао потпуну способност.¹ Како је у томе поуздан вештак, с колико снаге слика поједине сцене, с колико истинског познавања располаже детаљима из живота! Његов опис живота у курењима пун је снаге, живописан, истинит у већини црта. — Тарас долази са синовима на Запорожје, и пред њихове очи излазе живе, јасно обележене слике појединих личности. Ено Татарина где окреће раЖњеве с овновином, ено Јеврејина како цеди ракију, ено пијаног Запорошца, са скупоценим чакширама упрљаним катраном, како безбрижно спава насрд пута. Тарас и синови улазе у Сечу, и један интересантан, шуман, весео и безбрижан живот ври око њих. На све стране песма и свирка заталасава ваздух; пара просутог алкохола меша се с димом из лула; заударају козачки кожуси; лете громке псовке; звече потковице на чизмама. А иза тога „приватног“ живота, полуудивљег и полувијаног, ено се јавља „политички“ и „др-

¹ Сочин., т. VIII, стр. 85.

жавни“ живот; држе се зборови и бира се кошеви — и опет иста граја и метеж.

— Нека Шило буде атаман? викнуше једни.
— Да метнемо Шила за кошевога!

— Шило ти у леђа! раздера се гомила с грдијом. Какав је он козак, кад се пролошио, пасји син, као Татарин? Нек иде до ћавола нијаница Шило!

— Брадатога, Брадатога метнимо за кошевога!

— Нећемо Брадатога! Нек иде Брадати ћавољо матери!“

И кад су избрали кошевога, ево како га на деликатан начин уводе у дужност, до које је дошао „парламентарним“ поверењем:

„Двојица од њих доконаше га испод пазуха, и при свем том што се одушира ногама у земљу, био је инак довучен на пољану, а иратила га је исовка, муваше остраг песница, ногама и световање:

— Не устежи се, ћавољи сине! Примај почаст, исино, кад ти је дају!“

Тако је у миру, али кад дође рат, овога измушваног и исисованог кошевога слушаће и најбољи јунаци и најстарији атамани; његова ће реч бити пресудна. Такав је морал ових слободних и храбрих људи, који живе за своју веру и народност, и који ће, кад треба, дати живот без жаљења и отријети муке без јаука.

*

Главни јунак несме, Тарас Бульба приказан је ванредном вештином и веома симпатично. То је тип степског четника, неустрашив борац, дивљи и неукротљив као природа у којој је поникао. Снажан ратнички инстинкт обузео је цело биће овога чврстог, гнозденог јунака. Он осећа одвратност према

мирном породичном животу, те и ако воли своју децу, он их воли као своју ратничку замену, као наследнике свога јунаштва. Он има само једну неодољиву потребу: да се бори, да туче непријатеље Украјине, да покаже синовима шта од њих очекује њихово племе. Тараса је борба васпитала; она му је улила силну љубав према свом народу и још силију мржњу на непријатеље његове. То своје осећање Тарас засведочава једним страховитим делом; он убија млађега сина, који је изневерио своју веру и свој народ. Скупља се жртва народу није могла принети; поузданји испит из патриотизма није могао бити положен. Сцена у којој се то износи има великог ефекта; ни најхладнији читалац не може остати неузбуђен пред том узвишеним свирепошћу. Крвава победа коју је национално осећање однело над породичним потреса силно, и човек не зна да ли да жали несрећног оца, или да проклиње његово дело. Да је Тарас учинио као Брут и предао сина да му се суди — људско осећање не би се могло много бунити. Али његове страшне речи: „Ја сам те родио, ја ћу те и убити“ стежу као дављеничком руком душу читаочеву. Овај примитивни морал, ово ужасно убеђење у неограничено право родитељске моћи... како је то све дивље и варварско! Па онда, овај пежни вitez који је, не могући делити љубав између отаџбине и драгане, постао непријатељ једној, да би могао бити поклоник другој, како је он ипак симпатичан са своје младости и свога јунаштва; симпатичан, и ако је овако тежак грех учинио!

Жалите Андрију, али не проклињите ни старог Тараса! У овој очврслој и огрубелој ратничкој души, у овом гвозденом скелету обавијеном челичним ми-

шићима ипак је пежно, осетљиво срце. Он не може жалити издајника отаџбине, јер се томе противи цела његова природа, али погледајте како силво тугује за својим првеницем, за Останом:

„Он је одлазио на ливаде и степе, као да лови, али му је метак остајао неизбачен. Не избацити пушку, пун тuge, сео би крај морске обале. Дуго би ту седео оборене главе и непрестано говорио: „Остане мој! Остане мој!“ Пред њим се пресјахује и шири Црно Море; у удаљеном тричаку ишти чајка; седи његов брк бели се као сребро, а суза сузу стиже.“

То већ почиње да мири читаоца с Тарасом, а његова јуначка и мученичка смрт изгладиће и последњи траг негодовања. Њом ће искупити своје грехе, јер је грешио у име свете љубави према својој родној земљи и њеној слободи.

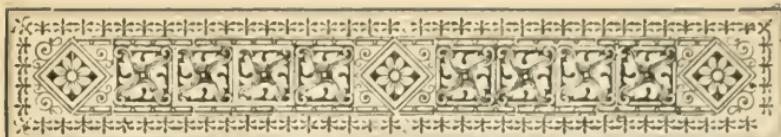
Још је један тип Гоголь уметнички пацртао. То је жена Тарасова, једна невољница, коју је убило робовање породичном деспотизму. Гоголь је о њој мало рекао, али и то је доволјно да изазове сажаливе симпатије према овој несрећној матери, којој се деца воде на крваво људско разбојиште. Њена туга извире из једног бесконачно пежног родитељског осећања, пред којим је све друго слабије и неважније. Ако је Тарас симпатичан с превелике љубави према отаџбини, и мати је такође симпатична због своје топле родитељске љубави, са које онако сило нати. Гоголь је дао сваком своје: Тараса је начинио заточником народне слободе, а његову жену жртвом материнске љубави.

За живота Гоголь је добивао и одушевљење похвале и оштре покуде. Једни су у њему опажали снажан таленат; други су га сматрали за средњег књижевног радника. Данас, педесет година после његове смрти, више нико не одриче његов сilan утицај на руску књижевност. Најсјајнији период њен оснађио се на његовој уметности; најбољи руски приповедачи почели су у њега учење ове велике вештине. Он је био углед књижевном потомству; слава руског романа почиње од њега.¹

22—IX—1902.

Јаша М. Прдановић

¹ Биографски део овога предговора рађен је по изврсним расправама Шенроковим и по књижци А. Аисенске „И. В. Гоголь“ итд. За остални део у расправи прочитao сам руске расправе: Бељинскога, Нипина, Котљаревског, Веселовскога, Богућаревског и француске: Богија, Меримеа и Визева, али сам се у главноме највише ослонио на свој сопствени суд, јер су Гогољева дела била увек моја омиљена лектира.

I

— Ама окрепи-де се, сине! Их, како си смешан! Какве су то на вами поповске мантије? Зар се тако сви носе у академији?

Таквим је речима дочекао стари Буљба своја два сина, који су се учили у кијевској бурси па дошли кући оцу.

Синови његови тек што беху сјахали с коња. То су била два кршна момка, који су још гледали памргођено, као семинаристи што су скоро пунштени из школе. По њиховом једром, здравом лицу беху тек избили мäље које још пије дотакла бријаћица.

Њих је всома збунио такав дочек очев и стајали су као укопани, оборивши очи пресда се.

— Стојте, стојте! Дајте да вас добро разгледам, пастави он, окрећући их. — Како су вам дуге свитке! Гле, какве су то свитке! Таких свитака није још било. Па дë потрчите који од вас, да гледам како ће љоснути о земљу, кад се заплете у скотове!

— Не смеј се, не смеј, баћко! рећи ће му старији син.

— Гле ти, како је падувен! А што да се не смејем?

— Па тако; ако си ми и отац, кад се подсмејаш, ја ћу, Бога ми, да бијем!

—Ao, ти, никаки сине! Шта! Зар оца? рече Тарас Буљба и одмаче се удивљено за неколико корака назад.

— Јест, макар и оца. Кад је увреда не гледам ко је нити га поштујем.

— Па како ћеш се бити са мном? Ваљда неспицама?

— Па већ чим буде.

— Е, хајде неспицама! рече Буљба засукујући рукаве. — Да видим, какав си јунак на несничану!

И место здрављања после давнине растања, отац и син почне припинавати један другоме буботке и по ребрима, и по слабинама, и по прсима; час узмакну и обазру се, час изнова наступе.

— Гледајте, добри људи, полудео старац! сасвим сишао с ума! говорила је бледа, сувоњава и добра мати њихова, која је стајала на прагу, а још није имала кад ни загрлити милиу децу своју. — Деца дошли кући, има више од годину дана како их ни смо видели, а њему пало па ум, Бог те нита шта: да се несничка!

— Па он се дивно бије! рече Буљба, кад преста.
 — Тако ми Бога, добро! настави, догонећи на себи мало хаљине. — Тако добро, да чак није требало ни пробати. Биће ваљан козак! Е, да си ми здраво, синко! Дје да се пољубимо!

И отац и син стадоше се љубити.

— Добро је, синко! Тако ти удри свакога, никоме не оираштај! Него баш ти је смешно то руво: каква ти то узица виси? А што ти, имокљане, стојиш и што си спустио руке? рече Тарас млађему сину: — Што ме не бијеци, пајси сине?

— Ето шта му оне пађа на ум! рече мати, која је у том грцила млађега. — И како му дође на намет тако што, да рођено дете бије оца! Као да му је сад до тог: дете младо, прешило толики цут, уморило се... (том је детету било више од два десет година и било је за читав хват високо); — требало би да се сад одмори и да се прихвати чим, а он га гони да се бије!

— Е, маза си ти, како видим! рече Буљба. — Не слушај, синко, мајку: она је жена, она иншта не зна. Зар ви да се мазите? Ваше је мажење — равно поље и добар кој: ето то је ваше мажење! А видите ли ево ову сабљу? То је ваша мати! Све је оно ћубре, чим вам пуне главу и академије, и све оне књижице, буквари и философије, и све оно: ко ће га знати шта, — иљунем ја на све то! (Овде Буљба додаде таку реч каква се не употребљава у штампи). Него најбоље ће бити да вас још оне недеље пошиљем на Запорожје. Тамо је наука, права наука! Тамо је за вас школа; само тамо стечи ћете памети.

— Зар само недељу дана да буду код куће? рече жаљостиво сувоњава старица мајка. — Неће се,

јадици, ни провеоши мало; неће ни своју рођену куђу добро видети, а ни ја их се нећу нагледати!

— Доста, не кукај, баба! Није козак за то, да се запоси са женама. Ти би их обојицу сакрила под скут, па квоцала на њима као квочка на јајима. Иди, иди, па нам што брже постави на сто све, што има. Не требају нам уштици, мединци, маковаче и остали слаткиши; довуци ти нама читава овна, козу донеси, дај медовине од четрдесет година! И подоста ракије, немој ракије са зачинима, немој оне са сувим грожђем и којекаким травама, него чисте пренеченице, да нам игра и ври, као бесна.

И Буљба поведе своје синове у собу, одакле нагло истручаше две лепе девојке, слушкиње, с низовима дуката око врата, које су успремале себе. Као што се видело, оне су се исплашиле од доласка младих пашова, који ником нису опрштали, или су само хтели одржати свој женски обичај: вриснути и нагло побећи, кад угледају мушкарца, па се дуго заклањати рукавом од голема стида.

Соба беше намештена по укусу онога времена, што се живо спомиње само у попенкама и у пародијим песмама, које већ више не певају по Украјини братати старци сленци, уз тихо ударање у бандуру, пред нагриулим око њих пародом, — по укусу оног ратног, мучног времена, кад су се почеле заметати кавге и битке по Украјини због уније. Све је било чисто, обожено земљаном бојом. О зидовима — сабље, нагајке, мреже за хватање тица, алови и пушке, мајсторски израђен рог за барут, златна коњска узда и пута са сребрним плаочицама. Прозори соби беху мајуши, с округлим мутним окнima, онаки какви се сад виђају само по старинским црквама, кроз које се није могло видети, док се мало не подигне покретно окно. Око прозора и врата беху првени донратци. На лицима у угловима стајали су бокари, гостаре и бочице од зелена и плаана стаклета, сребрне гравиране куне, по-злаћене ракијске чашице свакојаке нараде: млетачке, турске, черкесске, које су занаде у Буљбину собу на разне начине преко треће и четврте руке, што је било

веома обично у она ратничка времена. Свуд упаоколо ио соби брестове клуне; под иконама у горњем углу велики сто; широка пећ за занећима, усекима и баницима, покривена бојеним, шареним плаочицама, — све је то било врло добро познато нашој двојици младића, који су сваке године долазили ишаке кући о распусту, а долазили су пешке зато што још нису имали коња и зато што није био обичај допуштати ћацима да јашу. Они су имали само дуге чуперке, за које их је могао продрмати сваки козак који носи оружје. Тек кад су пуштени из школе, Буљба им је послao два млада ждреница из свога табуна.

Буљба је, кад су му дошли синови, заповедио да се сазову сви сатници и сви чинови из пuka, ко се год буде затекао ту; па кад дођоше њих двојица и есаул Ђмитар Товкач, стари његов друг, он им одмах приказа синове, говорећи;

— Ногледајте, какви су то момци! Брзо ћу их послати на Сечу.

Гости се здравише и с Буљбом и с оба младића, и рекони им, како добро чине и како за младића нема боље науче од Запорожке Сече.

— Де-те, синови браћо, седајте за сто, где је коме најзгодније. Е, синци! прво ћемо инијути ракије! рече Буљба. — Боже, помози! Да сте ми здраво, синови моји: и ти, Остапе, и ти, Андрија! Дај, Боже, да сте свакад срећни на мегдану! да бијете невернике, и Турке да бијете, и Татаџију да бијете; па кад и Лехе бијете. Де, пружи своју чашницу; је ли добра ракија, а? А како се каже латински ракија? То је баш оно, синко, што су Латини били лудаци: они нису ни знали, да има на свету ракије. Како се зване онај, што је писао латинске стихове? Ја се слабо разбирам у књизи, па и не знам! Хорације, како ли?

,Гле ти баћка!“ помисли у себи старији син, Остап: „све зна матори угурсуз, а овамо се претвара да не зна.“

— Ја мислим архимандрит вам није дао ни да помирните ракију, настави Тарас. — Него реците

право, децо, је ли да су вас добро мазали брезовим прутом и спровим тренињеваком и по леђима и по свему, што је год у козачка? А, може бити, кад сте постали већ сувише паметни, онда су вас камцијама дерали? Јамачно, није само суботом, него вам се то дешавало и у среду, и четвртком?

— Не вреди, баћко, спомињати што је било, одговори хладно Остани; — било на прошло!

— Нека-де сад покуша! рече Андрија. — Нек се сад когод само закачи. Ето нек ми само дође сад под руку каква неперија, знала би она, шта је козачка сабља!

— Тако ваља, синко! Тако, Бога ми! На кад је већ тако, онда идем с вама и ја! Идем, Бога ми! Ког ћавола да чекам овде? Ваљда да сејем ељду, да будем кућаник, да напасам овце, да чувам свиње, да се заносим ту са женом? Нек пропадне она: ја сам козак, ја нећу! На шта је, ако нема рата? Идем с вама на Запорожје онако — да се мало проведем. Тако ми Бога, идем!

И стари Бульба поче мало по мало долазити, долазити у ватру, па тек сасвим плану, устаде иза стола, исирен се и луши ногом.

— Сутра ћемо ићи! Зашто одгађати? Ког ћемо врага овде изседети? Што ће нам ова кућа? На што ће нам све ово? На што ови грчаци?

II, рекавши то, поче бацати и разбијати грчаке и бочице.

Јадна старица, која је већ навикла на таке поступке својега мужа, гледала је тужно, седећи на клуни. Она није смела иншта рећи; али, кад је чула таку њој страшну одлуку, није се могла уздржати да не заплаче; ногледала је своју децу, с којом јој прети тако брз растарак, — и нико не би могао описати ону нему тежину њене туге, што је чисто тренерила у њеним очима и на њеним грчевито стегнутим уснама.

Бульба је био страшно тврдоглав. То је био један од оних карактера, који су могли изнини само у мучном XV веку у полуудиљем куту Европе, кад су сву јужну првобитну Русију, коју беху оставили њени киежеви, опустошиле и до земље снелиле неодољиве на-

једе монголских грабљиваца; кад је човек, и онито је изгубио кућу и кров, постао ту одважан; кад се насељавао на гаришту, на погледу страшим суседима и вечној опасности, и навикао гледати им право у очи, а одучио се разбрати има ли каква страха на свету; кад је од вајкада мирии словенски дух био обузет ратничким пламеном те је постало козаштво — широк слободан мах руске природе, и кад су се сва порече, бродови, стрменита и згодна места поред обала напунила козака, којима нико ни броја није знао, те су храбри њихови другови право одговорили султану, кад је хтео да сазна колико их има: „Ко би их знао! има их у нас растурено по свој степи: где је год брешчић, ту је и козак“.

То је био доиста необичан појав руске слаге: њега је искресало из народних груди огњило невоља. Место пресјашњих области, ситних варошица, пуних исара и хајкача, место ситних владалаца, који су се гложили и трговали варошима, никошне страшне насебине, курења и околине, које здружи заједничка опасност и мржња против некрштених грабљиваца. Већ је свакому познато из историје, како су њихова вечита борба и немирањ живот спасли Европу од необузданых напада, који су претили да је прегазе. Пољски краљеви, који су на једанпут постали, место обласних владалаца, господари тих пространих земаља, и ако беху далеко и нејаки, схватили су шта вреде козаци и колика је корист од таког ратничког, стражарског живота. Они су их подстицали и повлађивали том уређењу. Под њиховом удаљеном влашћу хетмани, избрани између истих козака, претворили су околице и курења у пукове и правилне округе. То није била редовна покупљена војска; њу нико не би ни видео; али кад буде рат и општи покрет, за осам дана, вишне не, долазио је сваки на коњу, са свом својом опремом, добивши само један дукат илате од краља, и за две недеље искуни се толика војска, колику не би могло искунити никако рекрутско купљење. Кад се сврши рат, — војник је одлазио у ливаде и њиве, на дњепарске бродове, ловио рибу, трговао, правио пиво, и

био слободан козак. Суременици туђинци имали су право што су се дивили необичним његовим подобиностима. Није било тог заната који козак не би знао: папећи ракије, склонити кола, натући барута, свршити ковачки, браварски рад и, још као додатак томе, лудо башчити, пити и опијати се, како се само Рус може опити, — то је он све био кадар.

Осем редовних козака, који су били дужни јавити се у време рата, могле су се у свако доба, кад је год велика потреба, накунити читаве гомиле добровољаца: ваљало је само да есаули прођу по трговима и збориштима свију села и варошица и да, погониши се па кола, завичу иза свега гласа: „Ај, ви, пивничари, пивари! Доста сте пиво варили, и ваљали се по занећима, и својим гојазним телом муве хранили! Хајдете да течете славе и части витешке! Ај, ви, орачи, сејачи, овчари, женкари! Доста сте ишли за плугом, и каљали земљом своје жуте ципеле, и прикрађали се к женама и трошили снагу витешку! Време је да течете козачке славе!“ И те су речи биле — као варнице, кад падну па суво дрво. Орач је ломио свој плуг, пивари су бацали своје каде и разбигјали бурад, зашатлија и трговац опремао је ћаволу и занат, и дућаи, разбијао грчаке по кући, — и све, што се год затекло, седало је па коња. Укратко, ту је руски карактер добивао силан, широк мах, снажно се испољавао.

Тарас је био један од старих кућића, пуковника: био је сав створен за ратнички немир и одликовао се грубом чартином своје нарави. Тад се већ почело виђати утицај Пољске на руском племству. Многи беху већ попримали пољске обичаје, почели живети раскошно, држати господску послугу, соколове, ловице, давати гозбе, држати момке. То се Тарасу није дошадало. Он је вољео живети прости козачки и посвађао се с онима од својих другова, који су пагињали па варшавску страну, називајући их слугама пољских панова. Вечито немирао, сматрао је да је он законити бранилац православља. Самовласно је одлазио у села, где се год потуже на насиља архидаторека и па нове намете па

кућу. Сам им је са својим козацима пресуђивао и поставио је себи као правило, да се у три случаја треба увек манити сабље, а то је: кад комисари у чем ишочтују старешине и стоје пред њима под капом; кад искривљавају православље и не ишочтују обичај предачки, и, најзад, кад су испријатељи неверници или Турци, јер је сматрао да је у свакој прилици донутило да ћи на њих оружје у славу хранићанску.

Сад је он уживао кад помисли, како ће се са своја два сина појавити на Сечи и рећи: „Погледајте какве сам вам момке довој!“ како ће их приказати свима старим друговима, прекаљеним у бојевима; како ће гледати прве њихове успехе у ратној науци и у банчењу, које је поштовао такође као једину од главних врлина витешких. У први мах хтео је послати их саме; али кад је видeo, како су млади, одрасли, лични, букину је његов војнички дух, и он је одлучио да сутра иде с њима, и ако то није била никаква потреба, већ само његова тврдоглава воља.

Он је већ пословао и наређивао шта треба, одбирао које и опрему за своје младе синове, завиривао у коњушњице и у стаје, изабрао слуге који ће с њима сутра ићи. Своју власт предао је есајулу Товкачу заједно с онтром наредбом, да одмах дође са свим пуком, чим он поручи са Сече. И ако се био развеселио, и ако му је глава још бучала од инђа, онет није нинита заборавио; чак је заповедио да се напоје коњи и да им се пасне у јасле крушице и најбоље шенице, и дошао је уморан од својих послова.

— Е, децо, сад ваља спавати, а сутра ћемо већ гледати што Бог дâ. Него не стери нам постељу! не треба нам постеља; спаваћемо у дворишту.

Но ће тек почела спуштати; али је Бульба увек лέгао рано. Он се извалио на сагу, покрио се јагњећим кожухом, зато што је поћини ваздух био доста хладан и зато што је волео покрити се потоплије, кад је био код куће. Он је брзо заркао, а за њим је заркало све двориште; све што је год лежало по разним кутовима, све је то заркало и зашикало.

Пре свију заспао је стражар, јер се он вине од свију иницију у част доласка младих панова.

Само јадна мати није спавала. Снустила се крај узглavlја својих милих синова, који су лежали један до другога; рашчешљавала њихову младу, немарио закушљану косу и квасила је сузама. Гледала је у њих она сва, гледала свим чулима, сва се претворила у само гледање и није могла да их се нагледа. Отхранила их је својим грудима; одгајила их, однеговала — и сад их само за тренут види пред собом. „Синови моји, моји мили синови! шта ли ће бити од вас? шта ли вас чека?“ говорила је, и сузе су се заустављале у борама, које беху измениле њено некад прелео лице.

Доиста, она је била за жаљење, као и свака женска из тог ратничког века. Она је само за тренут уживала љубав, само у првој ватри страсти, у првој ватри младости, и већ је сирови преласник њен остављао зарад сабље, зарад другова, зарад баничења. Она је виђала мужа два — три дана у години, па после по неколико година није било од њега ни гласа. Па и кад се виђала с њим, кад су били заједно, какав јој је живот био? Триела је увреде, па чак и бој; дочекивала је милошту, каква се чини само из сажаљења; била је као некако туђе биће у том скуну неженених вitezова, па које је дивље Запорожје пабацивало сирови колорит свој. Њена младост без уживања прохујала је, и њени прелени млади образи и груди прецвали су без миловања и покриле су их боре пре времена. Сва љубав, сва осећања, све што је год нежно и страсно у жене, — све се то у ње претворило у једно једино материнско осећање. Она се, са жаром, са страшћу, са сузама, вила, као степска чајка, под децом својом. Њене синове, миле синове њене одводе јој, — одводе зато да их никад не види! Ко зна! може бити, у првом боју одрубиће им Татарин главе, и она неће знати, где леже њихови остављени лешеви, које ће раскљувати грабљиве тице; а она би се сва заложила за сваку кап крви њихове. Она им је, јецајући, гледала у очи, кад их спремоћили сан поче већ

да своди, и помишљала: „Еда ли ће Буљба, кад се пробуди, бар одгодити одлазак за дан два; може бити, наумио је да тако брзо иде, што је много шио.“

Месец је одавно већ обасјао с небеске висине све дворините, нуно посила света, густ врбак и висок коров, из ког се није видео плот, којим је дворините ограђено. Она је једнако седела код главе својим милих спомвима, и ни за часак није одвајала очију од њих нити помишљала да снава. Већ су и сви коши, онажајући да свиће, полегали по трави и престали јести; на врбама поче тренерити горње лишће, и мало но мало тренерене се спусти низ њих чак до земље. Она је преседела до сванућа, ини мало није била уморна и желела је у души, да се ноћ продужи, што је могућно дуже. Са степе се зачу гласно рзане ждребета; на небу се јасно указа рўмён.

Буљба се тек пробуди и скочи. Он се врло добро сећао свега, што је синоћ наређивао.

— Хеј, момци, доста сте спавали! Устајте, устајте! Напојте коње! А где је стара? (Тако је обично звао своју жену.) Брже, стара, спремај нам да једемо: далеко је путовати!

Јадна старица, лишена и последње наде, пође у кућу невесело и посрђући. Док је она плачући спремала што треба за доручак, дотле је Буљба наређивао, тумарао по коњушници и сâm изабрао за своју дену најбољу опрему.

Бурсаци су се на једаниут преобразили: место пређашњих каљавих чизама беху им на ногама чизме од црвена сафијана са сребрним потковицама; широке чакшире, с хиљаду набора и бора, утегнуте златним учкуром; о учкуру беху пришивени дуги ременићи, с кићанкама и осталим ситницама за лулу. Козакији првене боје, од чохе што чисто гори као пламен, опасан шареним појасом; за појас задевени ковани турски пиптољи; сабља им куцка по ногама. Њихово лице, малко преiplануло, чињаше се још лепше и беље: мали, црни бркови сад су му некако јасније осенчавали белину и здраву, спажну боју младићску; лепи

су били под оним црним јагњићим шубарама, са златним врхом.

Јадна мати! Кад их је угледала није могла ни речи изустити, и сузе су јој застале у очима.

— На, синови, све је готово! Не треба оклевати! рече најзад Тарас. — Сад треба, по обичају хришћанском, да сви седнемо мало пред полазак.

Сви седоше, па чак и момци, који су стојали с поштовањем код врата.

— Сад благослови, мајко, своју децу! рече Тарас. — Моли Бога, да војују храбро, да свакад штите част витешку, да увек бране веру Христову, а ако то не чине — боље нек ироидију, нек им ни трага не буде на свету! Приђите, децо, мајци; молитва материна чува и на води и на сувоти!

Мати, слаба као мати, загрли их, извади две иконице, и обеси им о врат, јецајући.

— Нека вас чува... Мајка Божја... Не заборављајте, синци, вашу мајку... пошљите бар гласак од своје стране...

Вишне није могла говорити.

— Е, хајдемо, децо! рече Бульба.

Пред вратима су стојали оседлани коњи. Бульба скочи на свога Ђавола, који помамно устукну, кад осети на себи терет од двадесет пудова, јер је Тарас био неома тежак и гојазан.

Кад виде мати да су и њени синови посели коње, она јуриу к млађему, коме се на лицу видело вишне неке нежности; ухвати за стремен, приви се уз седло његово и, с очајничким погледом, не пунташе га из својих руку. Два спажна козака узене је пажљиво и унеше у кућу. Али чим они изиђоше на вратнице, она с ипном лакоћом дивокозином, која није одговарала њеним годинама, истрча на вратнице, пенојамном спагом заустави коња и загрли једнога од синова с неком суманутом, безосећајном ватром. Онет је одведоше у кућу.

Млади козаци јахали су невесело и уздржавали се да не заплачу, јер су се бојали оца, који је та-које био мајко смућен, и ако се трудио да то сакрије. Дан је био мутан; зеленило је било отвореније; тице су цвркутале некако нескладно. Кад су мало одмакли, обазрели су се назад: њихов мајур чисто утонуо у земљу, само се виде над земљом два димњака њихове скромне кућице, и врхови дрвета, по којима су се пељи као веверице; још се простирада пред њима она ливада, по којој су се могли сетити целе историје свога живота, од оних година кад су се ваљали по рођену њеној трави, па до оних година кад су па њој чекали црнооку козакињицу, која је бојажљиво прелетала преко ње на својим младим, брзим ногама. Ево још се види само ћерам на кладенцу, с привезаним у врху колеским точком, како осамљен штрчи у небо; равнина, коју су прешли, већ им изгледа издалека као брдо и све собом заклони.

Збогом и детињство, и игре, и све, и све!

II

Сва три коњаника јахала су ћутећи. Стари је Тарас мислио о давнини: пред његовим очима пролазила је његова младост, његове године, његове проtekле године, за којима козак увек жали, јер би желeo да буде све млад док је год жив. Он је мислио, кога

ће наћи па Сечи од својих пређашњих другова. Рачунао је, који су већ померли, а који су још живи. На његовој се зеници лагано заврте суза, и оседела глава његова сагну се невесело.

Синови његови мисили су друге мисли.

Него ваља казати мало више о његовим синовима. Кад им је било по дванаест година дати су у кијевску академију, јер су сви виђенији великанши у то време сматрали као неминовну потребу да школују своју децу, и ако се то радило зато да се после све савшим заборави. Они су тада били, као и сви што су одлазили у бурсу, дивљачни, одгајени у слободи, и тамо би се већ обично малко угладили и добили нешто заједничко, по чем су наличили један на другога.

Старији, Остап, почeo је своје поприште тим што је још прве године побегао. Њега су вратили, страшно истукали и посадили за књигу. Он је четири пута закопавао свој буквар у земљу, и четири пута куповали су му нов, што га ичовечно избију. Он би, без сумње, то поповио и пети пут, да му отац није дао тврду реч да ће га нуних двадесет година држати међ манастирским послужницима, и да се није унапред заклео, да он неће никад видети Запорожја, ако не изучи у академији све науке. Чудно је било, да је то рекао тај исти Тарас Буљба, који је грдио сваку ученост и који је, као што смо већ видели, саветовао деци да се никако њом не занимају. Од тада је Остап почeo необично марљиво седети над досадном књигом и убрзо је дошао у ред најбољих.

Тадашња се наука страшно мимоилазила с начином живота: one схоластичке, граматичке, риторичке и логичке финоће нису се дотицале времена, никад се нису примећивале нити понастављале у животу. Они што су то учили, нису могли ни на што применити своја знања, па ма била и мање схоластична. Чак и тадашњи научници били су незнанице горе од других, јер су били сасвим далеко од огледа. А уз то оно републичко уређење бурсе, она ужасна мноштина младих, снажних, здравих људи, све их је то

морало постаћи на рад који је био изван њиховог научног занимања.

Некад рђаво издржавање, некад честе казне глађу, некад многе потребе, које се пробуде у једном, здравом, снажном младићу, све то кад се скупијају је у њима ону предузимљивост, која се после развијала на Запорожју. Гладна бурса јурила је по кијевским улицама и нагонила свакога да буде на опрезу. Пиљарице, што су седеле на тргу, свакад су покривале својим рукама широке, переце, семенке од бундева, као орлице своје тиће, чим угледају да пролази бурсац. Консул, који је, по својој дужности, морао назити на поверене му другаре, имао је у својим чакширама тако страшне цепове, да је могао у њих стрнати сав дућан неопрезне пиљарице.

Ти су бурсаци били сасвим особит свет: у винији круг, где су били пољски и руски племићи, они се нису пуштали. Чак и војвода Адам Кисељ, при свем том што је био покровитељ академији, није их пуштао у отмен свет и наређивао је да их држе под већом стегом. Међутим, та је наредба била сасвим излишна, јер ректор и професори калуђери нису штедели прутова и камбија, и ликтори су, по њиховој заповести, често ма-зали своје конзуле тако жестоко, да су се по неколико недеља чешали по својим чакширама. Многима од њих није то било баш пишта, и чинило им се нешто мало јаче од јаке забиберене ракије; другима су, најзад, веома додијало тако пепрекидне батине, па су бежали на Запорожје, ако су умели погодити пут и ако их нису ухватили у путу.

И ако је Остап Буљба почeo с великим марљинишћу учити логику и чак богословију, никако се није опростио неминовних батина. Наравно, то је све морало некако отврднути његов карактер и дати му ону чврстину, којом су се козаци увек одликовали. Остап је увек сматран као један од најбољих другова. Он је ретко предводио друге у смелим предузећима — да оберу туђи вотњак или градину, али је био свакад један од првих, који су се кунили под заставу предузимљивога бурсаца, и никад, ни у ком случају, није

издавао своје другове; никаке камџије није батише нису га могле пагнati да то учини. Био је дрвенаст за остале наклоности, осем рата и разметног пировања; бар није готово никад о другом чему мислио. Био је искрен према равнима. Имао је доброту онаку, каква је само могла бити код такве нарави и у тадашње време. Њега су дирнуле у срце сузе јадије мајке, и само то једино смутило га је и нагнало да обори замишљено главу.

Млађи његов брат, Андрија, имао је осећања мало живља и као више развијена. Он се учио радије и без оног напрезања, с којим је обично прихваћа науке тежак и јак карактер. Био је досетљивији од свога брата, чешће се јављао као коловођ доста опасног предузећа и капито је, својом досетљивом намећу, умео избегнути казну, док је међутим његов брат, Остап, бацитиши сву бригу на страну, скидао са себе свитку и легао на под, и не помишљајући да моли да му опросте. И он је горео жудњом за јунаштвом, али је уз то његова душа била приступачна и другим осећањима. Кад је прстурио осамнаест година, потреба љубави иланула је живо у њему; чешће се почела јављати женска у ватреним маштама његовим; слушајући философске дискуте, он је сваки час видео пред очима младу цриооку женску. Пред њега су непрестанце излазиле њене беле, гинке груди, нежна, прелеса, сва гола рука; па и хаљина, која се обавијала око њених девичких и снажних удова, дисала је у његовим маштама некаком неисказаниом милионом. Он је брижљиво крио од својих другова те покрете страсне младињске душе, јер је у тадашњем веку било и стидно и непоштено да козак помишиља на женско и па љубав, док се није огледао у битки. Накратко он се у последње време ређе јављао као вођ какве руље, него је чешће врљао сам по каквој пустој улицици кијевској, која је потонула у трешњеве ветњаке, у срединских кућица, што примамљиво гледе на улицу. Капито је залазио и у аристократску улицу, у садашњем старом Кијеву, где су живели малоруски и пољски племићи и где су куће биле пограђене мало лениче.

Једаниут, кад се беше забленио, патрча готово па њега интв некаког пољског пана, и кочијаш са прегрдним брковима, који сеђаш на свом седишту, ошину га доста ваљано бичем. Млади бурсак ускине; с безумијом смелошћу докона својом спајном руком за стражњи точак и заустави интв. Али кочијаш, бојећи се да не дође до рачунања, ошину које, они се отрогоше — и Андрија, који срећом пусти точак, љосну на земљу, право лицем у блато. Веома јасан и хармоничан смех зачу се изпад њега. Он ногледа горе и угледа на прозору лепотицу, какву још није видeo од како се родио: црнооку и белу као снег, обасјан јутарњим руменилом сунчевим. Она се смејала од срца, и смех је давао блеставу јачину њеној заносној лепоти. Он је стао као укопан. Гледао је у њу, сасвим изгубљен, бринући расејано с лица свога блато, којим се још више умазао. Ко је била та лепотица? Хтеде да унита послугу, која је у гомили, богато одевена, стојала пред капијом, око једног младог бандуриста који је свирао. Али послуга удари у смех, кад угледа његово убрњано лице, и не удостоји га одговора. Једва једном дознао је, да је то била кћи ковшанског војводе који је дошао ту да проведе неко време.

Кад би ноћ, он се, са смелошћу какву само бурсаци имају, провуче кроз плот у врт, поше се на дрво, које беше пружило гране чак на кров кућни; с дрвета сиђе на кров, па се кроз димњак увуче прво у спаваћу собу лепотичину, која је у тај мах седела пред свећом и вадила из својих ушију скупоцене обоце. Кад ирелена Пољакиња угледа изненадно пред собом непозната човека, она се тако упљапи да шије могла ни једне речи изговорити; али кад је видела како бурсак стоји, оборивши очи, и како од бојажљивости не сме ни руком да макне, кад је познала да је то онај исти, што је пред њеним очима пао на улици, њу је напово обузeo смех. Уз то није у Андријиним цртама било ништа страшно: он је био врло леп. Она се од срца смејала и дugo забављала с њим. Лепотица је била ветрогоња, као Пoљакиња;

али њене очи, очи дивне, прострељиво сјајне, бацале су поглед дуг, као сталиост. Бурсак није могао мачи руком и био је везан, као у врећи, кад му је кћи војводина слободно пришла, метнула му на главу своју сјајну диадему, обесила му о успе обоце и набацала на њега муселинску провидну шемизету с фестонима, везеним златом. Китила га је и правила с њим хиљаду свакојаких лудорија, с детињском распуштеношћу, којом се одликују ветренасте Пољакиње а која је јаднога бурсака довела у још већу забуну. Он је био смешна фигура онако, како је зијао и гледао испомично у њене заносне очи.

У том се чуло па вратима куцање и исплашило је. Она му је заповедила да се сакрије под кревет, па чим је прошло то узнемиривање, зовнула је своју собарицу, робињу Татарку, и наредила јој да га пажљиво изведе у врт, па оданде да га испрати преко плота. Али наш бурсак није тако срећно умакнуо преко плота: пробудио се стражар и добро га мазио по ногама, а искушење слуге тукле су га већ дуго на улици, докле га нису спасле брзе ноге. Пролазити поред куће после тога било је врло опасно, јер је у војводе било врло много слугу.

Он ју је видео још једашут у цркви: она га је спасила и осмехнула се врло љубазно, као давниашњем познанику. Још једашут видео ју је мимогред: а после тога је ковијански војвода убрзо отишao, и место прелене приооке Пољакиње извиривала је на прозор некака дебела особа.

Ето о чем је мислио Андрија, погнувши главу и оборивши очи у гриву свога коња.

А међутим их је стена већ одавно примила у свој зелени загрђај, и висока трава онколила их и сакрила, и само су се једине црне козачке шубаре виделе како промичу између њена влаћа.

— Е, е, е! А што сте се, децо, тако ућутали? рече најзад Буљба, кад се прену из своје заминшености: — као какви калуђери! Та пек иду до врага све бриге! Узмите луле у зубе, и зачалимо, и ошигнимо коње, и полетимо тако да нас ни тица не стигне!

И козаци полеготе по коњма и изгубише се у трави. Већ се нису виделе ни прве шубаре; само једна струја траве, која се новијаше, показивала је траг њиховог брзог хода.

Сунце се већ одавно помолило на рашчишћеном небу и својом животворном, топлом светлошћу обасјало степу. Све што је било невесело и сањиво на срцу козацима, на једанмак одлете; њихова срца отресоме се као тице.

Што су ишли даље, степа је бивала све лепша. Тад је сав југ, сва она просторија, која данас чини Нову Русију до самог Црног Мора, била зелена, исдирнута пустинја. Никад није плуг заорao по неизмерним валима дивљега биља; само су га утабавали коњи, који су се крили у њему, као у шуми. Ништа у природи није могло бити лепше; сва површина земљине изгледала је као зелено-златан океан, по коме је попрскано милионима разних боја. Кроз танке, високе стабљичице траве провирао је плав, сиваст и љубичаст различац; жути прештак издвајао се на вишама својим пирамидалним вршком; бели спориш белило се на површини својим капицама налик на штиће; влат шенице, донесен Бог зна откуд, сазревао је у том густишту. Око танког њиховог корења промицале су препелице, истегнувши своје вратове. Ваздух је био пун хиљадама свакојаких тичјих цвркута. Под небом су непомично стојали јастреби, раширивши своја крила и упревши своје очи у траву. Са стране је допирао гакање гомиле дивљих гусака у Бог зна ком далеком језеру. Из траве се дизала одмереним летом чајка и раскошно се кунала у плавим валима ваздушним. Ено како је нестаде у висини и само се указа као једна црна тачка; ено како се преврте крилима и беласну према сунцу!.. Ђаво вас однео, степе, како сте лепе!..

Наши су се путници заустављали само за неколико минута да ручају, и тад је гомилца козака, која је ишла с њима и у којој је било њих десетак, слазила с коња, дрешила дрвене чутуре с ракијом и тикве, којима су се служили место судова. Јели су

само хлеба са сланином или приганице, или су само по једну чапицу, само да се поткрене, јер Тарае Буљба није никад дао да се уз пут много шије, и настављали су пут до мрака.

Увече се стена сва сасвим промењивала: сва шарена просторија обасјавала се последњим јасним рефлексом сунчаним и поступно тамнела, тако да се видело, како сенка прелеће преко ње и постаје тамно зелена; ишарења су се дизала све гушћа; сваки цвет, свака трајка пуштала је мирис, и сва се стена димила миром. По плавкастој тампом небу беху, као неком дивовском кичицом, намазане широке бразде рујева злата; уретко су се белили као праменоји лаки и провидни облаци, и веома свеж, бајан ветрић као морско таласање, тек је ниркао поврх траве и тек једва додиривао образе. Сва музика што је звучала дању, утишала се и заменила другом. Шарене текушице измилеле би из својих руна, усправље се на задње шапице и њихова се писка разлегала стеном. Црчање попанаца чуло се јаче. Но који пут зачула би се из каквог усамљеног језера дрека лабудова и одјекивала, као сребро, кроз ваздух.

Путници, попито би се зауставили уред поља, изабрали би поћините, наложили ватру и наставили па њу котао, у ком су кували себи пур: пару се одважала и пуштила косо у ваздух. Козаци би повечерали, па легли да спавају, пустивши по трави снутане коње своје. Они би полегали па свитке. У њих су право гледаје поћине звезде. Слушали су својим увом сваки небројени свет инсеката, којих је било пуно по трави: све њихово црчање, звијдање, зврктање, — све се то звучно разлегало у поћини, пречишћавало у свежем ваздуху и усављивало сањив слух. А ако би се ко од њих и дигао и устао мало, видео је степу засејану сјајним варницима бубица сметњака. Но који пут обасја се поћино небо овде — онде далеким пламеном од сувога тричака који се спаљује по ливадама и по рекама, и тамна поворка лабудова, који лете на север, осветли се на једашут сребрио-ружичастом светломашу, и тад се човеку чини, да лете преко тамног неба црвене мараме

Путници су иштовали без никаквих догађаја. Ни где нису пашли на дрвета; све она иста бескрајна, отворена, прекрасна стена. Кашто се само заплаве са стране врхови удаљене шуме, што се отегла поред обала дњепарских. Само једанпут показао је Тарас

синовима мајушну тачку, која се црнила далеко у трави, и рекао им:

— Погледајте, децо, епо јури Татарин!

Мала главица с брковима беше упра издалека право у њих своје узане очи, и онјушкала мало ваздух,

као ловачко исето, па се, као срина, изгуби, јер виде да је козака тринаест.

— Де, децо, покушајте да стигнете Татарина! Немојте ни покушавати, — никад га нећете стићи: у њега је коњ брахи од мог Ђавола.

Али је Буљба при свем том био на опрезу, јер се бојао да нема где скривене заседе. Они су докасали до једне речице, што се звала Татарка, загазили у воду с коњма својим и дуго бродили низ њу, да сакрију траг, па су онда изашли на обалу и већ наставили пут даље.

За три дана после тога били су већ близу оног места, куд су пошли. У ваздуху па једанпут захлади; осетише близину Дњепра. Ево га беласа се у даљини и одвојио се од хоризонта као тамно платно. Пиркао је хладним таласима и ширно се ближе и ближе, и пајзад захватио половину целе површине земаљске. То је било оно место Дњепра, где је он, дотле стешњен стенама, узимао пајзад свој мах и бучao као море, разливши се по волji, где су га острови бачени у његову средину, истискивали још даље из обала, и где су се таласи његови простирали широко по земљи, не наилазећи ни на камените одсеке ни на узбрдице.

Козаци су синили са својих коња, ушли у сплату и, после три сахата пловидбе, били већ код обала острва Хортице где је тад била Сеча, која је врло често мењала своје станиште.

Гомила света свађала се на обали с возарима. Козаци наместише опрему па коњма. Тарас се исирси, поприте жеје јаче појас свој и поносито поглади руком бркове. И његови млади сипови прегледаше се од пете до главе, с неким страхом и нејасним задовољством, и сви заједно уђоше у подграђе, које беше за по врсте од Сече. Кад су ушли, заглуши им уши педесет ковачких чекића, који коваху у двадесет и пет вигњена, ископаних у земљи и покривених бусеним. Снажни кожари седели су под настремницама над вратима на улици и својим јаким рукама гијевчили говеђе коже; под шатрама су седели ситничари с гомилама кремења, огњилима и барутом; Јерменин

извешао скутоце мараме; Татарин окреће на ражњесвима овијујске бутове у тесту; Јеврејин иружио напред, своју главу, па цеди ракију из буренцета. Али први, на ког наиђоше беше један Запорожац, који је спавао на среду пута, разбацивши и руке и ноге. Тарас Буљба није могао да не стане и да га не погледа.

— Их, како се дивно разбашио! Пих, каква красна фигура! говорио је, зауставивши коња.

И доиста, то је била доста дрска слика: Запорожац, као лав, распиро се на путу; његов иносито устурен чуперак захватио по аршина земље; чакшире од скутоце црвене чохе умрљане катраном да покаже како их сасвим презире.

Пошто га се Буљба нагледао, он се провлачио даље узаном улицом, коју беху закрчили мајстори, који су радили свој занат, и људи свакојаке нације, који су напунили то подграђе на Сечи, што је било налик на вашар и што је одевало и хранило Сечу, која је умела само да се проводи и да бије из пушака.

Најзад, проћоше подграђе и угледаше неколико разбациних курења, покривених бусеном или, татарски, ћечетом. Код неких беху памештени топови. Нигде се није видeo плот, нити оне ниске кућице с настрешницама на ниским дрвеним стубићима, какве беху у подграђу. Мали бедем и засека, које није ама нико чувао, показиваху страшну небригу. Неколико крупних Запорожаца, што су лежали с лулама у зубима на самом путу, погледаше их доста немарно и не иномакоше се с места. Тарас пажљиво пројаха са синовима између њих, рекавши:

— Да сте здраво, панови!

— Да сте здраво и ви! одговорише Запорожци.

Свуд, по свем пољу, шарено се народ у сликотим гомилама. Но поцрнелим лицима видело се, да су сви били очврсли у биткама, да су окушали свакојаке незгоде. Дакле ето ње, Сече! Ето оног гнезда, одакле излећу ти козаци, иносити и снажни, као лавови! Ето одакле се разлева слобода и козаштво по свој Украјини!

Путници изјахање на пространу пољану, где се обично искушља збор. На великому извршту бурету сеђаше један Запорожац без кошуље; држао ју је у рукама и полагао зашивао на њој руне.

Оистим прегради пут читава гомила свирача, међу којима је играо млад Запорожац, затуриши капу и узмахајући рукама. Он је само викао:

— Живље свирајте, свирачи! Не штеди, Томо, ракије православним хришћанима!

И Тома, с модрицом испод ока, давао је без разчена свакому који се придружи по грди гостару.

Поред младог Запорозца цункаху четири стара доста ситно ногама, завитлају се као вихор у страпу, готово на главу свирачима, па се на једанма опусте, ударе поклецивати и бити, круто и снажно, својим сребрним потковицама равио утабацу земљу. Земља је потмуло тутњила свуд у наоколо, а кроз ваздух се далеко чуло хонкање и трушкање од звучних потковица на чизмама. Али је један жиље од сију подицивао и летео за другима у игри. Чуперци му се вијорили на ветру, снажне груди беху све раздрљене; тонал зимски кожух беше обукао, а зијој је лио с њега као из ведра.

— Та скини бар кожух! рече му најзад Тарас:

— Видиш, каква је врућина.

— Не могу! викину Запорожац.

— Зашто?

— Не могу; јер сам таке нарави: попијем све што скинем.

А шубаре већ није било на том момку, ни појаса преко кафана, ни везене мараме; све отишло куд треба.

Гомила је расла; играчима су се придруживали други, и човек није могао, да му не зангра срце, кад ногледа, како то све игра игру најслободнију, најбешију, какву је никад свет видeo, која се по својим снажним изуметничима називала: козачић.

— Их, да ми није коњ! увикину Тарас: — пустно бих се, запета бих се пустио и ја у игру.

Али се међутим почеше виђати у гомили и стари чуперци, који су више пута бивали старешине и које

је због заслуга поштовала сва Сеча. Тарас убрзо нађе многе познапике. Остан и Андрија слушали су само како се здраве:

— А, то си ти, Печерица! Здраво, Козолуне!

— Откуд тебе Бог панесе, Тарасе?

— Како ти овамо донађе, Длето? Здраво, Кир-ђага! Здраво, Густи! Ко се надао да ћу тебе видети, Ремене?

И вitezови, који се беху искунили из свега слободнога света источне Русије, стадоше се љубити, и одмах се зачуше питања:

— А шта ради Касијан? Како Бородавка? Како Калонер? Шта чини Ниденишок?

И Тарасу Буљби само одговорише: да је Бородавка обешен у Толопацу, да су с Калонера одерали кожу под Кизикирменом, да је Ниденикова глава усоловљена у бурету и послана чак у Цариград.

Обори главу стари Буљба и замишљено рече:

— Добри то беху козаци!

III

Већ је прошло близу недељу дана од како је Тарас Буљба са својим синовима на Сечи. Остан и Андрија слабо су се занимали војничком николом. Сеча није волела да се труди око војничког вежбања и да губи време; младеж се васпитавала и учила на њој само окушајем, у самој ватри у биткама, које су због тог и биле готово непрекидне. Козаци су сматрали да је досадно занимати се у мирним данима изучавањем какве дисциплине, осем гађања у нишан, и покашито трке и јурења за зверком по степама и ливадама; све остало време трошило се на провођење — на то обележје широког разметања душевне слободе.

Сва је Сеча била необичан појав: то је било не-како непрекидно шировање, весеље, које се почело хучно па изгубило свој свршетак. Неки су се занимали занатима, неки су држали дућане и трговали; али је

већина бачила од јутра до мрака, ако је у цеповима звецкала могућност и ако задобивено добро није још прешло у руке телалима и крчмарима. То опште пиравање имало је на себи пенито што омађијава. То није био скуп нијаница, који су се опијали од бриге; него је био само махнит мах веселости. Сваки који тамо дође заборавља је и оставља све, што га је дотле заинтало. Он је, може се рећи, пљунуо на своју прошлост и безбрижно се предавао слободи и друштву таких весељака, као што је и он, који немају ни родбине, ни куће, ни кућишта, осем слободнога неба и вечитог нире душе своје. То је изазивало ону помамну веселост, која се не би могла појавити ни из каквог другог извора. Приповетке и накланаша, усред искушење гомиле, која се лено одмарала па земљи, биле су често тако смешне и имале таку јачину живог приповедања, да је ваљало имати сав хладнокрвни изглед једног Запороџца, па да човек сачува испомичаш израз на лицу, да не мрдиши ни брком, — ретка црта, којом се и данас оданкује јужњак Рус од остале своје браће. Веселост је била нијана, хучна, али при свем том то није била чађава крчма, где се човек заборавља у весељу које га начини мрачним и пагрђеним; то је био узан круг школских другова. Разлика је била само у том, што су, место седења са сказаљком и место отрицањог тумачења учитељева, чинили испад на пет хиљада коња; што су, место ливаде где се играју лопте, биле у њих печуване, безбрижне границе, којима је на ногледу помаљао Татарин своју брзу главу и испомично, сурово гледао Турчин у зеленој чалми својој. Разлика је била, што су они, место паметнуте им воље, која их је саставила у школи, сами од своје воље оставили оцеве и матере и бежали из родитељских кућа; што су ту били они, којима се већ врзло око врата уже и који су, место бледе смрти, угледали живот, и то живот у ипном маху; што су ту били они, који, по племенитом обичају, нису могли задржати у свом цену пару; што су ту били они, који су дотле дукат сматрали као богаство, којима си, по доброти арендантора Јевреја, могао изврнути цепове без икакве бојазни

да ће што из њих испasti. Ту су били сви бурсаци, који нису хтели трпети академијске и рутове и који нису изнели из школе ни једног слова; али су заједно с њима били и они, који су знали шта је то Хорације, Цицерон и римска република. Ту је било много оних официра, што су се после одликовали у краљевској војсци; ту је било много опробаних партизана, који су имали то племенито мишљење, да је све једно војевати где му драго, само иск се војује, јер не приличи човеку племићу да буде без боја. Много је било и таких, који су дошли на Сечу зато да могу после казати како су били на Сечи и како су већ пре-каљени вitezи. Па кога ту није било? Та чудновата република била је управо потреба тога века. Љубитељи ратничког живота, златних купа, богатих златотканица, дуката и реала, могли су у свако доба наћи ту послу. Једини обожаваоци женскиња нису ту могли наћи ништа, јер ни у само подграђе Сече није смела завирити ни једна женска.

Остану и Андрији учинило се веома чудно, што виде како долази на Сечу тако много народа и бар да когод зашта: откуда су ти људи, ко су и како их зову? Они су ту долазили, као да се враћају у своју рођену кућу, одакле су тек пре један сајат изишли. Ко дође јави се само кошевому, који је обично говорио:

- Добро дошао! А верујеш ли у Христа?
- Веријем! одговори дошљак.
- А верујеш ли у Свету Тројицу?
- Веријем!
- А идеш ли у цркву?
- Идем!
- Де, прекрсти се!

Дошљак се прекрсти.

— Е, лепо! одговори кошеви: — иди у који хоћеш курењ.

Тим се свршавала сва церемонија.

Сва се Сеча молила Богу у једној цркви и готова је била да је брани до последње капије крви, ма да није хтела ни да чује за пост и уздржавање.

Само Јевреји, Јермени и Татари, које мами го-
лема добит, усуђивали су се да живе и да тргују у
подграђу, зато што Запорожци нису никад волели цен-
кати се, него колико рука извади из цепа новаца, то-
лико су плаћали. У осталом, судбина тих лакомих на-
добит трговаца била је врло жалосна: они су били
налик на оне, што се насељавају по подгорју Ве-
звува, јер чим у Запорожаца нестане новаца, они су
обијали њихове дућаниће и узимали све цабе.

На Сечи је било више од шездесет курења, који
су веома имали на засебите независне републике, а
још више на школу и бурсу деце, која живе све на гото-
вини. Нико није ништа текао нити што држао код себе:
све је било у рукама курењског ћатамана, који се због
тог обично звао „баћко.“ У његовим рукама били су
новци, хаљине, сав житак, саламата, каша, па чак и
дрва; њему су давали пове на чување.

Често би се посвађали курењи између себе; тад
је одмах долазило до боја. Курењи прекриле пољану
и песницама ломе једни другима ребра, докле год
једни не надјачају и не победе, а тад се иочијало
весеље.

Таква је била та Сеча, која је имала толике
примамљивости за младе људе,

Остан и Андрија бацили су се са свим младић-
ским жаром у то весело море, и за тренут заборавили
и родитељску кућу, и бурсу, и све, што им је пређе
узбуђивало душу, и предали се новом животу. Све је
њих занимало: и весели обичаји на Сечи, и прста
управа, и закони, који су им се канито учинили чак
и сувише онтири у такој самовољној републици.

Ако се козак иропонови, украде какву год ситницу,
то се већ сматрало као поруга свему козаштву: њега су,
каб нечасна, привезивали за срамотни стуб и метали
пред њега батину, којом га је сваки мимоходац дужан
био ударити, докле га на тај начин не убију на
мртво. Неплатишну дужника привезивали су веригама
за тои, где је морао чамити дотле, док се когод од
другога не реши да га откупи, и плативши за њега дуг.
Али је најјачи унечатак учинила на Андрију страшица

казна, одређена за убиство. Баш се десно ту, кад су исконали јаму, спустили у њу убијца жива и поврх њега метнули сандук у ком је био леш убијенога, па онда обојицу затрнали земљом. Дуго после тога једнако му се првићало то страшно извршење казне и једнако му је излазио пред очи онај жив законани човек заједво са страшим мртвачким сандуком.

Оба млада козака убрзо изиђоше на леп глас код козака. Често су, заједно с осталим друговима својега курења, а који пут са читавим курењем и са суседним курењима, излазили у степе да натуку неброже-

јено много свакојаких стениских тица, јелена и коза, или су излазили на језера, реке и отоце, одређене коцком сваком курењу, да зашиљу алове, мреже, и да вуку богат лов што ће бити доста за читав њихов курењ. И ако ту није било науке, у којој се козак огледа, ипак су се они већ истакли међу осталим младићима својом одважношћу и успехом у свачем. Гађали су вешто и поуздано у нишан, препливавали Дњепар уз воду — дело, за које се новак примао свечано у козачке кругове.

Али им је стари Тарас спремао други рад. Њему се није допадао такав беспослен живот — он је желео правог послана. Он је једнако смишљао, како би се покренула Сеча на одважно предузеће, где би се могао витез провести, како виља. На послетку, једнога дана приђе кошевом и рече му отворено:

— Шта мислиш, кошеви, време би било да се Запорожци крену куд?

— Немају се куд кренути, одговори кошеви, иолико извади из уста мајушну лулу и отиљуциу на страну.

— Како немају куд? Могло би се ићи на Турхију, или на Татарију.

— Не може се ни у Турхију ни у Татарију, одговори кошеви, узевши хладнокрвио онет своју лулу.

— Како не може?

— Тако. Обрекли смо султапу мир.

— Ама он је неверник: а и Бог и Свето Писмо заповеда да бијемо невернике.

— Немамо права. Да се нисмо заклели својом вером, онда би се, може бити, и могло; али сад не, не може се.

— Како се не може? Како ти то велиш: немамо права? Ама ја имам два сина, оба су младићи. Још ини једаниут ини један од њих није био у рату, а ти кажеш: „немамо права;“ а ти велиш: „не треба да иду Запорощци.“

— Али, то није у реду.

— Онда је, ваљда, у реду да се узалуд губи ко-зачка снага, да иронадне човек као исето, без добра дела, да ини отаџбинин, ни свему хришћанству не буде од њега никаке користи? Па зашто ми онда живимо, за ког врага живимо? Растумачи ти мени то. Ти си човек паметан, нису те узалуд изабрали за коневога: рас-тумачи ми, зашто ми живимо?

Кошеви не оговори на то нитање. То је био јо-гунаст козак. Он мало ноћута, па онда рече:

— Рата свакако неће бити.

— Дакле неће бити рата? упита Тарас.

— Неће.

— Онда не вреди о том ини мислити?

— Ни мислити о том не вреди.

„А чекај ти, ћавоља траго!“ рече Буљба у себи: „занамтићеш ти мене!“ И одмах науми да се освети кошевоме.

Понито се договорио с овим, с оним, дао је свима напојницу, и нијани козаци, њих неколицина, појурише правице на пољашу, где су били привезани за стуб добоши, у које су обично удараали кад се сазива збор. Кад не нађоше маљице, које су се увек чувале код добошара, они зграбише у руке по цепаницу и почеше ударати у њих. На ту лупу дотрча први добошар, висок човек, с једним само оком, које му беше страшно дремљиво.

— Ко се усуђује ударати у добоши? завика он.

— Ђути! Узми маљиће, па удри, кад ти се заповеда! одговорише старешине које беху приплиле.

Добошар извади одмах из ћена маљиће, које је понео уза се, јер је врло добро знао како се свршију таки догађаји. Грунуште добоши, — и убрзо се почеше искупљати на пољани, као бумбари, прве гомиле Запорожаца. Сви се искушише у округ, и после трећега добовања појавише се, пајзад, старешине; кошеви с палицом у руци, знаком свога достојанства, судија с војничким печатом, писар с дивитом и есаул са штапом. Кошеви и старешине скидаше шубаре и поклонише се на све стране козацима, који су гордо стојали, подбочивши се рукама.

— Шта значи тај скун? Шта хоћете, напови? унита кошеви.

Грдња и вика не дадоне му говорити.

— Остави палицу! Одмах остави палицу, ђаволи сине! Нећемо те вине! викали су из гомиле козаци.

Неки од трезих курења хоћаху, како је изгледало, да се противе; али и трези и пијани курењи ударише у несничање. Наста онита вика и деривања.

Кошеви беше заустроја да говори, али, зајајући да га разјарена, самовољна гомила може за то памлатити на мртво име, што готово увек бива у таким приликама, — поклони се врло дубоко, остави палицу и нестаде га у гомили.

— Заповедате ли, напови, да и ми положимо знаке достојанства? униташи судија, писар и есаул, и спремиши се да одмах положе дивит, војнички печат и штап.

— Не, не, ви останите! зашникаше из гомиле. — Нама је требало да отерамо само кошевога, зато што је жена, а нама треба човек кошеви.

— Па кога ћете сад изабрати за кошевога? униташи старешине.

— Да изберемо Кукубенка! викаху једни.

— Нећемо Кукубенка! викаху други. — Рано је то за њега: још мирише на млеко.

— Нека Шило буде атаман! викинуће једни. — Да метнемо Шила за кошевога!

— Шило ти у леђа! раздера се гомила с грдијом.
— Какав је он козак кад се пролоновио, насији син,
као Татарин? Нек иде до ћавола инијапица Шило!

— Брадатога, Брадатога метнимо за кошевога!
— Нећемо Брадатога! Нек иде Брадати ћавољој
матери!

— Вичите Кирћагу! шаниу Тарас Буљба некима.
— Кирћагу! Кирћагу! викала је гомила. — Бра-
датога, Брадатога! Кирћагу! Кирћагу! Кирћагу! Шило! До
јавола са Шилом! Кирћагу!

Сви кандидати, кад чуше да се спомснуше њи-
хова имена, изиђоше одмах из гомиле, да не даду ни-
кака повода да ко помисли, да су они личним својим
учешћем помогали да се избери.

— Кирћагу! Кирћагу! орило се јаче од осталих.
— Брадатога!

Почеше доказивати ствар песницама, и Кирћага
одржа победу.

— Идите по Кирћагу! завикаше.

Одмах се одвоји од гомиле десетак козака; неки
од њих једва су се држали на ногама, — толико се
беху паљоскали, и одоше правце Кирћаги да му јаве
да је изабран.

Кирћага, који је био мудар козак и ако беше
веома стар, седео је већ одавно у свом курењу и као
божем није знао ништа шта се догађа.

— Шта је, нанови? Шта сте ради? упита он.

— Хајде, изабрали су те за кошевога!..

— Имајте милосрђа, нанови! рече Кирћага. —

Откуд сам ја достојан таке почасти! Како ћу ја бити кошеви! Та ја и nemam намети толико, да отаљакам таку дужност. Зар се баш нико бољи не нађе у свој војеџи?

— Та хајде, кад ти се каже! завикаше Запорощци.

Двојица од њих докопаше га испод назуха и, при свем том што се одупирао ногама у земљу, био је ипак довучен на пољану, а пратила га је исовка, муваше острог исесицама, ногама, и световање:

— Не устежи се, ћавољи сине! Примај почаст, ипино, кад ти је дају!

Тако је Кирћага уведен у козачки круг.

— Је ли, нанови? повикаше свему народу они што га доведоше. — Пристајете ли ви, да нам овај козак буде кошеви?

— Сви пристајемо! завика гомила, и од вике је задуго грмело све поље.

Један од старешина узе на лицу и подиесе је по-вом кошевоме. Кирћага, по обичају, одмах одби. Старешина подиесе по други пут, Кирћага одби и по други пут, па после већ, кад би трећи пут, узе на лицу. Усклик одобравања разлеже се по свој гомили, и наново загуди надалеко од козачке вике све поље. Тад истушише из средине народа четири најстарија козака, са седим брковима и седим чунерицима (на Сечи није било много старих, јер нико од Запорожаца није умирао од своје смрти), сваки узе у руку земље, која се тад беше разблатила од скорашње кишне, и метишише му је на главу. Мокра земља поче клизити с његове главе, потече низ образе и низ бркове, и све му се лице умрља блатом. Али је Кирћага стојао, не мичући се с места, и захваљивао козацима на почасти коју му чине.

Тако се свршио буран избор, коме, не зна се, јесу ли били тако ради остали, као што је био рад Буљба: тим се он осветио прећашњему кошевоме; а уз то је Кирћага био његов стари друг и пшао с њим

у једне исте ноћи и по суву и по мору, и делио онитрице и труђбе ратничкога живота.

Гомила се одмах разиђе да прослави избор, и пасти тако весеље, какво Остани и Андија шису дотле још видели. Крчме беху испровалањиване; медовина, ракија и ниво грабило се онако, без новаца; крчмарима је било мило и то, што су они остали читави. Цела ноћ пропла је у усклицима и песмама, у којима су се величала јуначка дела, и месец, који беше изнинео, дуго је још гледао гомиле свирача, који су пролазили улицама с бачдурама, теорбанима и округлим балалајкама, и црквених појача, које су држали на Сечи да певају у цркви и да опевају запорошка дела. На послетку, пиње и умор поче савлађивати спажне главе. И виђаше се, како час овде, час онде пада на земљу козак; како је другар загрлио другара, ражалио се и чак заплакао, па се извалио заједно с њим. Тамо је лесом легала читава гомила; онамо је неки бирао, како ће се боље паместити, па легао управо на кладу. Последњи, који је био понајјачи, још је изговарао некаке речи без везе; па послетку и њега обори јачина пиња, и тај се прући, — и засна сва Сеча.

IV

Сутрадан се Тарас Буљба већ договарао с новим кошевим, како да се крену Запорощи на какав год посао. Кошеви је био мудар и лукав козак, знато је Запорошце скроз, па изнајире рече:

— Не може се погазити заклетва, никако не може, а затим поћута мало, па дададе: — Него онет, може се; заклетву нећемо погазити, него ћемо онако што смислити. Нека се само искуши народ, али да то не буде, као по мојој наредби, него онако од своје воље, — ви већ знате, како ћете то удесити, — а ја ћу са старешинама одмах дотрчати на пољану, као бајаги да ништа не знамо.

Није прошло ни сајат после њихова разговора, а већ ударише у добоште. Одмах се нађоше и пијани,

и перазумни козаци. Силство козачких шубара по-врве на једаниут на пољану. Започе се говор:

— Ко? Зашто? Због чега добују на збор?

Нико не одговори.

На послетку поче се па овом и па оном крају разлегати:

— Ето узалуд пропада спага козачка: нема рата. Старешине се ето олениле све од реда, очи им се не виде од дебљине! Баш се види да нема и правде на свету!

Други су козаци изнајире слушали, па онда и они почеше говорити:

— И заиста нема никакве правде на свету!

Старешине се као изненадниче кад то чуше.
Најзад, кошеви изиђе напред и рече:

— Допустите, папови Запорожци, да рекнем коју!

— Говори!

— Па ето, добри папови, што се тога тиче, реч је сад о том, а и ви, може бити, знате то боље, како су се многи Запорошки позадуживали у крчмама Јеврејима и својој браћи толико, да сад ни сам ћаво нема вере. Па онда, онет што се тога тиче, реч је и о том, да има много и таких момака, који још нису очима видели шта је рат, а млад човек, — то и сами знате, папови, — не може живети без рата. И какав ће он бити Запорожац, кад није још ни једаниут убло пе-верника?

„Добро вели“, помисли Буљба.

— Не мислите, папови, да ја, уосталом, то велим зато да нарушимо мир: сачувај Боже! Ја то само онако велим. А уз то наш храм Божји, — грехота је рећи, какав је: сто има већ толико година, како, по милости Божјој, стоји Сеча, а до сад не само што је црква споља, него су чак и иконе без никака накита; да се бар ћо сетио да им скује сребрну ризу; добиле су само оно, што су им завештали други козаци; па и прилог им је био спромашки, јер су готово све по-шили још за живота. Дакле, ја вам ово говорим не зато, да почнемо рат с неверницима: ми смо обећали мир султану, и била би нам велика грехота, јер смо се заклели по нашем закону.

„Ама шта он то заплеће?“ рече Буљба у себи.

— Да, дакле видите, папови, да се рат не може почети: не заповеда витешка част. Него ево шта ја, по својој слабој памети, мислим: да пустимо с чуно-вима само младиће, нек мало прокрстаре око обала до Натолији. Како мислите, папови?

— Води, води све! завика гомила са свих страна.

— Готови смо главе дати за веру.

Кошеви се иренаде; он никако није хтео кре-
тати све Запорожје: њему се чинило да је у тој при-
лици нејраведно раскинути мир.

— Допуштате ли, напови, да вам још једну рекнем?

— Доста! викали су Запорошици. — Ђољу пеш чеш речи.

— Кад је тако, онда иск буде тако. Ја сам слуга ваше воље. Већ је познато, а зна се и из Светог Писма, да је глас народа — глас Божји! Што сав народ смили, наметније од тог не може се смишити. Само сво шта: ви знате, напови, да султан ишће оставити без казне оно задовољство, којим се буду забављали младићи. Него кад бисмо за то време били спремни, и кад бисмо имали нову војску, онда се не бисмо никог бојали. Па онда за време одласка може и Татарија напасти: они, турска наишчад, не насрђу с лица нити смеју доћи домаћину у кућу, него уједају остраг за пете, и љуту уједу. Па кад је већ дотле дошло, право да кажем, немамо доста ни чунова спремних, па и барута није натучено толико, да бисмо се могли сви кренути. А ја сам, ето, рад: ја сам слуга ваше воље.

Лукави атаман њута. Гомиле почеше да се договарају, курењски атамани да се саветују; срећом нијашаих је било мало, те пристадоше да послушају наметан савет.

И тог истог часа диже се неколико људи па су противу обалу Дњепра, у војну оставу, где се у неприступним таваницима, испод воде и у тресци, скривала војничка благајница и један део оружја добивеног од пешијатеља. Сви остали полетеше чуновима да их прегледају и спремају за пут. За тренут се папуни обала гомилом народа. Дође неколико дводеља са секирома. Стари, преизланули од сунца, илећати, чврсти на ногама Запорошици, проседих и црних бркова, беху засукали чакнире, па стоје до виши колена у води и свлаче јаким ужетима чамце с обале. Други вуку готове суве греде и свакојаку дрвенарију. Овде крие даскама чамац; онде му изврнули дно горе, па га затискују и мажу смолом; онамо су, по козачком обичају привезивали уз бокове другим чамцима свежњеве дугачке трске, да их морски талас не потони; тамо даље дуж обале наложили су ватре и тошли у бакреним казанима смолу за заливаше даља.

Вичнији и старији поучавали су млађе. Луна и радничка вика дигла се по свој окољини; сва се обала таласала и кретала као жива.

У тај мах поче се пришињати уз обалу велика силјата. Гомила људи што беше на њој махала је рукама још издајека. То беху козаци у издрпаним свиткама. Доше одело (многи нису имали на себи шапта, сем кошуље и кратке луле у зубима) показивају је, да су или малочас умакли од какве невоље, или се толико запили, да су попили све, што је год било па њима. Између њих одвоји се и стаде напред опизак, плећат козак, човек око својих педесет година. Он је викао и махао руком највише; али од луце и вике радничке није се чуло шта вели.

— Љоје добро? упита кошеви, кад сплата стаде уз обалу.

Сви радници прекидоше своје радове и, подигнувши секире и длета, гледају шта ће бити.

— Несрећа! викну опизак козак са сплате.

— Каква?

— Допуштате ли, панови Запорошци, да говорим?

— Говори!

— Или хоћете, може бити, да сазовете збор?

— Говори, сви смо овде.

Сав се народ саби у једну гомилу.

— А зар ви нисте ништа чули шта се ради по хетманшини?

— А шта се ради? упита један од курењских атамана.

— Е! Шта? Види се, да вам је Татарин затискао лепком уши, па нисте ништа чули.

— Па говори, шта се тамо ради?

— Па ради се оно, што још нисте видели, од како сте се и родили и крстили.

— Та казуј нам, шта се ради, псећи сине! подвикну један из гомиле, јер, као што се виђаше, беше изгубио стрпљење.

— Сад је тако време настало, да већ ни свете цркве нису наше.

— Како нису наше?

— Сад су их Јевреји закупили. Ако не платиш унапред Јеврејшу, не може се ни служба служити.

— Шта говориш ти?

— И ако насеји Јеврејин не метне својом пећистом руком белегу на свету поскуру, не може се ни поскура освештати.

— Лаже тај, панови браћо, не може бити да нечисти Чивутин меће белегу на свету поскуру!

— Слушајте! да вам још и ово испричам: сад се и кејонзи возе на двоколицама по свој Украјини. Али није зло што се возе на двоколицама, него је зло, што више не прежу у њих коље, него просто православне хришћане. Слушајте! да вам још и ово кажем: већ, говори се, Јеврејке пишу себи сукње од поповских одједа. Ето шта се ради по Украјини, панови! А ви седите ту на Запорожју, и проводите се, и види се да вам је Татарин толико задао страха, да већ немате ни очију ни ушију, — шта ишта немате, па и не чујете, шта се ради у свету.

— Стој, стој! прекиде га кошеви, који је дотле стојао, оборивши очи у земљу, као и сви Запорожци, који се у крупним стварима нису никад подавали ирој ватри, него ћутали и међутим у тинини прикупљали страшну снагу негодовања. — Стој! да и ја рекијем реч. А ви (ђаво вам тако и тако драо вашег баћка!) — шта сте ви радили? Зар није било у вас сабаља, а? Како сте допустили тако безакоње?

— Е! како смо допустили тако безакоње!.. А да ли бисте ви покушали што, кад је било самих Леха педесет хиљада, па је, што да кријем срамоту, било наса и међу нашима — већ су примили њихову веру.

— А ваш хетман, а пуковници шта су чинили?

— Пуковници су починили таке ствари, да не дâ Бог никоме од нас.

— Како?

— Тако, те сад хетман, опрљен у бакреном бику, лежи у Варшави, а пуковничке руке и главе иносају по вишарима те показују свему народу. Ето шта су починили пуковници!

У сколеба се сва гомила. И спрва пасти по свој обали тајац онако као што бива пред страшну олују, па се онда па једапнут чуше речи и сва обала заграја:

— Шта! зар Јевреји да држе под закун хришћанске цркве! Зар кејопзи да прегжу у кола православне хришћане! Шта! зар допустити така мучења на руској земљи од проклетих неверника! Зар да постунају тако с нуковпицима и хетманом! Ама неће тога бити, неће бити!

Таке су речи прелетале по свим крајевима. Заграјаше Запорощци и осетише своју снагу. Ту сад није било узбуле лакоумнога народа: узбунили су се карактери чврсти и јаки, који се пису брзо накаљивали, али кад су се накалили, чували су упорно и дugo у себи унутрашњи жар.

— Повешајмо сву Чивутарију! чу се из гомиле.
— Нек не шију од поповских одјежда сукње својим Чивуткама! Нек не међу белеге на свете поскуре!
Подавимо их, поганце, све у Ђњепру!

Те речи, што их изговори неко из гомиле, пролетеше као муња по свима, и гомила јурну у подграђе с намером да исече све Јевреје.

Јадни синови Израиљеви, изгубивши све присуство свога и онако слабог духа, крили су се у празну рапкијску бурад, у пећи, и чак су се завлачили под сукње својим Јеврејкама; али су их козаци свуд налазили.

— Сјајни и велемоћни панови! викао је један висок и дугачак, као батина, Јеврејин, помоливши из гомиле својих другова јадно своје лице, нагрђено од страха. — Сјајни и велемоћни панови! Дајте нам да реснемо само реч, једну реч! Казаћемо вам тако нешто што још никад нисте чули, — тако важно, да се и казати не може, колико је важно!

— Па добро, нека кажу, рече Буљба који је свакад волео саслушати окривљенога.

— Светли панови! рече Јеврејин. — Таких нова није још никад виђано, никад, Бога ми! Тако добрих, красних и храбрих није још било па свету. (Глас му се губио и дрхтао од страха.) Како је могућно, да ми мислимо о Запорощцима штогод ружно!

Они што арендаре по Украјини нису никако наши! Тако ми Бога, и неу наши! Оно и нису Јевреји; оно су ђаво ће их знати шта; они су тако нешто да га ињунеш па да бациш! Ето и они ће казати. Је ли истина, Шљома, или ти, Шмуле?

— Истина, Бога ми! одговорише из гомиле Шљома и Шмул у издрицаним антеријама, оба бледи, као крија.

— Ми још никад нисмо кришом шушкали с не-пријатељима, а за католике нећемо ни да чујемо: ђаво им се приснио! Ми и Запороши, као браћа рођена...

— Шта? Зар Запороши и ви браћа? рече неко из гомиле. — Нећете то дочекати, проклети Чивити! У Дњепар, напови, побацајте све поганце.

Те речи беху као сигнал. Зграбише Јевреје испод назуха и почеше их фурати у таласе. На све стране разлегаше се жалосна дрека, али су се супроти Запороши само смејали, гледајући, како Јеврејске ноге у напучама и чарапама млатарају по ваздуху.

Јадни говорник, који сам напуче себи зло на врат, искочи из кафана за који га беху ухватили, у самом негавом, узаним преносу, обисну Бульби око ногу и мольаше га жалостиво:

— Велики господине, светли и велимоћни наше! Ја сам позивао и вашега брата, покојнога Дороша! Био је војник па дику свему витештву. Ја сам му дао осам стотина дуката, кад му је затребало да се откупи из ронства у Турсци...

— Ти си позивао брата? унита Тарас.

— Бога ми, позивао сам! Био је милостив нај.

— А како ти је име?

— Јанкељ.

— Добро, рече Тарас, па се опда, пошто мало размисли, окрете козацима и рече: — Биће увек времена да се Јеврејин обеси, кад то устреба; а за данас га дајте мени.

Кад то рече, Тарас га поведе своме возу, пород кога су стојали његови козаци.

— Хајде, завуци се под кола, лези ту и не мичи се, а ви, браћо, немојте пустити Јеврејина да оде.

Кад то рече, он се крете на пољану, јер се већ одавно искунијала ту сва гомила. Сви су очас оставили и обалу и опремање чамаца, јер је сад био пред њима поход по суву, а не морски, и сад иису требале лађе ни козачки чамци, него теретна кола и коњи. Сад су већ сви хтели да пођу, и стари, и млади; сви су по договору свих старешина, курењских, кошевога, и по вољи све запорошке војске одлучили да пду право на Польску, да се освete за све зло и поругу вере и козачког гласа, да накуне ћара од вароши, да ужегу пожар по селима и њивама, да пусте далеко по степи глас о себи. Све се одмах спремало и оружало. Кошеви чисто израсте за читав аршин. То већ не беше онај бојажљиви извршилац ветренастих жеља слободнога народа: то беше неограничен заповедник, то беше деспот, који уме само заповедати. Сви самовољни и левенте вitezови стајали су уредно у редовима, с испитовањем оборивши главе, и иису смели подићи очију, кад је кошеви издавао заповести: он их је издавао тихо, не узвикујући и не журећи се, него полагано, као стари, веома вичан у послу козак, коме није првина што извршује паметно смишљена предузећа.

— Прегледајте, све прегледајте лепо! тако он говораше. — Поправите кола и катрацице, опробајте оружје. Не носите много уза се одела: по кошуљу и по двоје чакшире на козака, и по лончић саламате и тучена проса — вишне да не буде ни у ћога! За храну ће бити у колима свега што треба. Сваки козак нек поведе ио два коња! И нек се потера двеста пари волова, јер на бродовима и подводним местима требаће волови. Али највише се држите реда, панови. Ја знам, има међу вами таких, који, чим Бог дадие какву добит — одмах онај час стану цепати ћитајку и скupoцену кадиву себи на обојке. Оканите се те ћавоље наваде, отурајте сваке дроњке, узимајте само оружје, ако се деси добро, и дукате, или сребро, јер су то згодне ствари и ваљају у свакој прилици. И ево вам, панови, унајред кажем: ако се ко у походу инације, нема му никакка суда, наредићу да се као пас привуче до кола, па ма ко он био, макар то био најјуначнији козак у

евој војеци; као нас биће на месту убијен и бачен без икаког погреба да га тице кљују, јер нијаница у походу није достојан хришћанског погреба. Ви, младићи, слушајте у свему старце! Ако зврди куршум, или мазне сабља по глави, или по другом чему, не обзирите се много на то: размутите метак барута у чапици ракије, попијте у један гутњај и све ће проћи — неће бити ни грознице; а на рану, ако није велика, привијте само земље, пошто је најире замесите пљувачком па длану, па ће рана зарасти. А сад де на посао, на посао, момци, али не хитајте, него се лепо лађајте посла!

Тако изговори кошеви, и чим он еврши беседу своју, сви се козаци онај час латиште посла. Сва се Сеча отрезни, и никде се није могао наћи ни један

нијан, као год да их није никад било међу козацима. Једни су поправљали наплатке на точковима и мењали осовине у колима; једни су спосили на једна кола вреће с провизијантом, а па друга товарили оружје; једни су догонили коње и волове. На све стране чуо се коњски тонот, огледно иуцање из нушака, звецкање сабља, рика волова, шкрипа кола што се заокрећу, говор и јасна вика и погоњење. И убрао се отеже далеко, далеко низ све поље козачки табор. И много би ваљало трчати ониме, ко би хтео да протрчи с једног kraja његова до другог. У малој дрвеној цркви одслужи свештеник молењство, покроши

све светом вођицом; сви целивање крет. Кад се крете табор и пође са Сече, сви се Запороџци обазреши пазад и рекоше готово у глас:

— Збогом, наша мајко! Нек те чува Бог од сваке несрће!

Пролазећи кроз подграђе, Тарас Буљба угледа, како је његов Јеврејин, Јанкељ, већ разанео некаку шатру, па продаје кремене, завртаче, барут и свакојаке војничке потребе, што требају уз пут, па чак и колаче и хлебове. „Е где ти врашког Јеврејина!“ помисли Тарас у себи, па притера к њему коња и рече:

— Шта ћеш ти овде, будало? Зар хоћеш да те убију као враница?

Место одговора на то, Јанкељ му приђе мало ближе и, пошто махну обема рукама, као да хоће да каже нешто тајанствено, рече:

— Нек нај само ћути и нек ником не говори: међу козачким возовима има један мој воз; носим свакојаке потребе за козаке и узгред ћу набављати сваки провијант тако јевтино, како још ни један Јеврејин није продавао; хоћу, Бога ми; тако ми Бога, хоћу.

Тарас Буљба слеже раменима, зачуди се дрекој јеврејској нарави и одјаха к табору.

V

Убрзо обузе страх сву југо-западну страну Пољске. Свуд се разношају гласови: „Запороџци! појавили су се Запороџци!..“ Све што се могло спасавати, спасавало се. Све се дизало и бежало, по обичају оног неуређеног, безбрижног доба, кад се нису градиле ни тврђаве, ни замкови, него је човек, како било, подизао привремено своју кровинару. Мислио је: „па да не трошим на кућу рад и новце, кад ће је и онако сlijestiti татарска најезда!“ Све се узрушало: неко менја волове и плуг за коња и пушку и одлази у пукове; неко се склања, одгони марву и односи што се год може однести. Налазили су се гдешто узпут и таки, који

су с оружјем у руци дочекивали госте, али је више било оних што беже зарадије. Сви су знали, да је тешко борити се с бујном и ратничком гомилом, чуvenом под именом запоронке војске, која у свом спољашњем самовољном нереду носи поредак, смешљен за оно време кад буде битка.

Коњаници су јахали, не оптерећавајући и не љутећи коње, пешаци су ишли трезвено за возовима, и свак се табор кретао само ноћу, а дану се одмарало и бирао за то пустаре, испасељена места и шуме којих је тад било још доста. Напред су слате уходе и улаци да чују и сазнају где је што и како је. И често би се козаци на једанпут појавили онде, где су им се најмање надали, и тад се све оправдало са животом: пожари су обузимали села; стока и коњи, који се нису одгонили за војском, били су поубијани онде на месту. Рекао би човек, више су широрвали, него ратовали. Јасно би се коса најежила човеку од оних страних трагова свирепства полудивљег века, које су Запоронци свуд остављали. Убијана су нејака деца, одрезивање дојке женама, гуљена кожа с ногу до колена онима што се пусте у слободу, — једном речи козаци су крупионом монетом враћали прећашње зајмове. Прелат једнога манастира, чуши да се они приближују, пошаље два калуђера, да им кажу, да се они не владају како треба, да међу Запоронцима и владом има ногодба, да они газе своју обавезу према краљу, а уз то газе и свако народно право. „Кажи епископу од стране моје и од свих Запорожаца,“ одговорио је кошеви: „да се он ничег не боји; то козаци засад само припадају и распаљају своје луле.“ И брзо је разориви пламен обузео величанствену опатију и њени колосални готески пролори гледали су сурво кроз израјдајане маљеве пламена.

Гомиле бегунаца калуђера, Јевреја, женскиња на једанпут ипакуинше оне вароши, где је било какво год узданье у гарнизон. Каобра помоћ, коју је влада по-какшто слала у омањим пуковима, или их није могла наћи, или би се поплашила, па окренула леђа чим их угледа и утекла на браздја коњма својим. Дешавало се

и то, да су се многе краљевске војсковође, који су дотле односили победе у пређаним биткама, одлучивали, да здруже своју војску, па да се одупру Запоронцима. И тад су се највише окупили млади козаци, који су се клонили ињачкања, ћара и немоћног непријатеља, него памтeli од жеље да се покажу пред старима, да се огледају на мегдану с дреким и хвалисавим Лехом, који јордами на поноситу коњу, а на ветру му се лепришају устурени рукави од плашта. Весела је била то наука; већ су много задобили коњске опреме, склоцелих сабаља и пушака. За један месец дана ојачаше и сасвим се променише тек јучерашња деца и посташе мужеви; црте њихова лица, у којима се досад видела некака младићска благост, постале су сад страшне и онитре.

А староме Тарасу беше мило видети, како су оба његова сина међу првима. Изгледало је, да је Остапу чим се родио одређен ратнички пут и мучно вришење ратних послова. Ни једаниут га није забунио нити забринуо никакав догађај; он је с мирноћом, готово неприродном за младића од двадесет и две године, могао за тренут ока измерити свак положај и сву опасност, и одмах наћи начина, како ће се од ње уклонити, али уклонити тако, да је после поузданаје савлада. Већ су његови покрети почели посити обележје окупаше поузданости и у њима се опажати дар потоњега вођа. Чврстина је дисала из његова тела, а његове витешке особине већ су добиле голему моћ лавових особина. „О, тај ће временом бити добар пуковник!“ говорио је стари Тарас: „јест, јест, добар ће бити пуковник, па још такав, да ће и баћка за појас заденути!“

Андија се беше свак занео у чаробну музiku куршума и мачева. Он шије знао, шта је то размислити, или прорачунати, или зараније измерити своју и туђу снагу. Он је у битки гледао махину милину и занос: нешто гозбено назирао је у оним тренуцима, кад се у человека унали глава, кад пред очима све промиче и меша се, лете главе, с треском падају на земљу коњи, а он јури, као пијац, кроз фијук куршума, кроз севање сабаља, и задаје свакоме ударце, а не опажа

оне што их њему задају. Више пута дивио се отац и Аидрији кад га види, како, покренут само једним ватреним заносом, нагре на оно, нашто се не би никад одважио хладнокрви и паметан козак, и како самим манифитим нападом својим почини така чуда, да се задиве и они што су остарели у бојевима. Дивио се стари Тарае и говорио: „Шон је — враг га не однео! — добар војник! Није као Остани, али је и он добар, добар војник!“

Војска је научила да иде право на град Дубно, где је, како се проповидаху гласови, било много државнога новца и богатих становника. Нијело се дан и но, и Запоронци се појавили пред градом. Становници научили су да се бране до последњег човека и до крајности, и волели су изгинути по тржиштима и на улице пред својим првим, него пустити испријатеља у кућу. Око града беше висок земљани бедем; где је бедем био нижи, ту се истичао висок зид или дом, или, најзад, храстово прошће, те служило као заклон. Посада је била јака и онаждаја је какав је обиљан посао чека.

Запоронци ватрено појурише на бедем, али бише дочекани силним картечом. Мештани и градски становници нису, као што се видело, хтели бити заљудни, него су гомилама стојали на градском бедему. Но њихову ногледу могло се познати да су спремни на очајнички отпор; и женскиње се такође одважило да се бори, и осу се на главе Запоронцима камење, бурад, лонци, врела вода и, најзад, вреће песка, који им заслеви очи. Запоронци волели имати посла с тврђавама; онеседати градове то није био њихов посао. Кошеви заповеди да се оступи и рече:

— Не мари, панови браћо, оступишмо; али нек писам хршибашин него погани Татарин, ако пустимо ма једнога из града! Нека их нек исекају, иси, сви од глади!

Војска оступи и онседе сав град, па, онако заљудна, поче пустонити околину, налећи околна села, стогове неовршена жита, и пуштајући табуше коња на њиве, још истакнуће срном, где се, као навлаши, повијало тешко класје, плод необичне летине која

беше тад обилато наградила све ратаре. Из града су се ужасом гледали, како се уништава оно што им је за живот потребно. А међутим су се Запоронци, и онито су растегли око целог града у две поворке своја кола, разместили на курења онако као на Сечи, пушили своје лулице, мењали се задобивеним оружјем, играли се орлова, коликали се и с убиственом хладноћом по-гледали на град. Ноћом су се ложиле ватре; кувари су у сваком курењу кували кану у огромним бакреним казанима; код ватара које су сву ноћ гореле стојала је будна стража. Али Запоронцима брзо поче помало досађивати тај нерад и дуга трезноћа, која није у вези ни с каким послом. Кошеви зановеди да се удвоји порција вина, што се по који пут чинило у војсци, кад нема тешких ратничких послова и крстања.

Младићима, а особито синовима Тараса Буљбе, није се дошао такав живот. Опажало се како је Андрији досадио. „Неразумна главо,“ говорио му је Тарас: „трип, козаче, — бићеш атаман! Још није добар војник онај, који не изгуби кураж у озбиљном боју. него је добар војник онај, коме и кад је бесислен није досадио, који све издржи, и ма шта ти њему говориш, он ипак одржи своје.“ Али куд се сложити са старцем ватрен младић: дружија је парав у обојице, и другим очима гледају једну исту ствар.

Међутим стиже и Тарасов пук, доведе га Товкач; с њим дођоше још два есаула, писар и други чинови, а козака се беше накупило више од четири хиљаде. Било је међу њима доста и добровољаца, који су се сами, од своје воље, дигли, без икака позива, чим су чули шта се ради. Есаули су донели синовима Тарасовим поздравље од старе мајке и свакоме по иконицу од кинариса из межигорског кијевског манастира. Оба брата обесинше па се свете иконе и нехотице се замислише, кад со сетише старе мајке. Шта ли им прориче и шта ли казује тај благослов? Прориче ли им победу над не-пријатељем и затим весео повратак у завичај са ћаром и славом да их довека невају у песмама бајдурнисти, или?.. Али је будућност непозната, и стоји пред човеком као јесенска магла, кад се дигне из мочарја:

лудо леђу по њој навише и паниже тице, ленећући крилима, а не распознају једна другу, голуб не види јастреба, јастреб не види голуба, и ни један не зна колико удаљено лети од своје ногибије...

Остани је већ сврхија свој посао и давни отинао курењима; а Андрија је, ни сам не знајући зашто, онажао неки терет на срцу. Већ су козаци свршили своју вечеру. Одавно се смркло, дивна јулска ноћ обавила ваздух; али он није одлазио курењима, није легао да спава и гледао је преко воље сву слику што беше пред њим. На небу су трепериле небројене звезде својим ситним и оштром блеском. Ноће беше надалеко заузето растуреним по њему колима, о којима висе катранице облевене катрапом, а на којима је свакојако добро и првијант, паузиман од ивицијатеља. Поред кола, испод кола и подаље од кола — свуд су се видели поизвлађивани по трави Запориши. Сви су спавали у сликовитим положајима: неко потурно под главу торбу рогожијачу, неко шубару, неко се наслонио, прости, на бок свога друга. У сваког је козака била неодвјијно сабља, самокрес, кратак чибучић и лула с бакреним нујницама, гвозден пробојац и огњило. Крупни волови лежали су, подавивши ноге пода се, као велике белуникасте масе, и изгледали су као суро камење, растурено по низбрдици у ноћу. Већ се почеле дизати са свих страна из траве густо ркаве заснаде војске, а из ноћа му се одазиваха јасним рзанjem ждреници, којима не беше по вољи што су им ноге сансте.

У том се нешто величанствено и странино умена у леноту јулске ноћи. То беху пожари што су догоревали далеко по околини. На једном се месту пламен мирно и величанствено дизао у небо; на другом месту паниче на нешто запаљиво, па на једанмах избије као впор, звијзић и лети на више до самих звезда, и откинути прамени његови гасе се чак под високим небесима. Онамо онајен при манастир стоји страшио, као сурви картезијански калуђер, показујући при сваком одсеву своју мрачну величину; тамо гори манастирски вотњак: рекао би, чује се како пиште др-

вета, док их дим обавија, а кад избије пламен, он на једанинут обасја фосфорном, љубичасто-огњеном светломињу зреле грђње шљива, или претвори у рујево злато крушке што се жуте овде и опде, а одмах међу њима зацрни се тело јадног Јеврејина или калуђера, обешено о зиду па згради или о грани па дрвету, те пропада заједно са зградом у пламену. Изпад пламена вију се у даљини тице, које изгледају као гомила тамних ситних крстића па огњеном пољу.

Опседнути град беше, рекао би, заснао; врхови кула и кровови, и прошће, и зидови његови одсјахивали су од удаљених пожара.

Андија је обишао козачке редове. Ватре, код којих су седели стражари, спремале су се да се сваки час угасе, па и стражари су спавали, пошто су се добро прихватили чега било с козачким апетитом. Он се мало зачуди такој безбрижности, и помисли у себи: „Срећа, што нема близу никаког јаког непријатеља и што се немамо чега бојати.“ На послетку, и он приђе једноме возу, поне се на њега и леже налеђице, потуривши под главу састављене руке; али не могаше заснati и дugo је гледао у небо; оно беше једнако раширено пад њим; у ваздуху беше чисто и провидно; она густина звезда, што чини кумову сламу и што се пружа преко неба као кос појас, сва се светлила. Кашто се Андија као зацепс, и нека лака магла дремежа заслони за тренут над њим небо, па се затим оно опет рашисти и наново се угледа.

У том му се учини, као да се обре пред њим некака необична слика људскога лица. Мислећи, да је то проста тлачиња у сну, које ће одмах нестати, он отвори боље очи и угледа, како се баш нагла к њему нека изнурена сува особа и гледа му право у очи. Дуга, као угљен црна коса, исприбрана, рашчупана, вирила је испод црног покривала набаченог на главу; и необичан сјај погледа, и мртвачка боја лица, које се одликовало оштрим цртама, доводили су га пре на помпсао, да је то утвора. Он се нехотиће ухвати руком за пиштољ и викну готово дршћући:

— Ко си ти? Ако си нечист дух, пагуби ми се испред очију; ако си жив човек, у невреме си се пашалио — убићу те с места!

Место одговора на то, утвора принесе прет уснама и, рекао би, замоли га да ћути. Он спусти руку и стаде је пажљивије загледати. Но дугој коси, врату и по у нога голим црним грудима позидаје да је то женска. Али није била родом из тога краја: све јој лице беше тамно, изнурено болешћу; широке јагодичнице искочиле јако над ондјим и под њих обрајама; узане очи ишли су као лучни разрез на вине. Што је више гледао у њене црте, све је више налазио у њима нешто познато. На послетку, не може отристи, него унита:

— Казуј, ко си? Чини ми се, као да сам те познавао, или негде видeo?

— Пре две године, у Кијеву.

— Пре две године, у Кијеву? ипнови Андрија, трудећи се да пређе све што се сачувало у његовој памети од прећашњег буреачког живота.

Он се још једном добро загледа у њу, па па једнинут узвикују пуним гласом:

— Ти си Татарка! слукиња госпођице, војводине кћери...

— Исе! учини Татарка, склонивши молбено руке, дршћући сва и уисти мах осврћући се назад, да види, да се није ко пробудио од таког узвика Андријиног.

— Каауј, казуј, откуд, како ти овде? унита Андрија, готово загушено, шантатом, који се сваког тренутка прекидао од унутрашњег узбућења. — Где је госпођица? Је ли још жива?

— Она је ту, у граду.

— У граду? рече он и умало онет не узвикују, а осети како му сва крв појури к срцу. — А зашто је она у граду?

— Зато што је и стари ип у граду: већ је година и по, како је војвода у Дубну.

— Шта је, је ли удата? Та говори, како си чудна! шта ради сад...

— Други је дан како није шинта јела.

— Како?

— Ни у кога од градских стајовника нема већ одавио ни парчета хлеба, сви једу саму земљу.

Андирија се пренерази.

— Наночка те угледала с градскога бедема заједно са Запороџцима. Рекла ми: „Иди, кажи витезу: ако ме се сећа, нек дође к мени; ако се не сећа — нек ти дâ парче хлеба за старицу, моју мајку, јер нећу да гледам, како ми мати умире на моје очи. Больје нек ја умрем најире, а после она. Моли га и обисни му око колена и ногу: и он има стару мајку, — нек ти за љубав њену даде хлеба!“

Много се свакојаких осећања пробуди и илану у младим грудима козаковим.

— Али како ти овде? Како си дошла?

— Тавником.

— Зар има тавник?

— Има.

— Где?

— Ти ме нећеш одати, витеже?

— Кунем ти се крстом светим!

— Кад се сиђе у јаругу и пређе поток, онде где је тричак.

— И излази баш у град?

— Право код градског манастира.

— Хајдемо, хајдемо одмах!

— Али, тако ти Христа и Свете Марије, парче хлеба!

— Добро, биће. Стој овде поред кола, или боље легни на њих: неће те нико видети, сви снавају; ја ћу се сад вратити.

Џон оде ка колима, на којима беше провијант, што је припадао њихову курењу. Срце му је лунало. Сва прошлост, све што беше заглушено садашњим козачким бивацима, сировим ратничким животом, — све па једашут изби на површину, а потоин садашњост. Онет искочи пред њега, као из мрачне морске пучине, иносита женска; напово блеснуше у његовом сећању прекрасне руке, очи, пасмејана уста, густа смеђа коса, што се кудраво спустила по грудима, и сви гинки,

у симетричној хармонији створени, удови девичкога стаса. Аја, пису се они ни гасили, пису ни ишчезавали из груди његових, само су се склонили, да даду за неко време места другим јаким покретима; али су често бркали дубоки сан младога козака, и он је често, кад се пробуди, лежао расањен на постели, а није, умро растумачити шта је томе узрок.

Он је ишао, и срце би му залупало јаче, јаче, кад само помисли, како ће је онет видети, и заклецала би му млада колена. Кад је дошао ка колима, беше сасвим лаборавио, зашто је дошао: принесе руку к чеду и дуго га је трљао, трудећи се да се сети шта треба да ради. Најзад се трже, свега га обузе страх: па једаниут му дође на ум, како она умире од глади. Он притрча возу и зграби неколико великих црних хлебова под назуху; али одмах помисли: да ли та храна, што подноси за снажног, задовољног с оним што има Запорошица, не буде груба и неугодна за њен нежни склон? У том се сети, како је кошеви синоћ карао куваре, што су од једаниут утроили све ћелано брашино на саламату, кад би га било таман за три пута. Тврдо уверен, да ће паћи у казанима доста саламате, он извуче очев путни котлић и пође с њим кувару њихова курења, који снаваше код два казана, велика за десет ведара, под којима беше још топал пешео. Кад завири у њих, он се запренасти, јер инде да су оба празни. Требало је надчовечје снаге па да се то све поједо, тим пре, што је у њихову курењу било мање људи, него у осталима. Он завири у казане других курења — никде ништа! И нехотице му наде па ум пословица: „Запорошици су као деца: кад је мало — све поједу, кад је много — ништа не оставе.“

Шта да ради сад? Ама била је, чини му се, негде на возу очева пуша торба с белим хлебом, који су напили, кад су опљачкали манастирску пекарицу. Он приђе иправце очеву возу, али торбе не беше на колима: метнуо је Остан себи под главу, па се извалио на земљу и рче да се раздлеже по свему пољу. Андрија зграби торбу једном руком и трже је па једаниут тако, да је глава Останова спала на земљу, а он ћини

буновани, седећи онако затворених очију, завикашто и гда може:

— Држите, држите ћавољег Леха, а коња хватајте, коња хватајте!

— Ућути, убију те! викну поплашено Андрија, замахнувши на њега торбом.

Али Остан и онако није више говорио, него се умирио и тако заркао, да се од његова дисања повијала трава, на којој је лежао.

Андрија се плашијиво обазре на све стране, да види да није буновна вика Останова пробудила кога

од козака. И доиста једна чупава глава подиже се у оближњем курењу, новеде очима тамо и амо, па се брзо онет спусти на земљу. Андрија почека два минута, па се крете са својим бременом. Татарка је лежала, једва дишући.

— Устај, хајдемо! Сви снавају, не бој се! Можеш ли понети макар један од ових хлебова, ако мени буде незгодно да понесем све?

И рекавши то, он упруги на леђа торбе. Кад би поред једнога воза, смаче још једну торбу с просом, узе у руке и оне хлебове, које хтеде дати Татарки да понесе, и нагнувши се мало под теретом, пође одважно између редова посмалих Запорожаца.

— Андрија! рече стари Бульба, кад напије поред њега.

Срце се у Андрији следи; он стаде и, сав дрижући, рече тихо:

— Шта је?

— С тобом је жена! Ао, док ли устанем, испре-бијају ти сва ребра! Нећеш ти добро проћи са женама!

И кад то рече, он се наслони главом на лакат и загледа се испомично у умотану у покривало Татарку.

Андија је стојао и жив и мртав, и није смео погледати у очи оцу. И потом, кад диже очи и кад погледа у њега, виде, како стари Буљба већ спава, метнувши главу на длан.

Он се прекрсти. На једаниут нестаде оног страха око срца брже него што га беше и обузeo. А кад се окрете, да погледа Татарку, она је стојала пред њим, као црина статуа од гранита, сва замотана у покривало, и светлост удаљенога пожара, што на једанмах изби, сбасја јој само очи, које беху укочене, као у мртваца. Он је новуче за рукав, и пођоше обоје заједно, обзирући се испрестано, и пајзад се спустише низа страну у једну ниску долу, — готово јаругу, која се по неким крајевима зове и вodoјажа, — којом је лено малио поток, што беше обрастао шашем и пун бусова. Кад се спустише у ту долину, изгубише се сасвим из вида свега поља, заузетог запорошким табором. Барем кад се Андија осврнуо, видео је, како се иза њега издигла као стрм зид више од човечјег боја она избрдица; на врху њеном њихало се неколико стабљичица пољскога биља, а изнад њих дизао се на небо месец у облику косо окренутог срича од сјајног рујевог злата. Поветарац који ширну са стени казиваше им, да већ није много до расветка. Али се никде није чуо удаљен петлов кукурек: ини у граду, и по опустошеним околним местима није остао ини један петао.

Они пређоше узаним брвном поток, иза кога се беше издигла супротна обала, која им се учини вишта од оне што им оста озади и која се издизала као потпун обронак. На том месту била је, рекао би човек, по себи јака и поуздана тачка градске тврђаве; бар земљани бедем био је ту нижи и није извиривало иза њега посада. Али се зато мало даље дизао дебео манастирски зид. Окомита обала беше сва обрасла коровом, а по малој доли између обале и потока распао је тришак, висок готово с човечјег боја. На врху обронка виђаху се остаци племера, који показиваху да је ту некад била градина; испред њега — широко лишиће лопушнице; иза њега пстрчи лобода, дивља љута

наламида и сунцокрет, који беше изнад свега издигао своју главу.

Ту Татарка изу цинеле и пође боса, прикупивши најљиво своју хаљину, јер ту беше подводио и пуно воде. Провлачећи се кроз тришак, зауставише се пред патријаршим грањем и прућем за фашине. Они уклонише грање и паћоше иску врсту земљаниог свода — врата, мало нешто већа од врата на хлебију пећи. Татарка се сагну и уђе прва; за њом уђе Андрија, сагнувши се што је могао ниже, како би се провукао са својим торбама, и брзо се обреће обоје у потпуној номрчини.

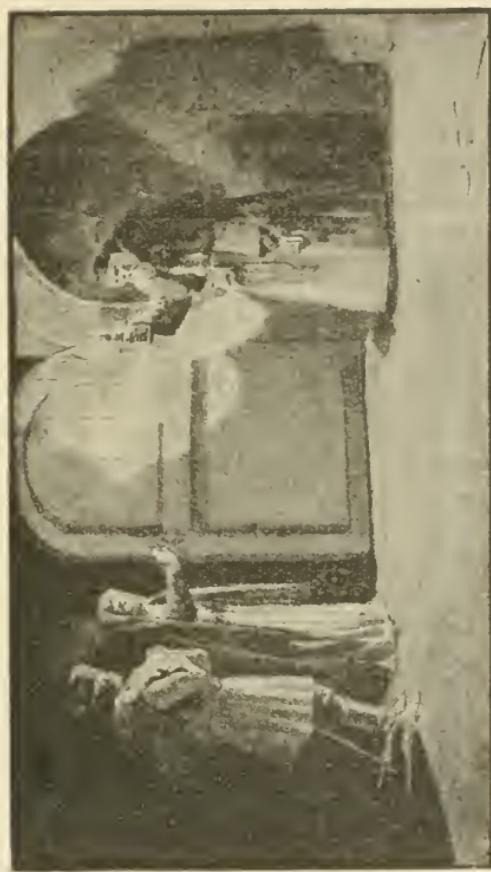
VI

Андрија се једва мицао кроз мрачан и узан земљани ходник, идући за Татарком, и вукући на себи торбе хлеба.

— Скоро ће нам бити видно, рече она; — примишмо се оном месту где сам метнула светњак.

И доиста мрачни земљани зидови почеше се мало по мало обасјавати. Они стигоне до неке мале просторије, где је, као да, била канела; барем уза зид беше намештена узан сточић као олтар, и над њим се виђаше готово сасвим истрвена, избледела икона католичке Мадоне. Мало сребрно кандило, које је висило пред њом, једва је осветљавање. Татарка се сагну и узе са земље остављен бакрен светњак, па танкој, високој вожици, око које су висили на верижама усекач, игла за дотеривање пламена и гасило. Она га прибрали на кандилу. Светлост се појача, и они су идући заједно, час јако обасјани свећом, час покривени црном као угљен сенком, подсећали собом на Герардове слике dalle notti. Једро лице витезово које буја здрављем и младошћу беше јака противност према изнуреном и бледом лицу његове пратилице. Пролаз парагде малко шири те се Андрија могаше исправити. Он је радозијало разгледао те земљане зидове, који су га подсећали на кијевске пећине. Као год у ки-

јевским пећинама, тако су се и ту видели издупци у зидовима, и гдешто стајали мртвачки сандуци; местимице налазиле су се, онако, човечје кости, одмекнүле од влаге и претворене у прашину. Видело се, да су и ту били побожни људи и да су се крили од светске

хуке, јада и завођења. Влага беше местимице врло јака: гдешто им је била под ногама сама вода. Андрија се морао често заустављати, да се одмори његова пратилица, коју је умор непрестано освајао. Мали залогај хлеба, који је прогутала, изазвао је само бол у

желудиу, који се одвикнуо од хране, и она је често остављала икономично по неколико минута на једном месту.

Једва једном указање се пред њима малта гвоздена врата.

— Хвали Богу, дошли смо, рече слабим гласом Татарка и дигне руку да закуца, али не имаде снаге.

Андирија закуца, место ње, снажно па вратима; одјекну луна и показа да је иза врата велика просторија. Тај се јек измени, јер паниче, како се чинише; па високе сводове. После два минута заклонираше кључеви и неко, рекао би, сиђе низ степенице. Једва једном отворише се врата; дочека их калуђер, који стајаше на узаним степеницама с кључевима и свећом у рукама. Андирија и нехотице застаде кад угледа католичког калуђера, који је изазивао тако мреко презирање у козацима, који су поступали с њима нечовечније, него с Јеврејима. И калуђер мало остуни назад, кад угледа запорошког козака; али га умири реч, коју иолако изговори Татарка. Он им посвети, затвори за њима врата, поведе их уз степенице навише, и они се обреше под високим тамним сводовима манастирске цркве.

Код једног од олтара, па ком беху високи светици и свеће, клечао је свештеник и тихо се молио. Наред њега с обе стране клечала су два млада ћака у љубичастим маитијама, с белим чипкастим стихарима поврх њих и с кадионицама у рукама. Он се молио да Бог пошиље чудо: да спасе град, да окрепи дух који је клонуо, да пошиље стриљење, да уклони ћавола, који навраћа на роптање и на малодушан, бојажљив илач избор лемальских несрећа. Неколико женских, налик на утврре, клечало је, оглонивши се и сасвим метнувши изнемогле главе па наслоне од столица и првих дрвених клуна што беху пред њима; неколико мушкираца клечало је тужно, иприлонивши се уза стубове и пиластре, па које се наслонују побочни сводови. Прозор с бојеним окнima, што беше над олтаром, осветли се ружичастим јутарњим руменилом, те на遁ие од њега по поду илави, жути и других боја котурини светlosti, и изненадно осветљение цркву. Сав олтар у свомдалеком подунiku по-

каза се па једашут у сјају; дим од каџонице заустави се у ваздуху као облак осветљен дугим бојама. Андрија је зачућено гледао из свог тамног угла чудо, које начини светлост. У тај мах величанствено брујање ортуља испуни па једашут сву цркву; оно је бивало све јаче и јаче, разрастало се, прешло у круну громљаву и затим се па једашут претворило у небеску музiku, заорило се високо испод сводова својим топовима, што певаху и подсећаху на танке девичке гласове, а затим се опет окрете у јаку јеку и громљаву, и уђута. И дуго је још брујала громљава, треперећи испод сводова, и Андрија се заблєнуто дивио величанственој музici.

У том осети какога неко повуче за скут од кафтана.

— Хајдемо! рече Татарка.

Прођоше преко цркве, а нико их не опази, и изиђоше па пољану, која беше пред њом. Зора беше већ давно заруменела на небу; све је наговештавало излазак сунчев. Пољана, која имаћаше квадратни облик, беше сасвим празна; наред ње стајали су још дрвени сточићи, који показиваху, да је ту, можда још пре недељу дана, било тржиште за житак. Улице, које тада још нису калдрмили, беху иrostо осушене гомиле блата. Око пољане беху унаоколо мале камене и земљане куће од једног спрата, којима се види у зидовима дрвено коче и диреци колико су год високи, испренетани косо дрвеном чатмом, као што су тадашњи становници уопште градили куће, што се и сад још може видети у неким крајевима Литве и Пољске. Све куће беху покривене претерано високим крововима, с много таванских прозора и одушака.

На једној страни, готово близу цркве, издигла се једна зграда више од других и сасвим различна од осталих, по свој прилици магистрат или каква државна установа. Та зграда беше на два спрата и на њој беше начињен на два лука белведер, где је стајао стражар; у крову беше умештен велики сахатни кадран.

Пољана је била као мртва; али се Андрији учини да чује неко слабо јечање. Разгледајући пољану спази

на другој страни њеној два — три човека у групи који су лежали на земљи готово без никака покрета. Он унре очи пажњивије, да види, јесу ли ти људи ионали, или су мртви, и у исти мах нагази на нешто, што је лежало пред његовим ногама. То беше мртво тело неке женске, као што се виђаше, Јеврејке. Чинио се, да је била још млада, и ако се то није могло видети у нагрђеним, изнуреним цртама њеним. На глави њеној беше првена свилена марака; њени наушници беху украшени с два реда бисера или ћинђува; два три дуга, сва уковрчена, ирамена косе пајала су испод њих на њен осушен врат са занетим жилама. Норед ње је лежало детенце, које се беше грчено ухватило руком за празну дојку њену и од нехотичне љутине згњечило је својим прстима, не напавши у њој млека. Оно већ није плакало нити викало, и само се по његову трбушнићу, који се лагано издизао и спуштао, могло мислити, да још није умрло, или бар да се сирема да испусти последњи дах.

Они скретоше у улицу и на једанут их заустави некакав зграповник, који, кад угледа у Андрије драгоцен товар, јуриу на њега као тигар, обните о њему, вичући: „Хлеба!“ Али не беше и снажан колико зграпован; Андрија га одгурну: он полете на земљу. Покренут сажаљењем, он му баци један хлеб, па који овај нападе као бесно нешто, изгризе га, изеде и одмах ту, на улици, испусти у страшном трзању душу, јер се одавно беше одвикао да прима храну. Готово па сваком кораку поражавају се их жртве глади. Изгледало је, као да многи нису могли поднести муке у кући, па су најлаши истрчали на улицу: неће ли се паћи штогод у ваздуху, што одржава снагу. Пред вратима једне куће сеђаше нека старица, и није се могло знати, је ли заснала, умрла, или се, онако, запела; бар већ није иншта ни чула ни видела, и седела је иеномично па једном истом месту, спустивши главу на груди. С крова друге куће висило је о ужету отегнуто и измршало тело: није јадник могао поднести до краја муке од глади, волео је вољним самоубиством убрзати своју смрт.

Кад је Андрија видео тако страшне сведоцбе глади, он не може отристи да не уинта Татарку:

— Зар баш нису ишица нашти, чим би проду-
жили живот? Кад човеку дође последња невоља, онда
он нема куд, него се мора хранити оним, па што се
дотле гадио, може се хранити оним стварима, што су
забрањене законом, све се тад може јести.

— Све су појели, рече Татарка, — сву стоку:
пчелеш наћи у свему граду ни коња, ни пеета, па чак
ни мивиа. У нас у граду није се никад држала никакака
остава, све се доносило из села.

— На како ви још једиако помишијате да одбра-
ните град, кад умирете од тако љуте смрти?

— Па војвода би га, можда, и предао, али пук-
овник, који је у Буџацима, пустио је јуче изјутра у
град журицу с писамцем, да не предају град: да он
иде у помоћ с пуком, а чека само другог пуковника,
на да иђу оба заједно. И сад им се надају сваки
час... Него ево доћосмо кући.

Андрија је већ издалека видeo кућу, која није
наличила на остале и коју је, како се чињаше, градио
какав талијански пејмар; беше сазидана од лених
таких опека на два сирата. Прозори па доњем спрату
уоквирени у високе гранитне карнизе; горњи спрат био
је сав од малих сводова, који су чинили галерију;
између њих виделе су се решетке с грбовима; на угло-
вима кућним такође беху грбови. Широке спољашње
степенице од обожених опека излазиле су на саму по-
љашу. На дну степеница сеђаше с обе стране по један
стражар, који су се сликовито и симетрично држали
једном руком за алебарде што стајаху поред њих, а
другом подуширали своје нагнуте главе, те су тако,
рекао би, вине наличили на кипове, него па живе
створове. Они нису спавали нити су дремали, него
су, као да, били неосетљиви према свему; нису обра-
тили пажње ни на то, ко се пење уза степенице.

Наврх степеница нађоше богато одевена, од главе
до пете наоружана војника, који држаше у руци мо-
литвеник. Он као ногледа у њих уморним очима, али
му Татарка рече једну реч, и он их наново обори у

отворене стране свога молитвеника. Они уђоше у прву доста пространу собу, која је служила као соба за пријемање или управо као предсобље; она беше пунна солдата, слугу, писара, исхарника и остале послуге, преко потребне да се покаже достојанство пољскога великаша, како војничкога, тако и имаоца својих спахилука. Осешао се дим угашене свеће; и ако је већ давно забелело јутро кроз широк прозор с решеткама, још су гореле две друге свеће у два огромна, готово с боја човечјег висока, светињака, што стајају на среду собе. Андрија хтеде поћи право на широка растова врата, украсена грбом и множином резбарских украса; али га Татарка повуче за рукав и показа му маја врата у побочном зиду. На та врата изиђоше у ходник, па онда у собу, коју он поче пажљиво разгледати. Светлост што је пролазила кроз пукотине на прозорском капку беше додираула попеншто: завесе малинове боје, позлаћен карниз и живопис на зиду. Татарка рече Андрији да остане ту, а она отвори врата у другу собу, из које блесну светлост од свеће. Он чу шапат и тих глас, од кога устречта све у њему. Виде кроз отворена врата, како се брија указа стасита женска фигура с дугом бујном косом, која је падала на подигнуту на више руку. Татарка се врати и рече му, да ће.

Он није знао како је ушао и како су се затворила врата за њим. У соби су гореле две свеће, пред иконом је горело кандило: испод иконе беше висок сточић са степеницама да се, по обичају католичком, па њих клекне док се Богу моли. Али то нису тражиле очи његове. Он се осврте на другу страну и угледа женску, рекао би, укочену и скаменљену у неком браом покрету. Чинио се, као да је сва њена фигура хтела да полети к њему, па на једанпут застала. И он застаде изненађен пред њом. Није замисаљао да ће је видети такву: то не беше она, не беше она коју је пређе познавао; шинта на њој не беше налик на ону, али је сад била двапут лепша и дивнија, него пређе: онда је било у ње нешто недовршено, непотпуно, сад је то био производ, ком је уметник дао последњи потез кичице. Она је била дражесна, ветренаста девојка;

а ова је лепотица, женска у потпуно развијеној лепоти својој. У њеним подигнутим очима огледаше се чуно осећање, не одломци, не знаци осећања, него цело осећање. Још се сузе у њима не беху исушиле; још јој се у њима виђаше блистава влага, која у душу тиче; груди, врат и рамена беху у оним прекрасним границама, што су одређене потпуно развијеној лепоти; оне косе, што су се преће расипале по њену лицу у лаким коврчицама, сад су се претвориле у густу бујну косу, од које један део беше поткупљен, а један се разасуо из сву дужину њене руке, и у танким, дугим, прекрасно савијеним праменовима пао јој на груди. Изгледало је, као да су се њене црте измениле све до једне. Узалуд се он ушињао да нађе у њима макар једну од оних, што су се врзле по његовој памети, — ни једне не беше. Али ма колико да беше јака њена бледоћа, опет није потамнела дивну њену лепоту, него јој, напротив, чисто додала нешто плаховито, неодољиво освајачко. И осети Андрија у души својој смерну бојажљивост, и стајаше непомичан пред њом. И она, рекао би, беше поражена кад угледа козака, који изиђе пред њу у пуној лепоти и снази младићске мушкиности, који је, рекао би, и у самој непомичности својој већ одавао неусиљену слободу покрета; из ока његова севала је јасна чврстина, као дуга повиле му се кадиваста обрва, препланули образи блистили су свим сјајем младићскога пламена, а млади црни брк лаштио му се као свила.

— Не, ја ти нисам кадра ничим захвалити, великородни витејс, рече она, и сребрни звук њена гласа сав је треперно. — Сам Бог може те наградити, а не ја, слаба женска...

Она обори очи; као прекрасни снежни полукурузи наднеше се над њих капци, окрајчени дугим, као стрелице, трепавицама; наклони се њено дивно лице и лака румен подиће га.

Андрија не умеде ништа на то рећи; он би изговорио све што му је год на срцу, изговорио би онако ватreno, како му је било на срцу, — али не мđже. Осети, како му нешто завеза уста, речи се одузе звук;

осети, како он, који је одгајен у бурси и у ратничком скитању животу не уме одговорити на таке речи, и би му криво на своју козачку природу.

У том је у собу Татарка. Она већ беше изрезала па кринике хлеб, који је вitez донео, донесе га па златном служавнику и метну пред своју госпођину. Лепотица погледа у њу, у хлеб, и окрете очи па Андрију, — и много беше у тим очима. Тада гајути поглед, што показиваше како је изнемогла и како није кадра исказати шта осећа, беше Андрији разумљивији од свих речи. На једанинут му лакну на срцу; рекао би, све му се одреши, душевни покрети и осећања, које дотле чисто неко задржаваше тешком узлом, сад се осетиште ослобођени, па слободи, и већ хоћаху да се излију у бујне потоке речи, али се лепотица па једанинут окрете Татарки и унита узнемирено:

— А мати? Јеси одиела њој?

— Она снава.

— А ону?

— Одиела сам; он је рекао, да ће доћи да захваљи вitezу.

Она узе хлеб и принесе га устима.

Андрија је гледао с искаженим уживањем, како га она ломи прстима и једо; и па једанинут се сести оног зграповника од глади, што је па очи његове испустио душу, кад је прогутао залогај хлеба. Он побледе, ухвати је за руку и пошика:

— Доста! Не једи вине! Ти тако одавно ипак јела, па ће ти сад хлеб бити отров.

И она одмах спусти руку; метну хлеб па служавник и, као покорно детенце, гледаше му у очи. И нек искаже чија год реч... или ипак када исказати ни вајар, ни кичица, ни најенажнија реч она, што се некад види у ногледима девојачким, нити оног ганутог осећања што обузме оног који гледа у таке девојачке ногледе.

— Владарко! узвику Андрија, пренуна срца, и душе, и свега: — Шта ти треба, шта желиш? Зановеди мени! Одреди ми службу најнемогућију, какве само

има на свету, — потрчаћу да је извришим. Кажи ми да учиним оно, што није кадар учинити ни један човек, — ја ћу учинити, погинућу. Погинућу, погинућу! а кунем ти се часним крстом да ми је погинути за тебе толико слатко... али нисам кадар то исказати! Имам три мајура, половина очевих табуна моја је, све што је донела оцу мати моја, па и оно што крије од њега, — све је моје. Таког оружја нема сад ни у кога од наших козака, као у мене: за сâм балчак моје сабље дају ми најбољи табун и три хиљаде оваци. И ја ћу се свега тога одрећи, оставићу, бацићу, сажећи, потопити, ако само ти изустиш једну реч, или ако бар само макнеш својом танком, црном обрвом. Али знам да, може бити, говорим луде речи, и да не приличи, и да не пролази то све овде, да ја, који сам ировео живот у бурси и на Запорожју, нисам кадар говорити онако, како је обичај говорити онде, где долазе краљеви, кнезеви и све што је најбоље у властелинском витештву. Видим да си ти друкчије створење Божје, него сви ми, и да су далеко заостале иза тебе све остала бојарске жене и девојке. Ми нисмо пристали ни робови да ти будемо; само небески анђели могу ти служити.

Са све већим дивљењем, претворивши се сва у слушање и не пропустивши ни једне речи, слушала је девојка отворену, срдачну беседу, у којој се, као у огледалу, огледала млада, пуна снаге душа. И свака проста реч у тој беседи, изговорена гласом, који лети правце са дна срца, беше обучена у снагу. И прекрасно њено лице беше се нагло напред, беше забацала далеко назад досадну косу, отворила уста и дуго је гледала отворених уста. Затим хоћаше нешто рећи, па на једанмах застаде, и сети се, да вitezа води други пут, да отац, браћа и сва отаџбиша његова стоје иза њега као сирови осветници, да су Запороџци, што су опсели град, страшни, да су они сви са својим градом осуђени на љуту смрт... и очи јој се на једанпут наизунише суза; и дуго је седела, забацивши назад прелепу главу, стегнувши белим као снег зубима своју прекрасну доњу усну, — као год да је изненадио

осетила јед отровне гује, — и пије скидала с лица мараме, да не би он видео њену убиствену жалост.

— Кажи ми једну реч, рече Андрија и узе је за белу као атлас руку.

Живи пламен пролете по жилама његовим од тог додира, и он је стискивао руку, која се неосетљиво пањоћање у руци његовој.

Али је она ћутала и није скидала мараме с лица и остало је испомична.

— А зашто си тако тужна? Кажи ми зашто си тако тужна?

Она баци мараму, устури дугу косу своју и сва се разли у жалостиве речи, које изговарање тихим, тихим гласом, сличним опоме, кад се ветар заподене у прекрасно вече, па пролети на једаниут по густом тричаку крај воде те зашуморе, зајече и зачују се изненада тужно танки звуци, и застало путник слуша их с испојаним тугом, а не онажа да се хвата сутон, нити чује веселе песме народа, који иде иолако с иољских радова и жетве, ни удаљено клонарање теретних кола која негде пролазе.

— Та зар инам вредна вечитог жаљења! Та зар инје несрћна мати, која ме је на свет родила? Зар ми инје горка судбина нала у део? Зар ти, онака судбино моја, инси мој љути крвник? Све су ти довела пред моје ноге: најбоље племиће из свег племства, најбогатије наоне, грофове и бароне из туђине, и све што је год цвет нашег витештва. Свима је било слободно да ме воле, и сваки од њих сматрао би као велико благо љубав моју. Ваљало је само да махнем руком, па би ма који од њих, најлеши, најпрекраснији и лицем и родом, био мој муж. И ти, страшна судбино моја, инси ни за једнога од њих опчинила моје срце; него си опчинила моје срце, мимо најбоље вitezове наше земље, за туђину, за непријатеља нашега. И зашто ме ти, Пречиста Мајко Божја, за какве грехове, за какве тешке кривице тако неумољиво и нештедице гониш? У богаству и раскошном обиљу свега пролазили су дани моји: најбоља, скупа јела и слатка вина беху ми храна. И на што је то све било?

Чему је то све било? Је ли зато, да, напослетку, умрем од љуте смрти, од које не умире ни последњи пројекат у краљевини? И поред тога што сам осуђена па тако страшан удес; поред тога, што пред своју смрт морам гледати, кад стану умирати у неспоносним мукама отац и мати, за чије бих спасење двадесет пута била готова да дам свој живот; поред свега тога: треба, да пред своју смрт видим и чујем речи и љубав, какву нисам видела. Треба, да он својим говором исцена на парчад моје срце, како би горки мој удес био још горчи, како би ми још жалије било свог младог живота, како би ми се још страшнија учинила смрт моја, и како бих, умирући, још више прекорела тебе, онака судбина моја, и Тебе, — опрости ми грешној, — Света Божја Мајко!

И кад уђута, на њену се лицу огледаше очајничко очајање; свака црта његова поче казивати темпку тугу, и све, почевши од сетно погнутог чела и оборених очију па до суза, које су се охладиле и усануле по њеним тихо запламљеним образима, све је, рекао би, говорило: „Нема среће ово лице!“

— Није се чуло на свету, није могућно, рече Андрија, — нити ће бити, да најлепша и пајбоља између жена подноси таки горки удес, кад је рођена, да се пред њом, као пред светињом, клања све што је год најбоље на свету. Не, ти нећеш умрети! Ти ниси за умирање; кунем ти се својим рођењем и свим што ми је мило на свету, — ти нећеш умрети! А ако ли већ дође дотле, и ничим се — ни снагом, ни молитвом, ни јунаштвом, не узмогне отклонити горка судбина, онда ћемо умрети заједно, и пре ћу ја умрети, умрећу пред тобом, код твојих прекрасних колена, и већ ако ме мртва раставе од тебс.

— Не варај, јуначе, и себе, и мене! рече она, машући тихо прекрасном главом својом: — Ја знам и, на велике јаде своје, знам и сувише добро, да ти не смеј мене волети; и знам каква је дужност и обавеза твоја: тебе зове отац, другови, отаџбина, а ми смо — твоји непријатељи.

— А шта је мени стало до оца, другова и отаџбине? рече Андрија, устуривши брзо главу и испра-

вивши сав свој стас, прав као топола крај реке. — Ако је тако, онда сво шта је: ја немам никога! Ни-кога, никога! понови он оним гласом и пропрати га оним покретом руке, којим еластични, сталини козак неказује да се решио на дело нечувено и другоме немогућно. — Ко је рекао, да је Украјина моја отаџбина? Ко ми је иду дао да ми буде отаџбина? Огаџбина је оно што тражи душа наша, што јој је милије од свега. Отаџбина моја — ти си! Ето моје отаџбине! И ја ћу ту отаџбину носити у срцу своме, носићу је, док ми века траје, па да видим: хоће ли је когод од козака истргнути одатље! И све, што је год, продају, дају, уништићу за таку отаџбину!

Укочена за тренут, као прекрасна статуа, гледала му је она у очи, па се на једанијут зашлака, и с необичном женском бујношћу, за коју је подобна само једна непромишљено великодушна женска, створена за прекрасан срдачни покрет, наде му око врата, обгради га белим као снег, дивним рукама, и зарида.

У том се заорише на улици нејасни узвици, уз пратњу труба и добоша; али их он није чуо: он је само осећао како га дивна уста заизахују мирисавом тоналином свога дисања, како њене сузе теку потоком њему по лицу, и како су га све њене мирисне косе, спуштене с главе, обавиле свега својом враном и блиставом свилом.

У тај мах утрча им Татарка с радосном виком:

— Спасени смо, спасени! викала је она, као ван себе. — Наши ушли у град, довукли хлеба, шенице, брашина и свезаних Запорожца!

Али ни једно од њих није чудо, какви су то „наши“ ушли у град, шта су то довукли са собом, и какве су то Запорожце свезали.

Нун осећаја каква се не окушају на земљи, Андија пољуби у мирисана уста, прислоњена уз образ његов, и мирисава уста не остане без одговора. Она се одазваше тим истим, и у том, од обога стопљениом, пољуницу осети се оно, што је човеку дато да осети само једанијут у животу.

И пропаде козак! Пропаде свему козачком витештву! Неће он видети више Запорожја, ни мајуре своје, ни цркву Божју. Нити ће Украјина видети најхрабријега од својих синова, који су се подухватили да је бране. Ишчунаће стари Тарас сед прамен косе са своје главе и проклети и дац, и час, у који је родио себи па срамоту такога сина.

VII

У запорошком табору беше се дигла граја и узбуна. Испрва нико није могао дати правог рачуна, како се то десило, да војска прође у град. После се већ сазнало, да је сав перејаславски курењ, који се беше наместио пред побочном градском капијом, био мртав пијан; дакле, није било никако чудо, што је половина побијена, а друга половина повезана пре, него су и могли сазнати шта бива. Док су се оближњи курењи, разбуђени виком, машини за оружје, војска је већ улазила на капију, и последњи редови бранили су се ватром из пушака од буновних и полуотрезљених Запорожаца, који су у нереду навалили на њих.

Кошеви нареди да се сви искуне, и, кад су сви стали у круг, скинули шубаре и утишали се, рече:

— Ето, браћо нашови, шта се догоди ноћас; сто до чега доведе пиће! Ето каку нам поругу учини непријатељ! Види се, како је у вас већ такав обичај: ако допустиши да се удвоји порција, ви сте онда готови тако новући, да ће непријатељ војско Христове не само скинути с вас чакшире, него вам и у само лице накијати, па ни то нећете чути.

Сви су козаци стојали, оборивши главу, јер су знали да су криви; само незамајковски курењски атаман Кукубенко одговори.

— Стани, баћко! рече он: — И ако није у реду одговарати што, кад кошеви говори пред лицем све војске, ипак треба говорити, јер није тако било. Ти ниси славим правично прекорео сву хришћанску војску. Козаци би били криви и заслужили би смрт, да су се

напили у походу, у рату, на трудну, тешку раду; али ми смо седели беспослени, базали узалудно испред града. Није било ни поста, нити другог хришћанског уздржавања: па како може бити, да се човек на беспослици не напије? Ту нема грехоте. Него боље ће бити да ми њима покажемо, шта је нападати на праве људе. Пре смо их ваљао тукли, а сад ћемо их истући тако, да ни нете неће однсти кући.

Козацима се донађе говор курењскога атамана. Они подигоше малко већ сасвим погнуте главе, и многи климнуше главом одобравајући, и уз то рекоше:

— Добро вели Кукубенку!

А Тарас Буљба, који је стојао близу кошевога, рече:

— Па шта велиш, кошеви, види се да је Кукубенко рекао истину? Шта ћеш ты на то рећи?

— А шта ћу да рекнем? Рећи ћу: благо оцу, који роди такога сина! Није још велика мудрост казати прекорну реч, али је већа мудрост казати таку реч, која се неће наругати невољи човековој, него га осоколити, дати му храбrosti, као што оструге дају снаге коњу, опорављеном на водопоју. И ја сам вам хтео после рећи утешну рећ, али се Кукубенко пре досети.

— Лепо вели и кошеви! чу се међу Запороџцима.

— Ваљана реч! поновише други.

И сами седи старци, који су стојали као сиви голубови, климнуше главом, мрднуше седим брком, и рекоше тихо:

— Добро речена реч!

— Чујте ме панови! настави кошеви. — Отимати тврђаву, пузати се и поткопавати се, као што раде туђински немачки мајстори — нек је ђаво носи!

— нити доликује, нити је козачки посао. А судећи по том како је, непријатељ није ушао у град с великим храном; канда је мало кола било с њим. Народ је у граду гладан, дакле, све ће од једном појести, па ни коњма сена... ја не знам, мањ ако им баџи на вилес неба какав њихов светац... то ће још једини Бог знати; а њихови ксјонзи вешти су само на речи. Било по једно или по друго, они ће изићи из града. Дё поделите се на три гомиле и станите на три пута пред три

каније. Пред главном капијом пет курења, пред осталима по три курења. Бајкивски и корсунски курењ у заседу! Чуковник Тарас с пуком у заседу! Титаревски и тимошевски курењ у резерву с десног бока возова! Шчербиношки и стебљиковски горњи — с левог бока! И одберите се из средине, момци, који сте позубатији на речи, да дражите иницијатеља! Лех је нађувене парави: неће отристи грђе; и, може бити, данас ће сви изићи на каније. Ви, курењски атамани, прегледајте сваки свој курењ: у ког није потишили број, нека га иопуни из остатка иерејаславскога. Нек се прегледа све изнова! Нек се да нића свакому по чашница, и по хлеб на козака. Али је, јамачно, сваки јон од спољнице сит, јер, нема се куд крити, сви су се најели толико, да се чудим како поћас није нико пукao. И ево нам јон једне наредбе: ако ма који крчмар Јеврејин прода козаку макар један бардак ракије, приковаћу му, и неу, па чео синњско уво и обесићу га стрмоглавце! Па посао, браћо! Па посао!

Тако нареди кошеви, и сви му се дубоко поклонише и, не мећући шубаре на главу, одоне својим позовима и таборима, и кад су већ сасвим далеко отишли, тек су онда натакли шубаре. Сви су се почели спремати: огледали су сабље и налоше, наспицали из кеса барут у рогове, извлачили и заустављали кола и одбрали коње.

Одлазећи своме пуку, Тарас је мислио и није могао да се домисли, куд би се то деију Андрија: „Да ли су га ухватили с осталима и савиша снесали? Ама ишу, није такав Андрија, да се да жив ухватити.“ Међу побијеним козацима ишу га такође видели. Беше се јако замислио Тарас и ишао је испред пукка, а није чуо, како га одавио виче неко по имену.

— Ко ме зове? рече он, најзад, пренувиши се.

Пред њим је стојао Јеврејин Јанкељ.

— Наше пуковничче, наше пуковничче! рече Јеврејин брзо и испрекидано, као да хоћаше да каже ствар не сасвим ситну. — Ја сам био у граду, наше пуковничче!

Тарас ногледа у Јеврејина и зачуди се, како је он то већ уснео да буде у граду.

— А какав те враг однесе тамо?

— Одмах ћу исприповедати, рече Јанкељ, — Чим сам чуо у зору вреву, и чим козаци почеше иуцати, ја зграбим кафтан, па, не облачећи га, потрчим опамо трком; узгред сам га већ обукао, јер сам хтео што брже да дознам, зашто је вика, и зашто су козаци у сам расвитак почели иуцати. Заштем и дотрчим до саме градске капије, управо кад је последња војска улазила у град. Гледам — пред једном четом пан заставник Гаљандовић. То ми је познат човек: још пре три године задужио ми се сто дуката. Ја за њим, као бајаги да наплатим од њега дуг, и уђем заједно с њима у град.

— Шта, зар ти ушао у град, па јоши дуг хтео да наплатиш? рече Буљба. — А зар он није заповедио да те одмах обесе, као иса?

— Бога ми, хтео је да ме обеси, одговори Јеврејин. — Већ су ме његове слуге биле докопале и натуриле ми уже на врат; али ја замолим пана, рекнем, да ћу га приочекати за дуг колико пан хоће и обећам му дати још у зајам, чим ми помогне да наплатим дугове од других вitezова; јер у пана заставника, — ја ћу све казати пану, — нема ни једног дуката у цену. Истина, он има и мајуре, и села, и четири замка, и земље у степи чак до Шклова, али но ваца, као год у козака, нема ни паре. Па ни сад не би имао у чем отићи на војску, да га пису опремили бреславски Јевреји. Због тог није био ни на сабору...

— Па шта си радио у граду? Јеси ли видео наше?

— Да како! Тамо је много наших: Ицко, Рахум, Самуило, Хајвалох, Јеврејин арендатор...

— Нек иду до врага, пашчад! подвикну Тарас, расрдивши се. — Шта ти мени уилећеш своју чивутску сорту? Ја тебе питам за наше Запорошце?

— Наше Запорошце нисам видео; али сам видео пана Апдрију.

— Андрију си видео? узвикну Буљба. — Шта кажеш, где си га видео? У подруму? У хансу? Је ли осрамоћен? Је ли свезан?

— Та ко би смео свезати пана Андрију? Сад је он тако знаменит витез... Нисам га, Бога ми, ни позиао! И наплећници у злату, и наручници у злату, и оклон у злату, и капа у злату, и по појасу злато, и свуд злато, и све злато. Као год суице што се помоли у пролеће, кад у градини свака тичица цвркуће и пева, и травка мирише, тако и он сав сија у злату. И коња му је дао војвода најбољега да га јаше; сам коњеваља двеста дуката.

Буљба се запањи.

— А зашто је обукао туђе руво?

— Па лепше је, зато је и обукао. И он проја-хује на коњу, и други проја-хују; и они њих учи, и они њега уче: као пајбогатији пољски пан!

— А ко га је на то приморao?

— Ама не велим ја, да је њега неко на то приморao. Зар пан не зна, да је он од своје воље прешао њима?

— Ко прешао?

— Па пан Андрија.

— Куд прешао?

— Прешао на њихову страну; он је сад већ сасвим њихов.

— Лажеш, свињско уво!

— Како би то било, да ја лажем? Зар сам ја луд, да лажем? Зар бих ја лагао да главу изгубим? Зар ја не знам, да Јеврејина обесе, као иса, кад слаже пана?

— Оnda, по твом казивању, излази, да је он продао отаџбину и веру?

— Ама ја не велим, да је он што продао: ја само кажем, да је прешао њима.

— Лажеш, ћавољи Јудо! Тако што није било на хришћанској земљи! Ти буниаш, псино!

— Нек трава порасте по нрагу моје куће, ако лажем! Нек свак иљуне на гроб оца, матере, таста и оца оца мога, и оца матере моје, ако лажем. Ако пан хоће, ја ћу казати и зашто је прешао њима.

— Зашто?

— У војводе је кћи лепотица. Боже свети, то кака лепотица!

Ту се Јеврејин потруди да, колико год може, покаже на лицу свом лепоту, пошто ршири руке, зашктићи очима и искриви малко уста на страну, као да је нешто окусно.

— Добро, па шта је с тим?

— Он је због ње и учинио све, и прешао. Кад се човек заљуби, онда је он као ћоп, који кад расквасиши у води, узми, савиј — и он се савије.

Веома се замисли Буљба. Дође му на ум, како је велика моћ у слабе женске, како је она многе јаке људе упропастила, како је с те стране подложна нарав у Андрије; и дugo је стојао, као укопан, на једном и истом месту.

— Нек слуша пан, ја ћу све приповедити пану, рече Јеврејин. — Чим сам чуо вику и видео, како улазе на градску капију, ја за сваки случај докопам и понесем уза се низ бисера, јер у граду има лепотица и племкиња; а кад има лепотица и племкиња, рекох у себи, оне ће купити бисер, па макар и немале шта јести. И чим су ме заставникove слуге пустиле, ја отрчим у војводин двор да продам бисер. Известим се све од слушкиње Татарке: „Свадба ће бити одмах, чим отерају Запорошце. Пан је Андрија обећао да ће отерати Запорошце.“

— И ти га писи убио онде на месту, ћавољег сина? узвикну Буљба.

— А зашто да га убијем? Он је добровољно прешао. Што је човек крив? Тамо му је боље, па је тамо и прешао.

— И ти си видео баш њега лично?

— Бога ми, њега лично! Диван војник! Виђенији од свију. Бог му дао здравља, мене је одмах љознао; и кад сам му пришао, одмах рече...

— Шта рече?

— Рече — најпре ми је мигнуо прстом, па онда рекао: „Јанкељу!“ А ја њему: „Пане Андрија!“ — „Јанкељу! кажи оцу, кажи брату, кажи козацима, кажи

Запорощима, кажи свима, да ми сад отац није отац, брат није брат, друг није друг, и да ћу се бити са свима њима, са свима ћу се бити!*

— Лажеш, ћавољи Јудо! завика Тарас изван себе. — Лажеш, исето! Ти си и Христа распео, прогледи од Бога човече! Убићу те, сатано! Бежи одатле, иначе — ту ти је гроб!

И, то рекавши, Тарас потрже сабљу. Поплашен Јеврејин наје бежати што игда може, и колико су год могли издржати његови танки, суви листови. Дуго је још бежао без обзира кроз козачки табор и затим далеко преко снега широког поља, и ако га Тарас није ни гонио, јер је размислио, да није паметно искалити гнев на првоме ко се деси под руком.

Сад се он сети, да је проиле ноћи видео Андрију, како иде по табору с некаком женском, и обори седу главу; али још није хтео веровати, да се могло догодити тако срамнио дело и да је његов рођени син продао веру и душу.

Најзад поведе свој пук у заседу и нестаде га с њим иза шуме, једине коју козаци још не беху спалили. А Запорощи, и пешаци и коњаници, излажају на три друма к трима кашијама. Један по један приимицаху се курењи: умански, поновићејски, кањевски, стебљиковски, незамајковски, гургузив, титаренски, тимошевски. Само не беше перејасланскога. Добро су иницијали козаци његови, и испили своју судбину. Неко се пробудио свезан у испријатељским рукама, неко се није никако ни пробудио, него у сну отишао под земљу, па се и атаман Хлиб обрео у ленком стапу, без чакирира и горњега рува.

У граду дочуше да се козаци крећу. Сви поврвене па бедем, и пред козацима се појави жива слика: пољски витезови, све један од другога лениши, стојали су па бедему. Па једнима су се сијале као сунца капе од од меди, окићене белим као лабуд перјем. На другима беху лаке шубарице, ружичасте и илаве, с накривљеним врховима; кафтани с устуреним рукавима, везани златом и просто ишарани гајтаном. У оних беху сабље и

оружје у скуноцу накиту, које су најови скупо и плаћали. И много беше сваког другог накита.

Напред је стајао гордо буџаковски пуковник, у црвеној шубари, окићеној златом. Гојазан беше пуковник, од свију и вини и дебљи, и простран скупочец кафтан једва је обукао. На другој страни, готово до побочне касије, стајао је други пуковник, омален човек, сав мршав; али мале оштре очи његове гледале су живо испод густих обрва, и он се освртао брзо па све стране, показујући живо својом танком, сувом руком и издајући заповести; видело се, да је, и ако је мален, знао добро ратну науку. Недалеко од њега стајао је заставник, дугачак, дугачак, густих бркова, и, како се виђаше, није му оскудевала у боја на лицу; волео је пап јаку медовину и добру гозбу.

А иза њих се видело много свакојаких племића, који су се опремили, ко за своје дукате, ко о краљевском трошку, ко о чивутском новцу, заложивши све што се год нашло у дедовским замковима. Било је доста и свакојаких сенаторских чајколиза, које су сенатори водили са собом на ручкове почасти ради, а који су крали са стола и из бифеа сребрне куне, и после данашње почасти, седали сутрадан на кочијашко седиште да терају коње каквог пана. Било је тамо свакојаких. Но некад нису имали што пи напити се, али су се на војску сви опремили.

Козачки редови стојали су мирно пред зидовима. Ни на једном од њих не беше злата; мањ само што се гдешто сијало на балгацима и пушчаним накитима. Козаци нису марили китити се богато у биткама; њихови панцири и свитке били су прости, и издалека су се црниле и црвениле њихове црне јагњеће шубаре са црвеним врховима.

Из запорошких редова изјахаше два козака: један још сасвим млад, други постарији, оба зубати на речи, а и на делу нису лоши козаци: Охрим Наш и Микита Голокопитец. Одмах за њима изјаха и Демид Поповић, темељит козак, који се већ одавно врзе по Сечи, који је био под Једренетом и много претрпео у већу свом: горео је па ватри и добегао на Сечу с усмо-

љеном, поцрнелом главом и осмуђепим брковима; али се напово опоравио Поповић, пустиса из ува перчини, брци му израсли густи и црни као смола. И оштар је био у заједању Поповић.

— А, лени су жупани на свој војсци, него хтео бих да знам, да ли је лена и снага у војске?

— Дају ја вама! викну озго круни пуковник.
— Све ћу вас повезати! Предајте, робови, пушке и коње. Јесте ли видели како сам повезао ваше? Изведите им па бедем Запорошице!

И извешаоша па бедем тврдо везане ужетима Запорошице. Пред њима беше курењски атаман Хлиб, без чакшира и горњега рува, — онако, како су га ухватили пијана. Обори главу атаман, стидећи се на готе своје а пред својим козацима и што је пао у ронетво у сну, као нас. И за једну ноћ оседела је глава његова.

— Не брини се, Хлибе! Избавићемо те! викали су му оздо козаци.

— Не жалости се, добри друже! довикују му курењски атаман Брадати. — Ниси ти крив што су те ухватили нага: несрећа се може догодити свакому; али је њихова срамота што су те извели па поругу, а нису покрили пристојно голотињу твоју.

— Ви сте, како се види, храбра војска кад удајете па посиле људе? рече Голокопитецко, погледајући па бедем.

— Та,очекајте мало, поткратићемо ми вама перчине! викали су им озго.

— Баш бих волео видети, како ће нам они поткратити перчине! рече Поповић, окренувши се пред њима па коњу, па погледа у своје и рече: — А што не! Може бити Леси право и веле; ако их изведе спој онај пуниња, биће им свима добар заклон.

— А зашто мислиш да ће им бити добар заклон? упиташе козаци, јер су знали, да се Поповић јамачно већ спрема да штогод одвали.

— Па зато што ће се иза њега сакрити сва војска, па већ врага што ћемо моћи иза његове мешине до машити кога коњем!

Сви се козаци засмејаше; и многи од њих још су дуго махали главом, говорећи:

— Е, већ Поповић! Кад тај коме пришије реч, онда већ...

Али Козаци и не изговорише, шта то „већ.“

— Узмакните, узмакните брже од зидова! завика кошеви; јер Леси, каида, нису отриели заједљиву реч, и пуковник је махнуо руком.

Тек што се склонише козаци, а грунуше с бедема картечом. На бедему се ускомешаше, појави се и седи војвода на коњу. Отвори се капија, и изиђе војска. Напред изјахаше у уредном коњичком поретку шарени хусари, за њима пацирлије, па оклонинци с коњима, па сви они у бакреним капама, а затим су јахали посебице најбољи племићи, сваки одевен на свој начин. Горди племићи нису хтели да се уменшају у редове с осталима, него ко није имао команде, тај је јахао сам са својим слугама. Затим опет редови, па за њима изјаха заставник; за њим опет редови, па изјаха дебели пуковник; а позади целе војске изјаха последњи омалени пуковник.

— Не дајте им! Не дајте им да се уреде и стану у редове! завика кошеви. — Од једаниут навалите на њих сви курењи! Оставите све друге капије! Титаревски курењ нек нападне с бока! Ђађкивски курењ нек удари с другога. Навалите с леђа, Кукубенко и Паливода! Сметите их, сметите и раставите!

И ударише козаци са свих страна, узбише и сметоше Лехе, па се и они смешаше. Не дадоше им чак ни пушке изметнути; побише се мачевима и кошљима. Сви се сабише у гомилу и свакому се даде прилика да се покаже.

Демид Поповић посече три проста војника и два најбоља племића обори с коња, говорећи:

— Ево добрих коња! Одавно сам желео стећи таке коње.

И истера коње далеко у поље, вицући козацима који тамо беху да их прихватате. Потом се наново проби у гомилу, нападе опет на племиће оборене с коња: једнога уби, а другом набаци аркан на врат, привеза

га за седло и вуче га по свем пољу, и онто скиде с њега сабљу са скуноценим балчаком и отиаса му нуи ћемер с дукатима.

Кобита, ваљан и још млад козак, удари се такође с једним од најхрабријих у пољској војци, и дуго се бине. Већ се ухватише у кости. Освоји козак и, кад га савлада, удари га оптрем турским ножем у груди; али се он не сачува: баш у тај мах згоди га врео куришум у слено око. Обори га један од најчувенијих панова, најлепши и од старијског кијевског порекла вitez. Стасит као тојола, јурио је на свом риђаниу. И већ је показао много илемићког и витешког јунапитва: два Запороџца пресекао је на пола; Федора Коржа, ваљаног козака, оборио је заједно с коњем, коња ногодио из пушке а козака домашио иза коња коњњем, многима је откинуо главе и руке и оборио козака Кобиту, згдивши га куришумом у слено око.

— Ево с ким бих се волео огледати! завика незамајковски курењски атаман Кукубенко.

И иусти коња, налете право с леђа и подвикну силовито, тако да сви што беху близу задрхташе од падчовечје вике. Хоћаше Лех одмах обрнути коња и стати му с лица; али не послуша коњ: и онлашиен странином виком скочи у страну, и Кукубенко згоди Леха куришумом из пушке. Удари га врео куришум између илећака, и он се спали с коња. Али се још није дао Лех, још се унињао да удари иницијатеља, али му беше малаксала рука и клонула заједно са сабљом. А Кукубенко узе у обе руке свој тежак палаш, саби му га у сама побледела уста: палаш изби два зуба бела као шећер, расече на попа језик, разби грлени пршиљен и заби се дубоко у земљу. И тако га он прикова за навек за црну земљу. Шикну мразом нашише црвена, као калина крај реке, висока илемићка крв, и обоји му сав, златом венеи, жути кафтаи. А Кукубенко га већ остави и протуче се са својим незамајковцима у другу гомилу.

— Их, где остави иенокуиљен овако скуноцен иакит! рече умански курењски атаман Брадати, кад одјажа до оног места, где лежаше илемић ког погуби

Кукубенко. — Седам илемића иобио сам својом руком, а оваког накита још не видех ни па једном.

И полакоми се Брадати па ћар: нагну се да по-скида с Леха скуноцено оружје, већ извади турски пож у корицама од драгога камења, отиаса му ћемер с дукатима, скиде му јанкесу с танким рубљем, скуним сребром и праменом девојачке косе, коју је чувао за спомен. И не чу Брадати, како налете на њега озади заставник са црвеним носом, ког је он већ једном оборио са седла и који је добио добар ожиљак за спомен. Замахиу он из све снаге и удари га сабљом по нагнуту врату. Није добит била козаку па добро: оскочи снажна глава и наде обезглављен леш, оквасивши далеко у паколо земљу. Одлете у висине супрова козачка душа, мргодећи се и зловољна, а у исти мах чудећи се, што је тако рано излестела из таког спајног тела. Још заставник није доспео да ухвати за перчин атаманову главу, те да је привеже за седло, а већ је био ту страшни осветник.

Као јастреб кад шестари под небом, па се, пошто начини много кругова јаким крилима, па једанпут заустави расириен па једном месту и одатле удари као стрела на препелицу музјака што се расиева поред самог пута, тако Тарасов син, Остап, налете изненадно на заставника и од једном му набаци уже на врат. Још јаче се зацрвени црвено лице заставниково кад му стеже грло страшна замка: он се маши за пиштољ, грчевито скупљена рука не може право нанишанити и куршум одлете узалуд у поље. А Остап одреши од његова седла свилени гајтан, који је заставник носио са собом да веже заробљенике, и његовим гајтаном свеза му и руке и ноге, привеза крај ужета за седло и повуче га преко поља, дозивљуји све козаке уманскога курсња, да иду те учине последњу пошту атаману.

Чим чуше уманци, да њихов курењски атаман Брадати није већ међ живима, оставиште бојно поље и дотрчаше да однесу тело његово; и одмах се почеше договарати, кога ће изабрати за курењског атамана. Најзад рекоше:

— А шта да се договарамо? Бољега не можемо поставити за атамана од Остапа Буљенка: он је,

зистина млађи од свију нас, али му је разум, као у стара човека.

Остап скиде капу и захвали свима козацима друговима на тој почасти; не хтеде се изговарати ни младошћу, ни младом памећу, јер виде да је време ратно и да сад пије до тог, него их одмах поведе у окршај и показа им свима, да га нису узалуд изабрали за атамана.

Опазише Леси, да борба постаде и сувине ватрене, па узмакоше и претрчаше поље, да се искуше на другом крају његову. А омалени пуковник махну на четири одморне сатнице, што стајају одвојено код саме капије, и груну отуд картеч у козачке гомиле; али слабо кога погоди: картеч удари у козачке волове, који су забезекнуто гледали битку. Зарикаше поплашени волови, окренуше на козачке таборе, поломише возове и многе погазише. Али у тај мах испаде Тарас са својим пуком из заседе, па вичући појури да их похвата. Окрете се назад беспо стадо, поплашено виком, и навали на лешке пукове, потиште коњицу, све збуни и растера.

— О, хвала вам, волови! завикаше Запороџци.
— Служили сте нам увек у походу, а сад нам и у боју послужисте!

И ударише с новом снагом на непријатеља. Много тад побише непријатеља. Многи се ту показаше: Метелица, Шило, оба Нисаренка, Вовтузенко, и још доста других. Видеше Леси, да већ зло дође, истакоше заставу и повикаше да им се отвори градска капија. Шкрипчећи отворише се гвожђем окована врата и примише нагнуле, као овце у тор, изнурене и прашином покривене коњанике. Многи од Запорожаца нагнаше се за њима, али Остап заустави своје уманце, рекавши:

— Подаље, панови браћо, од зидова! Није добро прилазити им близу.

И истину је рекао, јер са свих страна ударише и осуше свачим што се год нашло при руци, и многи су заглавили. У том кошеви притера коња ближе и лохвали Остапа, рекавши:

— Ето нов је атаман, а води војску као и стари!

Осрте се стари Буљба да види какав је то нови атаман, и виде како пред свима уманицима седи на коњу Остан, и шубара му накривљена, и атаманска палица у руци.

— Где ти њега! рече он, гледајући у њега; и обрадова се старац и стаде захваљивати свима уманицима на почасти, коју су указали сину.

Козаци напово одступише, спремајући се да иду к таборима, а на градском бедему напово се указаше Леси, сад с подераним плаштима. На многим скупоценим кафтанима занекла се крв, а прашнина покрила лене бакрене капе.

— Шта је, повезасте ли нас? викаху им оздо Запороши.

— Овим ћу ја вас! дерло се једнако озго дебели пуковник, показујући уже; и прашљиви, изнурени војници претили су још непрестано, и сви који беху заједљивији, заједали су се с обе стране оштром речима.

На посјетку се разиђоше сви. Неко се наместио да се одмори, уморан од боја; неко је носио земљом своје ране и цепао на завоје мараме и скупоцене хаљине, скинуте с убијенога непријатеља. А остали, који беху мало одморији, стадоше кунити лешеве и давати ти им последњу пошту; налошима и кондитима коцали су раке; у капама и скотовима износили земљу; спустили су часно козачка телеса и засули их свежом земљом, да им не кљују очи гаврани и грабљиви орлови. А лешке лешине привезали су, како су стигли, по десетину за ренове дивљим коњма, пустити их по свем иољу, и дуго их за тим гонили и шибали по боковима. Летели су бесни коњи преко јарака, хумића, преко ровова и потока, и разбијале су се о земљу крваве и прашљиве лешке трунице.

Потом седоше на кругове сви курењи да вечерaju, и дуго су разговарали о борби и јуничким делима, којих је дошло свакому у део, за вечно причу дошљацима и потомству. Задуго они пису полегали. Али је најдуже од свију седео стари Тарае, размишљајући непрестано, што ли то Андрија није био међу

иепријатељским војницима. Или је Јуду било стид изићи против својих, или је Јеврејин слагао, а он је, просто, донао ропства. Али му одмах нађе па ум, како је срце Андријино прекомерно новодљиво за женским говором, обузе га туга и тврдо се закле у души, да ће се осветити Пољакињи, која је примамила његова сина. И он би испунио своју заклетву: не би се обазрео па њену лепоту, извукao би је за њену густу, красну косу, новукаo би је за собом преко свег поља између

свих козака. Изразијале би се, окрвављене и покривене прашипом, њене дивне груди и рамена, белином равна неотопљеним снеговима, што покривају брдске врхове. Разнео би на парчад њено дивно, прелепо тело. Али Буљба није знао, шта Бог спрема човеку сутра, и стаде се запосити у сан и најзад заспа. А козаци су се још једнако разговарали, и сву ноћ је стајала код ватара и пажљиво мотрила на све стране трезна, будна стража.

VIII

Још сунце не беше дошло до половине неба, а сви се Запорощи искупише у кругове. Са Сече је стигао глас, да су Татари, у то време кад козаци нису тамо, опљачкали по њој све, ископали оставу, коју су

козаци држали у потаји под земљом, побили и поробили сме, који су тамо остали, и са свим заплењеним стадима и табунима отишли правце пут Перекона.

Само један козак, Максим Голодуха, ишчунао се путем из татарских руку, заклао мируз, одрешио му кесу са цекинима и на татарском коњу, у татарском руву, бегао од потере дан и но и две ноћи, сатро коња, узјахао уз пут на другога, сатро и њега, и тек на трећем стигао у запоришки табор, разбравши у путу да су Запоронци под Дубионом. Само је могао изустити да се догодило тако зло; а зашто се догодило, да ли су се заостали Запоронци палили, по козачком обичају, и као нијани дали се заробити, и како су дознали Татари, где је била законана ратна остава. — Ништа од тог није казао. Беше се козак јако уморио, сав подадуо, лице опрљено и онађено од ветра; одмах је пао на земљу и заспао као заклан.

У таким приликама Запоронци су имали обичај да тог часа појуре у потеру за грабљивцима, трудећи се да их стигну у путу, јер се заробљеници могу на једанинут обрести на тржиштима у Малој Азији, у Смирини, на острву Криту, и Бог зна где би се још појавиле космате запоришке главе.

Ето зашто су се искушили Запоронци. Сви до једнога беху под канама, јер нису дошли да чују старешинску атаманову заповест, него су дошли да се договоре, као равни међу собом.

— Нек најпре старији даду савет! завикаше у гомили.

— Нек кошеви да савет! рекоше други.

И кошеви скиде шубару, али не као старешина него као друг, захвали свима козацима на почасти и рече:

— Међу нама има много старијих и у савету мудријих, али кад сте мене почастовали, ово је мој савет: да не губимо време, другови, него да идемо у потеру за Татарином; јер ви и сами знаете, какав је Татарин: неће он чекати с награбљеним добром паши долазак, него га очас распуштати да му ни трага нећеш наћи. Дакле, мој је савет: да се иде. Овде смо се већ

тукли. Леси су запамтили, шта су козаци; за веру смо се осветили, колико смо могли; а добитка од гладна града слабо ће бити. И тако је мој савет — да се иде.

— Да се иде! чу се гласно по запорошким курењима.

Али Тарасу Буљби не беху по вољи таке речи, и спусти још ниже над очи своје набране, проседе обрве, налик на жбунове, израсле по високој коси брдској, којима је врхове испало ситно северно иње.

— Не, није прав савет твој, кошеви! рече он.

— Ти не говориш како треба: ти си, види се, заборавио да остају у ронству наши, које су Леси похватали? Ти хоћеш, како се види, да ми не поштујемо прво свето правило другарства, хоћеш да оставимо своју браћу да с њих живих одеру кожу, или да исеку на четворо њихово козачко тело, па да га носају по варошима и селима, као што су већ учинили с хетманом и најбољим руским витезовима у Украјини. Зар су се мало и без тога наругали нашој светињи? Па шта смо ми? интам ја све вас. Какав је то козак, који остави у невољи друга, остави га као иса да пропадне у тубјини? Кад се већ на то иде, да нико ни у што не ферма козачку част, јер допушта да му се пљуне у седе у бркове и да се прекори увредљивом речи, онда мене неће нико прекорети. Остаћу ја сам!

Ускомешаше се сви Запороџци.

— А зар си ти заборавио, храбри пуковниче, рече тад кошеви: — да су и у татарским рукама наши другови и да ће, ако их сад не избавимо, бити продани у вечито робовање безбожницима, што је горе од сваке љуте смрти? Зар си ти заборавио, да је сад у њиховим рукама сва ризница наша, која је задобијена хришћанском крвљу?

Замислише се сви козаци и не знађаху шта ће рећи. Нико од њих није био рад да заслужи прекоран глас. Тад изиђе напред по годинама најстарији од свију у свој запорошкој војсци Касијан Бовђуг. Њега су поштовали сви козаци; већ је двапут био биран за кошевога и у ратовима био је веома ваљан козак, али је већ давно осталео и није ишао ни у каке походе; није

волео давати ни савет никому, него је волео стари ратник лешкарити крај козачких кругова, те слушати приповетке о свакојаким догађајима и козачким походима. Никад се он није плео у њихове разговоре, него је све само слушао, и притискивао прстом пепео у својој кратушиој аули, коју није изнешао из уста, и после је задуго седео, зажмуривши лагано, и козаци ишеу знали, снава ли или још слуша. Свакога похода остајао је код куће; али се сад и старац кренуо. Махнуо је руком козачки и рекао: „На шта је ту је! Идем и ја: можда ћу у чём год ваљати козаштву!“

Сви се козаци утишаше, кад он изиђе пред збор, јер одавно ишеу чули од њега ини једне речи. Сваки је хтео да чује, шта ће рећи Бовђуг.

— Дође ред и мени, напови браћо, да кажем коју! тако поче он. — Послушајте, децо, старца. Мудро је рекао кошеви; и, као старешена козачке војске, који је дужан да је чува и да се стара о војничкој остави, мудрије није могао рећи. Ето шта! Ово нек буде прва моја реч! А сад иочујте, шта ће рећи друга моја реч. А ево шта ће рећи друга моја реч: велику је истину рекао и Тарас пуковник, нек му Бог дам повинше века и нек да да таких пуковника буде повинше у Украјини! Прва је дужност и прва част козакова да чува другарство. Од како сам жив, писам чуо, напови браћо, да је козак оставио где или издао како свога друга. И једни и други другови су нам — било их мање или више, све једно, оцет су другови, сви су нам драги. Дакле ево каква је моја реч: нек они, којима су Татари похватали миље, иду за Татарима, а нека остану они чије су миље заробили Леси и који ишеу ради остављати правичну ствар. Кошеви ће по дужности ићи с једном половином за Татарима, а друга ће половинша изабрати себи заменика атамана. Иако ћете послушати седу главу, нико други иније приличнији да буде заменик атаман, до једини Тарас Бульба. Није му нико између нас раван у јунаштву.

Тако рече Бовђуг и уђута; и обрадоваши се сви козаци што их старац тако оразуми. Сви бацишише капе у више и завикаше:

— Хвала ти, баћко! Ђутао си, ђутао, дуго ђутао, па си ето пајзад рекао: писи ти узалуд говорио, кад си се премао на поход, да ћени ваљати козаштву; тако ето и би.

— Шта је, пристајете ли на то? унита кошеви.

— Сви пристајемо! завикаше козаци.

— Дакле, збор је свршен?

— Свршен је збор! викнуше козаци.

— А сад чујте, децо, војничку заповест, рече кошеви, изиђе напред и патаче шубару, а сви Зајорощци, колико их год беше, поскидаше капе и оставше гологлави, оборивши очи у земљу, као што је вазда бивало међу козацима, кад се старији спремао да говори што. — Сад се одвајајте, панови браћо! Ко хоће да иде, тај нек прелази на десну страну; ко остаје, тај нек пређе на леву! Где пређе већина курења, тамо нек пређе и атаман; ако мањина пређе, нек се пријужи другим курењима.

И сви почеше прелазити ко на десну, ко на леву страну. Где је од курења прешла већина, тамо је прелазио и курењски атаман; а где је прешла мањина, она се пријуживала другим курењима; и изиђе без мало подједнако на обе стране. Хтели су остати: готово сав незамајковски курењ, већа половина поповићевског курења, сав умански курењ, сав кањевски курењ, већина стебљиковскога курења, већина тимошевскога курења. Сви остали јавише се да иду у поточ за Татарима.

На обе стране беше много криних и храбрих козака. Међу онима што наумиша да иду за Татарима беше Черевати, ваљан стари козак, Покатипоље, Јемиш, Прокоповић Хома; и Демид Поповић прешао је књима, јер то беше веома живе нарави козак, није се могао дуго скрасити на једном месту, с Лесима се већ огледао, па је био рад да се огледа још и с Татарима. Курењски атамани беху: Ностјуган, Покришка, Невилички, и много још других чувених и храбрих козака хтело је огледати мача и спажне мишице у боју с Татарином.

Исто тако било је много и много ваљаних козака и међу онима, што су хтели остати: курењски

атамани Димитровић, Кукубенк, Вертихвист, Балабан, Буљбенк, Остап. На оида још много других гласовитих и криних козака: Вонтузенк, Черевиченк, Степан Гуска, Охриј Гуска, Никола Густи, Задорожњи, Метелица, План Закрутигуба, Мојсије Шило, Дегтјаренк, Сидоренк, Писаренк, па други Писаренк, па још један Писаренк, и много других ваљаних козака. Све су то били вешти, прекаљени: ишли су по аиадолским обалама, по кримским слатинама и степама, по свим рекама и великим и малим, што утичу у Дњепар, по свима кутовима и дњепарским острвима; били су у молдавској, влашкој и турској земљи; прошли су све Црно Море на козачким чуновима с два весла; нападали су с педесет чунова у реду на пајбогатије и веома високе бродове; потопили су дosta турских галера и испуцали много и много барута у свом веку. Више пута ценали су па обојке склоноцену свилу и кадиву; више пута набијали су учкуре од чакшира све чистим цекинима. А већ колико је сваки од њих понио и профуђкао добра, које би другом било доста док је жив, то се ни израчунати не може. Све су то они утуцкали козачки, частећи сав свет и узимајући музику, да се весели све што је год па свету. Још и сад ретко у кога од њих да није било закопаних ствари: бокара, сребрних кутлића и наруквица, испод тричака на дњепарским острвима, да их не може наћи Татарин, ако би се десила исерћа да изненадно нападне на Сечу; али би их Татарци мучно пашао, јер је и сам госа већ почeo заборављати на ком их је меству законао. Таки су то били козаци, што су хтели остати и осветити се Лесима за верне другове и за веру Христову! И стари козак Бөвђуг хтеде да остане с њима, рекавши:

— Сад ми нису те године, да гањам Татаре, а и овде има места, где се може починити лепом козачком смрћу. Ја већ одавно молим Бога, ако дође крај животу, да га завршим у рату за свету и хришћанску ствар. Тако се сто и десило. Славије смрти за старог козака неће бити на другом меству.

Кад се сви производајаше и стадоше на две стране, је два реда, на курења, коневи прође између редова и рече:

— Па, панови браћо, је ли по вољи обема страпама?

— Свима је по вољи, баћко! одговорише козаци.

— Добро, а ви се ижљубите и опростите се један с другим, јер, Бог зпа, хоћете ли се још видети у животу. Слушајте свога атамана, и чините ћопо, што и сами знате: а сами знате, шта налаже част козачка.

И сви козаци, колико их год беше, ижљубише се. Прво почеше атамани, и, погладивши руком седе бркве, пољубише се унакрст а затим се узеше за руке и чврсто држаху руку у руци; као да хтедоше један

другог упитати: „Шта мислиш, наше брате, да ли ћемо се видети или се нећemo видети?“ па се не упиташе, него зајуташе, — и замислише се обе седе главе. И козаци су се сви до једнога опранилај, јер су знали да ће бити много рада и јединима и другима: али се ипак не хтедоше одмах растати, него доконаше да дочекају тамно поћио доба, како не би дали иницијату да снази мањак у козачкој војди. Затим се сви разиђоше по куревима да ручају.

Сви, што беху за путом, легоше после ручка да се одморе, и спавали су тврдо и дуго, као год да им се слутило, да је то, можда, последњи сан што га бораве у такој слободи. Спавали су чак до захода сунчапога; а чим је сунце зашло и малко се смрачило, стали су подмазивати кола. Кад су се опремили, пустише кола напред, а они се још једном здравише с друговима, па поћио лагано за колима; коњица уредно, без вике на коње и звијдања, затонота тихо за пешацима, и убрзо се изгубише у тамнини. Само се потмуло чуо коњски тонот и шкрипа по неког точка, који се још није укарарио у ходу, или није био добро подмазан због номрчине.

Другови, који остадоше, дуго су им још махали издалека рукама, и ако се пинша није видело. А кад су се већ вратили на своја места и кад су према јасно светлим звездама видели, да већ половина кола није на месту, да многих и многих другова нема, сваком наде нека туга на срце, и сви се преко волje замислише, оборивши к земљи немирне главе своје.

Видео је Тарас, како козачки редови посташе забринути и како сета, која не доликује храброме, поче лагано обузимати козачке главе; али је կутао: хтео је дати свачему времена, да се павику и на сету, коју остави опранивање с друговима. А међутим се у тишини спремао да их од једаниут и изненада све разбуди, подвикнувши козачки, те да се пашово и с нећом снагом, него преће, врати храброст свакоме у душу, за што је подобно само једино словенско племе, велико, моћно племе, према осталим племенима као море према ситним рекама: кад је време бурно,

оно се цело претвара у бучање и грмљаву, узаври и диже вале, какве не могу иодићи ијаке реке; а кад нема ветра и кад је тихо, оно бистрије од свих река разастре своју недогледну стакласту површину, вечиту насладу очима.

И заповеди Тарас својим слугама да раздреше један од возова, који је стајао засебито. Беху та кола већа и јача од свију осталих у козачкој комори; двоструком јаком шином беху оковани дебели њихови точкови; беху тенко натоварена, покривена покровцима и дебелим волујским кожама, и увезана тврдо усмољеним ужетима. На возу беху све бременице и мала бурад старог добrog вина, које је дуго стајало код Тараса у подрумима. Потерао га је он нек се нађе, за свечану прилику, како би, ако се деси узвишен тренутак и ако буде свакога чекало дело, достојио да се приповеда потомцима, сваки до једнога козак имао да се напије заветнога вина, те да у узвишеном тренутку обузме човека и узвишено осећање.

Кад чуше слуге пуковнику заповест, полетеши вељовима, налошима испресецаше јака ужета, посвлачише с кола дебеле волујске коже и покровце и поскидаше бременице и бурад.

— Де узмите сви, рече Буљба, — сви, што вас је год, узмите шта ко има: кутлић, или копању којом коња поји, или рукавицу, или капу, или неко просто поднесе обе шаке.

И сви козаци, што их је год, узеше: ко кутлић, ко копању којом коња поји, ко рукавицу, ко капу, а неко поднесе онако обе шаке. Слуге Тарасове зађоше између редова и свакому наточише из бременица и буради. Али им Тарас не даде пити, док им не дâ знака, те да испију сви слошки. Видело се, да је хтео нешто рећи. Знао је Тарас, нек је старо добро вино ма колико по себи јако и нек је ма како кадро окрепити дух човеку, да ће, ако му се пријдружи још и прикладна реч, бити два пут јача и снага вина и дух.

— Частим вас, панови браћо! тако поче Буљба, — не у славу тога што сте ме учинили својим ата-

маном, ма колико да је велика така почаст, нити у славу оправштања с нашим друговима: не, у друкчије време доликује и једно и друго: сад није пред нама такав тренутак. Нас чекају послови великога труда, великог козачког јушаштва! И тако испијмо, другови, испијмо сви слошки пре свега за свету православину

веру: нека би, пајзад, дошло време да се по свем свету распростре и да свуд буде једна света вера, и сви ноганици, колико их је год, сви да постану хришћани! И по једном испијмо слошки и за Сечу, нека би била на погибију свој неверији, нека би сваке године из-

лазили из ње јунаци, све бољи од бОљега, све ленини од леништга. И још уз то псијмо и за своју сопствену славу, нека би казивали унуци и праунуци, како су били некад таки људи, који нису постидели другарства нити су издали своје. И тако за веру, панови браћо, за веру!

— За веру! загудише сви, што беху у ближњим редовима, крупним гласом.

— За веру! прихватише даљи.

И сви, што их год би, и стари и млади, испише за веру.

— За Сечу! викину Тарас и диже руку високо изнад главе.

— За Сечу! заори се густо у предњим редовима.

— За Сечу! рекоше тихо старци, макнувши седим брком; а младићи, пренувши се као млади соколови, поновише:

— За Сечу!

И чудалеко поље, како козаци спомињу своју Сечу.

— Сад последњи гутљај, другови, за славу и за све хришћане, што их је на свету!

И козаци сви до последњега испише последњи гутљај за славу и за све хришћане што их је на свету. И дugo се још понављало по свим редовима између свих курења:

— За све хришћане, што их је год на свету!

Већ кутлићи беху празни, а козаци су још стојали, подигнувши руке; и ако су у свију весело гледале очи, које се беху засветлиле од вина, ипак су се јако замислили. Нису они сад мислили о добитку и војничком ћару, нису мислили о том, ко ће бити срећан да накупи дуката, скупога оружја, везених кафана и черкеских коња; него су се замислили као орлови, кад падну по врховима каменитих брда, окомитих високих брда, с којих се надалеко види како се прострло бескрајно море, начичкано галерама, бродовима и свакојаким лађама, као ситним тицама, ограђено са стране једва видним танким приморјем, с приморским градовима, као мушице, и шумама што се спуштају, као ситна трава. Они су, као орлови, гледали око себе све поље и своју суд-

бину што се прип у даљини. Биће, биће све поље с окрајцима и путовима потрушено њиховим белим костима, пошто се обилато окупа њиховом козачком крвљу и покрије изломљеним колима, испребијаним сабљама и конзима; далеко ће се разбацити космате главе с испресацијама и занекцим у крви иерчијима и обешеним па ниже брковима; долетеће орлови да кљују и ваде из њих козачке очи. Али је веома добро на таком широком и слободном смртином пољишту! Не пропадне ни једно великодушно дело нити пропадне, као ни мало зрице барута из пушчане цеви, козачка слава. Наћи ће се, наћи бандурист, са седом брадом до појаса, а можда још иун зреле мушки снаге, али седоглав стариц, мудар духом, и казати о њима своју крупну, моћну реч. И поћи ће праице по свем свету глас о њима, и сне, што се год позиње изроди, говориће о њима: јер се далеко разноси моћна реч, јер је слична звучију меди у звону, у коју је ливац метију скупога чистог сребра, да би се далеко по градовима, колибама, палатама и селима орило лено звоњење, сазивајући подједнако сваког па свету молитву.

IX

У граду није нико дозишао, да је половина Запорожаца отишла у потеру за Татарима. Само су стражари с магистратске куле оназили, како се један део кола отегао иза шуме; али су помислили, да се козаци спремају да ухвате заседу; а то је мислио и Француски инжинир.

Међутим речи кошенога ишеу биле напразно, у граду је насталла оскудица у храни: по обичају прошлих векова, војска није израчунала колико јој треба. Но кушали су да учине испад, али су козаци половину тих смелица побили, а половину сатерали у град без ичега.

Јевреји су се, при свем том, користили испадом и пројушкали све: куд су и зашто отишли Запороџци, и с којим поглавицама, и који курењи по имену, и

колико их је отишло, и колико их је остало, и шта мисле чинити, — накратко, после неколико минута у граду су све дознали. Пуковници се охрабрише и спремаху се да заметиу битку.

Тарас је то већ позиао по кретању и вреви у граду, и веома је радио, уређивао, давао заповести и наредбе, наместно курења у три табора, окруживши их возовима као тврђавом, — врста битке, у којој су Запорожци били непобедиви; двама курењима паредио да се склоне у заседу; по једном делу поља позабадао оштра копља, изломљено оружје, оломке од копаља да ту нагна непријатељску коњицу, ако буде прилике. И кад је све то било урађено како треба, изговорио је беседу козацима, не зато да их осоколи и окрепи — знао је он, да су они и без тога јаки духом, — него онако, хтео је да искаже све, што му је било на срцу.

— Хоћу, панови, да вам кажем шта је паше другарство. Ви сте слушали од оцева и дедова, колико је свак поштовао нашу земљу: и Грци су је запамтили, и од Цариграда је узимала дукате, и имала је градове красне, и храмове, и владаре, владаре рускога рода, своје владаре, а не католичке полуверце. Све су отели неверници, све је изгубљено; само смо остали ми, сиротни, и, као што је људица остане после јака мужа сиротна, тако смо остали и ми, наша земља! И ето у тако време, другови, пружили смо руку у браство! Ето на чем се држи наше другарство! Нема светијих веза од другарства. Отац воли своје дете, мати воли своје дете, дете воли оца и мајку; ама то није другарство, браћо: и звер воли свој пород! Али ородити се сродством по души, а не по крви, то може само једини човек. Бивало је и по другим земљама другара, али таких другара, као у Руској земљи, није било. Вама се многима дешавало да се дugo загубите у туђини; ногледаш: и тамо су људи! и тамо је Божји човек, и разговориш се с њим, као са својим; али чим дође дотле, да се каже реч од срца — видиш: није! паметни су људи, али нису они; онаки су људи, али нису они! Нема, браћо, тако волети, као што може волети руска душа, — волети не умом или чим другим,

нега свачим, што је дао Бог, што је год у теби — аја!.. рече Тарас и махну руком, и потресе седом главом, и маче брком, па настави: — Аја, тако волети нико не може! Знам, сад је настао гадан обичај у земљи наној: мисле само, како ће имати стогове жита, пластове сена, и табуие својих коња, и како ће им остати читава у подрумима запечаћена медовица; примају, ђаво ће их знati, некаке ноганичке обичаје; гнушају се свога језика; свој са својим иже да говори; свој свога продаје; као што се продаје бездушица ствар на тржишту. Милост туђега краља, па још не краља, него одвратна милост пољскога магната, који их својом жутом чизмом бије по њуци, дража им је од свакога браства. Али и у последњег подлаза, ма какав да је, макар се сав умрљао у калу и клањању, има, браћо, мрвица рускога осећања; и оно ће се пробудити кадгод, — и он ће се, несрћник, пљеснути рукама: ухватиће се за главу и проклети гласно свој подли живот, готов да рукама откаје срамно дело. И нек знају они сви, шта значи у земљи Руској другарство! А кад је већ дотле дошло, да се мре, нико од њих иже тако умрети! нико, нико! Није за то дорасла њихова мишја трага!

Тако је говорио атаман и, кад је свршио беседу, још је једнако потрёсао главом, оседелом у козачким пословима. Свакога, ко је год ту стојао, ганула је јако така беседа и такнула га чак у само срце; најстарији међу њима остале и непомични, оборивши седе главе к земљи; суза се лагано завртала у њиховим старим очима; они су је полако отирали рукавом. И потом сви, као год да су се договорили, махнуше у један исти мах руком и потресоне старим главама. Дакле, видело се, да их је стари Тарас много подсетио на оно што им је запано и што је боље, а што бива на срцу у човека, оразумљена жалошћу, трудбом, смелим делом и снакојаком незгодом у животу, или у људи који то истична ипсуз позијали, али су осетили младом, чистом душом на вечиту радост старим родитељима, који су их изродили.

А из града је већ излазила и ниријатељска војска, грмели су добоши и трубе, и изјездине папови, подбочивши се, окружени небројеним слугама. Дебели

пуковник издавао је заповести. И почеше пастунати забијено на козачке таборе, претећи, нишанећи другим пушкама, севајући очима и блистајући бакреним оклонима.

Чим видеше козаци да су се примакли на пушкомет, сви сложио опалише из других пушака и пущаху непрекидно. Далеко се разлеже пушчани прасак по свим околним пољима и њивама, слевајући се у не-прекидну громљаву; дим покри све поље; а Запорошци су једнако пущали, не одушујући: задњи су само пунили и додавали предњима, те се зачуди пепријатељ, јер не могаше разумети, како то козаци пуцају, а не пуне пушака. Већ се није видело од великог дима, који обузе и једну и другу војску, није се видело, како час једног час другог нестаје у редовима; али опазише Леси да густо лете куршуми и да је притужила ватра; и кад се повукоше назад да се мало склоне од дима и да се прегледају, многе пису набројали у редовима својим; а у козака је погинуло, може бити, два — три од стотине. А козаци су још једнако пущали из пушака, не прекидајући ни за тренут. Чак се туђинац инжинир зачуди такој тактици, коју не беше никад видео, и рече ту пред свима:

— Ето како су Запорошци ваљани јунаци! Ето тако треба да се бију и други по другим земљама!

И светова им да окрену топове на табор. Силно грунуше из широких грла гвоздени топови; затресе се и далеко затутњи земља, и двојином више покри дим све поље. Осетили су мирис од барута по тржиштима и улицама у даљним и ближим градовима. Али су нишандије нишаниле сувише високо, усјана ћулад начинише сувише висок лук: зазвиждаше страшно кроз ваздух, прелетеше изнад главе свему табору и забише се далеко у земљу, изривши и избацитивши високо у ваздух прну земљу. Ухвати се за косу француски инжинир, кад виде таку невештину, па узе сам навијати топове, не обзирући се на то што козаци непрестано пуцају и синају куршуме.

Виде Тарас још издалека да ће зло проћи сав незамјковски и стебљиковски курењ, па подвикну гласовито:

— Брже уклавајте се иза возова и седајте свак на коња!

Али козаци не би имали кад учинити ни једно од тог, да Остап не удари у саму средину: шесторици тобџија изби из руку фитиље, само четворици не могаше избити, отераше га Леси назад. А у том туђинац капетан узе сам у руку фитиљ, да онали највећи тои, какав дотле није видeo нико од козака. Страшно му је зијало широко ждрело, и хиљаду смртног вирило је из њега. И кад групу он и за њим три друга тона, потресавши четири пута земљу која, потмуло одјекну, — много јада зададоше! За многим ће козаком закукати стара мајка, бијући се контуњаним рукама у старачке прси; остаће многа удовица по Глухову, Немирову, Чернигову и другим варошима. Излазиће, јадница, сваки дан на тржиште, хватати се за спакога мимохода, загледати сваког од њих у очи, да ли није међу њима један, најмилији од свију; али ће проћи кроз град много свакојаке војске и довека неће бити у њој оног једног, најмилијег од свију.

И тако, половина незамајковскога курења као да није ни била! Као што град па једаниут потуче сву њиву, где се сваки клас жутео као жут дукат, тако је и њих потукло и иобарало.

Како ли навалише козаци! Како ли се сви доконице! Како ли плачу курењски атаман Кукубенко, кад виде да му нема вине од пола курења! С остатком својих незамајковаца упаде у саму средину. У гнену исече на комаде првог што му дође под руку, многе коњанике обори с коња, дожишиши конјем и коњаника и коња, протуче се до тобџија и оте један тои; а већ онамо, види, бије се умански курењски атаман, и Степан Гуска већ осваја главни тои. Остави Кукубенко те козаке, па окрете са својима на другу импrijатељску гомилу: и где прођоше незамајковци — ту се улица начини, где заокренуше — ту се и по две граде! Само се види, како се проређују редови и како Леси надају као снојље!

А код самих возова бије се Вовтузенко, а спреда Чревиченко, а код даљих возова Џегтјаренко, а иза

нега курењски атаман Вертихвишт. Већ је Дегјатеренко дигао на коње два племића, и напао на трећега, који се не дâ савладати. Вешт и снажан беше Лех, красна је на њему оправа и повео је са собом са-мих слугу педесет. Јако салети Дегтјаренка, обори га и земљу и, замахнувши на њега сабљом, викиу:

— Нема ни једног међу вама, псима козачким, ко би се усудио стати ми на мегдан!

— Ево има! рече и иступи напред Мојсије Шило.

Силан то козак беше, виште је пута атамановао по мору и натрпео се много свакојаких невоља. Ухватили су их Турци код самог Транезунта и све одвели као робље на галере, оковали им и ноге и руке у железне вериге, по читаве недеље нису им давали хлеба и појили су их отужном морском водом. Све су подносили и претрпели јадни сужњи, само да не про-мене православну веру. Није отрио атаман Мојсије Шило, ногазно је ногама свети закон, завио око грешне главе гадиу чајму, стекао поверења код паше, постао кључар на броду и старешина над свима сужњима. Много су се забринули због тог јадни сужњи, јер су знали, кад свој прода веру и пређе к насиљицима, онда је теке и грђе бити под његовом руком, него под никаким другим некрштеником: тако је и било. Мојсије Шило оковоа је све у пове окове по тројицу у ред, притегао их до самих белих костију тврдим ужетима; све их био по врату и частио ћушкама. И кад су Турци, обрадовани што су добили таког слугу, почели да се госте ц, заборавивши закон свој, сви се опили, он је донео сва шездесет и четири кључа и раздао сужњима, да се откључају, да побацају вериге и окове у море, па да место њих узму сабље и да секу Турке. Тад су козаци задобили много ћара и вратили се са славом у отаџбину, и дуго су бацдуристи прослављали Мојсија Шила. Избрали би њега и за кошевога, али је био сасвим чудан козак. Неки пут изврши такав посао, какав не би пао на ум ни најмудријему, а неки пут, иако, лудост спопадне козака. Поппо је и про-фућкао све, свима се задужио на Сечи и, као додатак томе, почeo красти, као последњи допов: извукао је

ноћу из туђег курења нотицо козачко оружје и заложио код крчмара. За тако срамнио дело привезали су га па тржишту за стуб и метнули поред њега батину, да му сваки, колико год може, одвали по ударап; али се међу Запороџцима није нашао ни један, који би подигао на њу батину, кад се сети прећашњих његових заслуга. Такав је био козак Мојсије Шило.

— Има их, што бију вас, исе! рече он, јуриуши на њега.

И већ се ударише сабљама! И наплећинци и поиреја улушише се у обојице од ударапа. Расече вражји Лех панцир-кошуљу, дохвативши га резом до самога тела: зарумени се козачка кошуља. Али Шило на то и не гледа, него замахну жилавом руком (а тешка му је била снажна рука) и удари га по глави изненадио и onesвести га. Разлете се бакрене капе, заљуља се и тресну о земљу Лех; а Шило стаде сећи и ударати обезглајенога. Не удри више, козаче, не-пријатеља, већ боље осврни се назад! Не осврте се козак назад, и један од слугу убијенога удари га иожем у врат. Окрете се Шило и већ би смелицу домашио; али се изгуби у диму. Са свих страна запрашташе самокреси. Порсре Шило и осети да му је рана смртина. Наде, притисните руком рану и рече, окренувши се друговима:

— Збогом, напови браћо, другови! Нек па ве-чита времена живи православна земља Руска и нек јој буде вечита част!

И склони своје малаксале очи, и излеће козачка душа из сировога тела.

А онамо већ изједзи Задорожњи са својима, иролама редове курењски атаман Вертихвишт и настуна Балабан.

— Шта је, напови, рече Тарас, довикујући се с курењским атаманима: — има ли још барута у фишеклијама? Да није малаксала козачка снага? Да се не подају козаци?

— Још има, бајко, барута у фишеклијама; још није малаксала козачка снага; још се не даду козаци?

И навалише јако козаци: сасвим збунише све редове. Омалени пуковник удари збор и заповеди да се истакне осам шарених застава, да би искушио своје, који се беху расули далеко по свему пољу. Сви Леси потрчаше заставама; али се још и не уредише, а курењски атаман Кукубенко удари паново са својим незамајковцима у средину и нападе баш па трбушатога пуковника. Не издржа пуковник, него окрете коња и паже бежати; а Кукубенко га гоњаше далеко преко свег поља и не даде му да дође до пука.

Спази то из побочног курења Степан Гуска, па се пусти њему на претек с арканом у руци, полегнувши по гриви коњу, и кад угради згоду, он му јединим махом набаци аркан на врат: пуковник сав поцрвени, хватајући се обема рукама за уже и упижући се да га прекине, али му јак замашај заби смртоносно кошље у сами трбух. И оста онде прикован за земљу. Али ни Степан не прође добро! Још се козаци и не обазреши добро, а већ видеше Степана Гуску подигнута на четири копља. Само што јадник иззуди:

— Нек пропадну сви непријатељи, и нек вавек векова ликује земља Руска!..

И одмах испусти душу своју.

Обазреши се око себе козаци, а већ онамо с бока козак Метелица части Лехе, обарајући овог и оног; а онамо с другог бока наваљује са својим атаман Невилички; а код возова узбија и туче непријатеља Закрутигуба; а код даљих возова трећи Писаренко већ отерао читаву гомилу; а онамо код других до-копали се па се бију на самим возовима.

— Како је, панови, довикун атаман Тарас, пројахавши испред свију: — има ли још барута у фишеклијама? Је ли још јака козачка снага? Да ли се још не даду козаци?

— Још има, бањко, барута у фишеклијама; још је јака козачка снага; још се не даду козаци.

А већ паде с воза Бовђуг. Удари га куршум баш испод самог срда; али старац прибра сву своју снагу и рече:

— Није ми жао растати се са светом. Нек Бог дад свакому оваку смрт! А нек се слави до виска земља Руска!

И одлете у висине Бовђугова душа да прича давно изгинулим старцима, како се умеју бити у земљи Руској и, што је још ленише, како умеју гинути у њој за свету веру.

Убрзо после тога тресну о земљу и курењски атаман Бајлабан. Задобио беше три смртне ране, од коња, куријума и тешке налоžнице. А био је један од најјуначијих козака; за својега атамаиства учинио је много морских похода, али му је био пајчувенији поход на аиадолијско приморје. Много су тад накупили цекина, скупиоцених турских ствари, кинђака и свакојака накита, али су зло прошли кад су се вратили: наиђоше, сиромаси, под турску ћулад. Кад их домашише с брода, — половина се чунова зашија и преврте, утонивши многога у воду; али привезана уз бокове трска сачува чуоне да се не потоне. Бајлабан запе свим веслима, окрете пловити право према сунцу и тим учини да га не могаше видети турски брод. Затим су сву ноћ исподцима и капама испљускivalи воду и затискивали пробијена места; од козачких чакшира скројили су једра, полетели и утекли од најбржег турског брода. И осем тога што су стигли здраво на Сечу, доиeli су златом везену одежду архимандриту межигорскога кијевскога манастира а храму Светога Покрова, што је на Запорожју, накит од чистога сребра. И дуго су после бандуристи величали јунаштво козачко.

Сад Бајлабан обори главу, опажајући смртне муке, и рече тихо:

— Чини ми се, напови браћо, да умирем леном смрћу: седморицу сам посекао, деветорицу коњем испробадао, деста њих коњем погазио, а већ не сећам се, колико сам их из пунике побио. Па нек вечито цвета земља Руска!

И одлете душа његова.

Козаци, козаци! не трошите најбољи цвет ваше војске! Већ су онкомили Кукубенка; већ је само се-

дам људи остало од свег пезамајковског курења; већ се и они једва бране; већ је искрвављена на Кукубенку хаљина. Сам Тарас, кад виде у какој је невољи, похита му у помоћ.

Али доцкани стигони козаци; већ га згоди коњље испод срца пре, него што беху отерани непријатељи који су га онколили. Лагано клону он на руке козачима који га прихватише, и лину потоком млада крв, као год скупоцено вино, које су понеле из подрума у стаклену суду чешаљиве слуге, па поклизну баш па уласку и разбију скупоцену боцу; све се вино пролије по земљи, и ухвати се за косу домаћин, који га је чувао за најбољу прилику у животу, да би се, ако дадне Бог те се у старим годинама састане с другом из младости, сетили заједно пређашњег, друкчијег времена, кад се човек друкчије и боље веселио...

Поведе Кукубенко очима око себе и проговори:

— Хвалим Бога, што ми даде да умрем на очи ваше, другови! Нек после нас буде још бољих од нас, и нек се дичи вечито Христом љубљена Руска земља!..

И излете млада душа. Узене је анђели под руке и однеше на небеса. Лепо ће њему бити тамо. „Седи ми, Кукубенко, с десне стране!“ рећи ће му Христос: „Ти ниси изшеверио другарства, писи учинио пепоштено дело, ниси издао човека у невољи, чувао си и брањио моју цркву.“

Све је ожалостила смрт Кукубенкова. Већ су се јако проредили козачки редови; многих и многих храбрих није већ било на број; али су се још борили и држали се козаци.

— Како је, ианови, довику се Тарас са заосталим курењима: — има ли још барута у фишеклијама? Да се нису сабље истушиле? Да се није уморила снага козачка? Да се не подају козаци?

— Још ће, бајко, бити барута; још ваљају сабље; није се уморила козачка снага; још се не дају козаци!

И навалише ианово козаци тако, као да нису ни претрили никаких губитака. Већ су остала у животу само три курењска атамана; већ су се свуда црвениле црвене реке; нагомилаше се високо мостови од ко-

зачких и испријатељских лешева. Ногледа Тарас у небо, а већ се по небу отегла поворка гавранова. Дакле, биће некоме за душу! А већ онамо подигаше на коње Метелицу; већ се глава другога Нисаренка закотрља и затрепта очима; већ посрте и тресиу о земљу на четворо исечен Охрим Гуска.

— Хајд?! викиу Тарас и махиу марамом.

Разумеде Остани тај знак, испаде из заседе и удари силовито на коњицу. Леси не издржаше јаку нападу, и он их потера и нагна управо на оно место, где беше побијено у земљу коле и одломци од коња. Стадоше се спојицати и падати коњи и летети преко њихових глава Леси. А у тај мах корсунци, који су стојали последњи иза возова, кад видеше да ће дотурити пушка, грунише на једанмах из самокреса. Сви се Леси збунише и пометоше, а козаци се осоколише.

— Ево наша је победа! зачуше се са свих страна запоронки узвици, затрубнице у трубе и истакоше победничку заставу.

Свуд су бежали и крили се разбијени Леси.

— Не, не, још није сасвим победа! завика Тарас, гледајући на градску касију, и истину је рекао.

Отвори се касија, и излете на њу хусарски нук, украс свих коњичких нукова. Под свима коњаницима беху сви, као један, мрколести аргамаци. Пред њима полете вitez од свију жешни, од свију лепши; прва коса леприша му се испод његове бакрене капе; на руци се виори привезана скупоцена трака, везена руком прве лепотице.

Тарас се окамени, кад виде да је то Андрија.

А он међутим, обузет заносом и ватром битке, жудао да заслужи привезани на руку дар, појури као млад рт, најлевини, најбржи и најмлађи од свих у поводу. Тутнуо га је вешти ловац, — и он је полетео, пустивши своје ноге као прашу иругу кроз ваздух, сав покривњен на страну, изривајући снег и десет пута престижући у ватри своје трке и самога зеца.

Застаде стари Тарас и гледаше, како он чисти пред собом пут, разгони, сече и сина ударце и десно и лево. Не отрие Тарас и завика:

— Шта? Зар своје? Зар своје бијеш, ћавољи сине?

Али Андрија није разликовао ко је пред њим, да ли своји или други неки; ништа он није видeo. Увојке косе, увојке је он видео, дуге, дуге увојке и груди сличне речноме лабуду, и врат бео као снег, и рамена, и све, што је створено за безумне пољуице.

— Еј, момчади! замамите ми га само у шуму, замамите ми га само! викну Тарас.

И одмах се издвоји тридесет најбржих казака да га замаме. И, наместивши на глави висоће шубаре, одмах се пустише на коњма, право на пресек

хусарима. Удариш с бока на предње, сметоши их, одвојиш од задњих, дариваши по некога, а Голоконитенко удари пљоштимице сабљом Андрију по леђима, и у исти мах изготви бежати од њих, колико су год имали козачке снаге.

Како ли нападе Андрија! Како ли се узбуни по свим жилама млада крв! Ободе коња оштрем остругама, па полете што игда може за козацима, не обизирући се назад нити видећи, да за њим притиче само двадесет људи; а козаци су летели на коњима у сав трк и окретоше правце к шуми. Захуктао се беше на коњу Андрија и у мало што не стиже Голоконитенка, кад на једашут ичија снажна рука исчела му коња за узду. Погледа Андрија: пред њим стоји Тарас! Задржта сав и на једашут побледе: тако ћак, кад испажљиво заједе свога другара па за то добије од њега ударац лениром по челу, букине као пла-мен, искочи бесан из скамије и јури за поизлашеним другом својим, готов да га искида на парчета, и па једашут натрчи на учитеља који улази у школу: оног тренутка утиша се бесна ватра и клоне немоћна љутина. Слично томе, за један тренут изгуби се гнев у Андрије, као да га није никако ни било. И он је видео пред собом само страшнога оца.

— На шта ћемо сад? рече Тарас, гледећи му право у очи.

Али Андрија не могаше ништа на то рећи, него је стајао, оборивши очи у земљу.

— Шта би, синко, помогоше ли ти твоји Леси? Андрија не одговори.

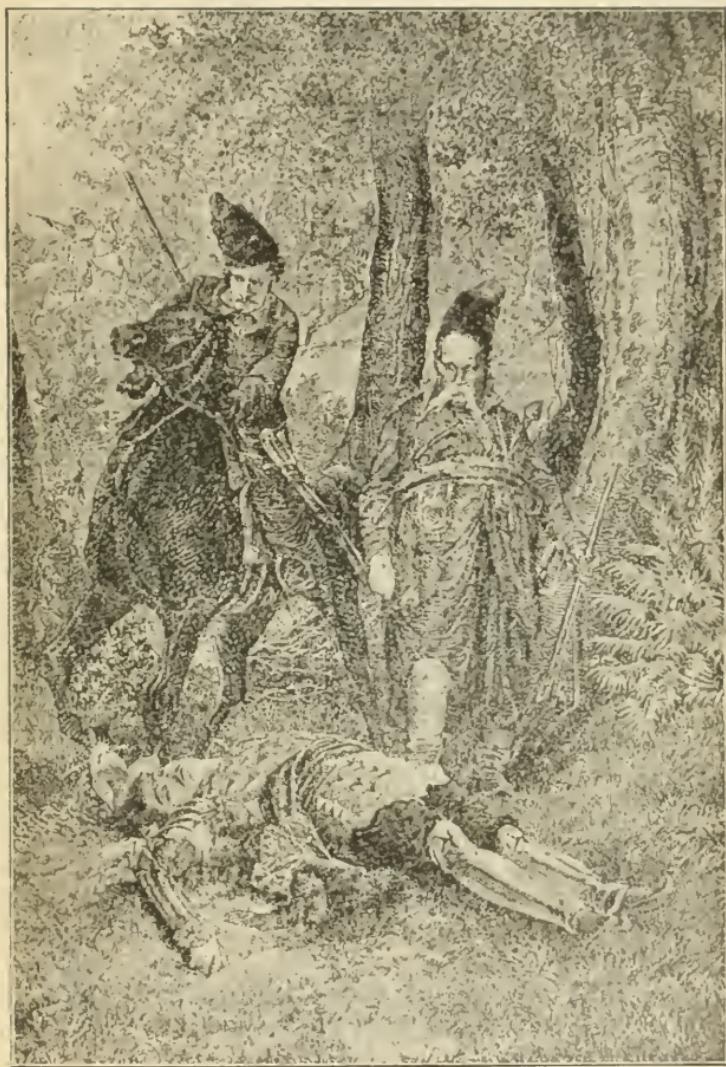
— Зар тако издати? Изневерити веру? Издати своје? Стапи, слази с коња!

Покорно, као мало дете, сјаха он с коња и стаде ни жив ни мртвав пред Тарасом.

— Стој, не мичи се! Ја сам те родио, ја ћу те и убити! рече Тарас.

И, одмакнувши се корак назад, скиде пушку с рамена.

Андрија беше блед као крија; видело се, како му се тихо мичу уста и како изговара ичије име;

али то није било име отаџбине, или матере, или браће — то беше име прелепе Пољакиње.

Тарас окиде.

Као плат жита, одрезан ерном, као млад јањчић, кад осети испод срца убиствено гвожђе, клону Андрија главом и паде у траву, не изустивши ни једне речи,

Стаде синоубилац и дуго гледаше мртав труп. Био је и мртав прекрасан: његово мушки лице, до малочас пуно спаге и неодољиве за жене чари, још је било необичне лепоте; црне обрве, као приа кађива, осенчавале су његове побледеле црте.

— И у чем не би био козак? рече Тарас. — И висок стасом, и црномањаст, и лице као у племића, и рука му беше крепка у боју! Пропаде! Пропаде срамно, као подло исето!

— Баћко, шта учини! То га ти уби? рече Остани који у тај мах дојаха.

Тарас климну главом.

Загледа се Остани мртвоме у очи. Јао му беше брата, и проговори:

— На да га предамо, баћко, часно земљи, да се не наругају над њим непријатељи и да му не развлаче тела грабљиве тице.

— Погрешће га и без нас! рече Тарас. — Наћи ће се њему и покажици и укошик!

И преминиљао је два минута: да ли да га остави нека га разнесу вуци, или да поштеди у њему витешко јунаштво, које јунак ваља да поштује на ма у ком то било, — кад погледа, лети к њему на коњу Голокопитенко:

— Несрећа, атамане, оснажили се Леси, стигла им у помоћ одморна војска!..

Још не беше добро изустрио Голокопитенко, а дошао је Вовтузенко:

— Несрећа, атамане, придолази још нова војска!..

Не изусти добро ни Вовтузенко, а трком трчи без коња Нисаренко:

— Где си баћко? Траже те козаци. Већ погибе курењски атаман Невилнички, Задорожни погибе, Черевиченко погибе; али се држе козаци, неће да гину,

док тебе не виде: хоће, да их погледаш пре смртнога часа.

— На коња, Остане! викиу Тарас и похита да застане још козаке, да их још види, и да они пред смрт погледају у свога атамана.

Али још и не изиђоше из шуме, а већ непријатељска војска онколо са свих страна шуму, и свуд се између дрвета појавише коњаници са сабљама и копљима.

— Остане! Остане! не дај се! завика Тарас, а он трже сабљу и поче комадати прве што домаши с обе стране.

А на Остапа већ натрчаше од једном шесторица; али, види се, нису натрчали у добри час: једноме одлете глава, други се престури и остуни, трећега згоди копље у ребра, четврти беше поодважнији, склони главу од куршума, те удари врео^{*} куршум коња у груди, — пропе се бесни коњ, тресну о земљу и угњави под собом коњашка.

— Тако, синко! Тако, Остане! виче Тарас. — Ево и мене за тобом!

А и он се једнако брани од навале. Сече и бије Тарас, сина ударце ћа овом ћа оном, а једнако гледа напред у Остапа, и угледа, како се наново доченаше с Остапом мало те не осморица скупа.

— Остане! Остане! не дај се!

Али већ савладаше Остапа; већ му један набаци на врат аркан, већ вежу, већ хватају Остапа.

— Еј, Остане, Остане! узвикује Тарас, пробијајући с књему и секући на комаде и ког паиће и ког домаши. — Еј, Остане, Остане!..

Али у том тренутку луши и њега нешто као тежак камен. Све се окрете и преврте у његови очима. На једанмах запиграше пред њим измешашо главе, копља, дим, севање пламена, лиснато грање на дрветима промаче му испред самих очију. И сруши се на земљу, као подсечен храст. И навуче му се магла на очи.

Х

— Ала сам дуго спавао! рече Тарас, пренувши се, као из тврдог сна после пића, и трудећи се да распозна предмете око себе.

Страшила слабост беше освојила његове удове. Тешко је распознавао пред собом зидове и углове испознате себе. Једва једном виде, да пред њим седи Товкач и, рекао би, ослушкије сваки његов дах.

„Да,“ помисли у себи Товкач: „ти би, можда, и замавек заспао!“ Али не рече ништа, него му попрети прстом и даде знак да ћути.

— Ама кажи ми, где сам ја сад? упита онет Тарас, напрежујући ум и трудећи се да се сети шта је било.

— Та үјути! подвикну сурово на њега друг: — Шта би хтео још знати? Зар не видиш да си сав исечен? Већ је две недеље, како бежимо без одморка, и како у грозици и ватруштини буниџи и говорни лудорије. Сад си ето први пут спавао мирио. Ћути, ако писи рад да сам себи напучен несрећу.

Али се Тарас једнако труђаше и увињаше да прикупи своје мисли и да се сети прошлости.

— Јест, мене су салетели и саевим онколили Леси? Ја се писам могао никако пробити из гомиле?

— Ама ћути, кад ти кажем, ћавоље дериште! подвикну Товкач љутито, као што подвикне дадиља немирном снадалу детету, кад већ изгуби стриљење. — Која ти је вајда да знаш како си се извукао? Доста је што си се извукао. Нашло се људи који те инеу издали, — али ће имати посла због тебе! Још ћемо ми доста иоћи бежати заједно! Ти мислиш, да су те сматрали као проста козака? Инсу, твоју су главу уценили с две хиљаде дуката.

— А Остап? викуј па једашпут Тарас, уче се да се придигне, па се па једашпут сети, како су Остапа ухватили и свезали на очи његове, и како је сад већ у лешким рукама.

И обузе туга стару главу. Смаче и здера сије за воје с рана својих; баци их далеко од себе, хтеде

пешто гласно рећи, — па место тога заусти пешто лудо: ватра и бунило опет га освоји, и поче изговарати без смисла и без везе луде речи.

А међутим је верни другар стајао пред њим, свађао се и сипао на њега мноштво оштрих речи и прекора. Најзад га докона за ноге и руке, пови га као мало дете, зави му све завоје, уви га у волујску кожу, увеза у лубовс, привеза га ужетима за седло, и крете се с њим опет на пут.

— Макар мртва, али ћу те однети! Нећу ја допустити, да се Јеси ругају твојим козачким племеном, да кидају на парчад твоје тело, да га бацају у воду. Ако ти баш и орао ускљује очи, нека их кљује наш стениски орао, а не лешки. не онај што доиде из пољске земље. Ма и мртва, али ћу те донети до Украјине!

Тако је говорио верни друг. Јуро је без одмора и дању и пођу и донео га онесвесла на Запоришку Сечу. Ту се латио лечити га неуморно травама и мазовима; нађе некаку вешту Јеврејку, која га је месец дана појила разним лековима, и најзад Тарасу би боље. Или лекови, или његова гвоздена снага освоји, тек он је за месец и по дана устао; ране су зарасле, а ожиљци од сабље показивали су, како је некад дубоко био рањен стари козак.

Али је постао осетно туробан и невесео. Три велике боре навукоше му се на чело и већ се никад више не изгладише. Погледао је сад ок, себе: све ново на Сечи, сви стари другови погрли. Нема ни једног од оних, што су се борили за праведну ствар, за веру и браћство. И они што су отишли с кошевим у потеру за Татарима, и њих већ одавно нема: сви су пали, сви изгинули, неко у самом боју изгубио честиту главу, неко умро од глади и жеђи по кримским слатинама; неко пропао у ропству, јер није могао поднети срамоту; па ни прећашњег кошевога није већ одавно било на свету, нити икога од старих другова, и нејад бујна козачка снага већ је одавно зарасла у траву. Он је само видeo да је била сила гозба, бурна гозба: све је посуђе изразбијано у комаде: никде није остало

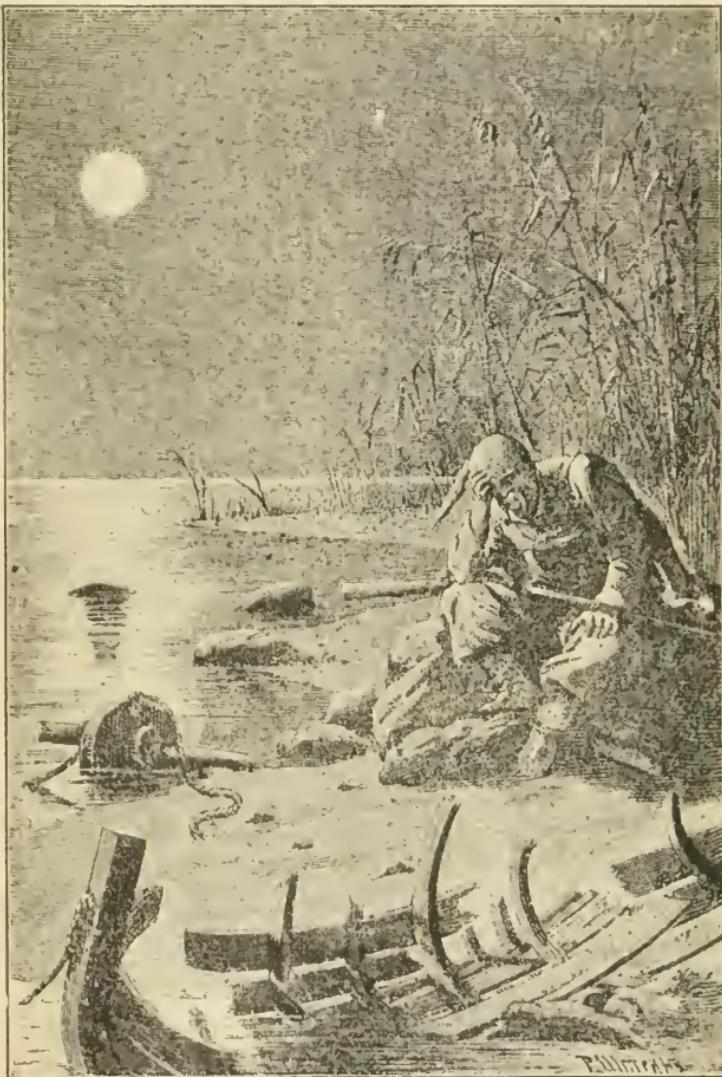
ни кани вина, разграбили гости и слуге све скупоцене купе и судове — и смућен стоји домаћин, мислећи: „боље и да није било тог пира!“

Узалуд су се трудали да забаве и развеселе Тараса; узалуд су брадати, седи бандуристи, иролазећи по двојица и по тројица, певали његова козачка јунаштва, — он је сурово и хладно гледао све, а на његовом испомичном лицу огледала се неизлечива туга, и он је, оборивши главу, тихо шаптао: „Сине мој! Остане мој!“

Спремали су се Запорощци па морску експедицију. Две стотине чунова спуштено је у Дњепар, и Мала Азија видела их је, с обријаним главама и дужим перчићима, који су предавали мачу и оғију њезине богате обале; гледала је чалме својих мухамеданских становника како су разбацане, као небројени њени цветови, по пољима оквашеним крвљу и како иливају поред обала. Видела је доста запорощких чакићира умрљаних катраном, и мускулозних руку са црним нагајкама. Запорощци су појели и поломили све вишограде; по мечетима остарили читаве гомиле ћубрета; скуне персијске шалове употребљавали су место учкура и опасивали њима упрљане свитке. Још су задуго после тога налазили по оним местима запорощке кратке дулице. Они су весело пливали назад; за њима се загнао турски брод с десет топова и плотуном из свих топова својих растерао, као тице, напукле љихове чунове. Трећина их је потонула у морске дубине; али су се остали опет искупили заједно и стигли на ушће Дњепра с дванаест бурња, напуњених цекићима.

Али то све није занимало Тараса. Он је одлазио па ливаде и степе, као да лови, али му је метак остајао неизбачен. И спустивши пушку, пун туге, сео би крај морске обале. Дуго би ту седео оборене главе и непрестано говорио: „Остане мој! Остане мој!“ Пред њим се пресјахује и шири Црно Море; у удаљеном трипчаку ишити чајка; седи његов брк бели се као сребро, а суза сузу стиже.

И најзад Тарас није издржао.

— Ма шта било, идем да разберем, шта је с њим: је ли жив? или у гробу? или га већ ни у гробу нема? Разабраћу по што по то!

И после недељу дана већ се обре у граду Умави, опремљен, на коњу, с конјем, сабљом, путничком чутуром о седлу, ратничким грицем саламате, филешцима барута, коњским путом и осталом опремом.

Он притера коња право к једној пешчарој, упрљаној кућици, у које су се мали прозорићи једва видели, запрљани не зна се чим; димњак беше затиснут крном, а испровољиван кров беше сав покривен врапцима. Пред самим вратима рија свакојака сметлишта. На прозор извири глава једне Јеврејке у ченицу с потамнелим бисером.

— Је ли ти муж код куће? упита Буљба, сјахујући с коња и привезујући узду за гвоздену куку, што беше код самих врата.

— Код куће је, рече Јеврејка и брже боље изнесе коњу шенице у мерици а вitezу бокал пива.

— А где је твој Јеврејин?

— Он је у другој соби, моли се Богу, одговори Јеврејка, клањајући се и пожелевши му здравља у исти мах, кад Буљба принесе бокал устима.

— Остани овде, нахрани ми и напој коња, а ја идем да се разговорим с њим насамо. Имам послана с њим.

Тај је Јеврејин био познати Јајкељ. Он се већ ту створио као арендатор и крчмар; прикупио је мало по мало у своје руке све панове и племиће по окolini, измузao мало по мало готово све новце и јако се осетио његово јеврејско присуство у том крају. На три и по миље далеко на све стране није остало ни једне уредне куће: све је пронашло и рушило се, све се пронило, а остала сиромаштина и дројци; сав је крај опустошен као после пожара или чуме. И кад би ту Јајкељ живео још десет година, он би јамачио опустошио и сву војводину.

Тарас ће у собу. Јеврејин ће молитве Богу, покривен својим доста прљавим саваном, и осврте се да, по обичају своје вере, пљује последњи пут, па

на једаниут очи његове угледаше Буљбу где стоји озади. Одмах се створише Јеврејину пред очима пре свега две хиљаде дуката, што беху обећане за Буљбину главу; али се застиде од својега користољубља и уче се да угуши у себи вечиту помисао на злато, која, као црв, гризе душу Јеврејину.

— Слушај, Јанкељу! рече Тарас Јеврејину, који се поче пред њим клањати и затвори опрезно врата да их ко не види. — Тебе би Запорозци растргнули као пса... Ја сам ти сачувао живот, сад је на тебе ред, да ти мени учиниш услугу.

Јеврејин се мало намргоди.

— Какву услугу? Ако је услуга така, да се може учинити, онда што је не бих учинио?

— Не говори ништа. Вози ме у Варшаву.

— У Варшаву? Шта, у Варшаву? узвикну Јанкељ.

Обрве и рамена дигоше му се на више од изненађења.

— Не говори ми ништа. Вози ме у Варшаву. Ма шта било, хоћу да га видим још једанпут, да му кажем макар једну реч.

— Кome да кажете реч?

— Њему, Остану, спну моме.

— Зар пан није чуо, да је...

— Знам, знам све: за моју главу дају две хиљаде дуката. Та знаду они, рђе, колико она вреди! Ја ћу ти дати пет хиљада. Ево ти две хиљаде одмах (Буљба изручи из кожне кесе две хиљаде дуката), а остатак — чим се вратим.

Јеврејин одмах зграби убрисић и покри њим дукате.

—Ao, да красна новца! Ao, да добре монете! говораше он, окрећући један дукат у рукама и прођајући га на зубима. — Ja мислим, да онај човек од ког је пан уплатио овако лепе дукате, није ни часка живео на свету; отишао је он онај час у реку, и потонуо у њу после оваких дивних дуката.

— Ja те не бих молио. Ja бих, може бити, сам погодио пут у Варшаву; али ме могу проклети Леси како познати и ухватити; јер нисам вешт довијању.

А ви сте, Јевреји, за то и створени. Ви ћете и самог ћавола преварити; ви знате сваку мајсторију; ето за што сам к теби дошао! Па и у Варшави не бих сам могао ништа учинити. Одмах иржи кола и вози ме!

— А нај мисли, да је то тако, узми само кобиду, упрегни, па: „Ћи, хајде, ћогуши!“ Нај мисли, да ја могу возити наја тако, а да га не сакријем?

— На, сакриј ме, сакриј; је ли у празно буре, а?

— Јао, јао! А зар нај мисли, да га могу сакрити у буре? Зар нај не зна, да ће свако помислити, да је у бурету ракија?

— На нек помисли, да је ракија.

— Како? Нек помисли да је ракија? рече Јеврејин и ухвати се обема рукама за пејсике а затим подигне павише обе руке.

— Шта је, што си се тако иренеразио?

— А зар нај не зна, да је Бог створоја ракију за то, да је свак проба? Тамо су све сами лакомци и ионашици: шљахтић ће трчати пет врста за буретом, па ће тек пробушити руницу, одмах ће видети да не тече и рећи: „Јеврејин неће повести празно буре; јамачио, ту има нешто! Ухватите Јеврејина, свежите Јеврејина, одузмите све повце од Јеврејина, баците у тамницу Јеврејина!“ Јер све, што је год рђаво, све се товари на Јеврејина; јер свак сматра Јеврејина као нешто; јер мисле, да није ни човек, ако је Јеврејин!

— Добро, а ти ме метни на кола с рибом.

— Није могућио, наје; Бога ми, није могућио. Сад су људи по свој Пољској гладни као пси: и рибу ће почети красти, и наја нанишати.

— А ти ме вози макар на ћаволу, само ме вози!

— Слушај, слушај, наје! рече Јеврејин, уступивши рукаве и прилазећи му с расширеним рукама.

— Ево шта ћемо радити. Сад свуда зидају тврђаве и замкове; из Швапске су дошли француски пижипири, па се због тога вози друмовима миого цигле и камена. Нек нај легне на дну кола, а ја ћу га озго затријати циглом. Нај је здрав и јак како изгледа, па му неће бити ништа, ако буде мало потешко; а ја ћу начинити у колима доле руницу, да храмим наја!

— Чини, како хоћеш, само ме вози!

И после једног сахата изиђоше из Умањи кола с опеком, у која беху упругнуте две раге. На једној од њих седео је Јанкељ, и дуги коврчави пејсици његови впорили су испод јеврејскога јаломка, а он је климао на коњу, дугачак као онај дирек што се удара крај пута да обележава врсте.

XI

У оно време, кад се дешавао овај догађај што га описујемо, није било на граничним местима још никаких царинских чиновника ни стражара, те страшне опасности за предузимљиве ћуде, и зато је свак могао увозити, што му год падне на ум. Ако је ко и чинио претрес и преглед, то је чинио већином за своје лично задовољство, особито ако је на возу било примиамљивих за око ствари и ако је његова властита рука имала приличну тежину и замашај. Али опека није имала муштерија и ушла је без сметње на главну градску каницу.

Буљба је, у свом тесном затвору, чуо саму вреву, вику кочијашку и ништа више. Јанкељ, климајући на свом кратком, упрашеном коњу, начини неколико кругова па скрете у мрачну, узану улицу, која се звала Каљава и уједно Јеврејска, зато што су ту доиста били Јевреји готово из све Варшаве.

Та је улица необично налиčila на изврнуту унутрашњост стражњег дворишта. Сунце, рекао би, није ту завиривало никако. Сасвим поцрнеле дрвене куће, с мноштвом пружених с прозора сргова још су више увећавале мрак. Гдешто се црвенио међу њима зид од опека, али и он беше на многим местима сасвим ноцрнео. Гдешто је парче зида, окречено само у врху, обасјано сунцем, блештало белином, коју нису могле очи издржати. Ту је све јако падало у очи: димљаци, рите, ољуштине, избачене разбијене качице. Сваки је бацао на улицу што је год имао непотребно, дајући мимоноцима могућне згоде да тим ћубретом

нахране сва своја чула. Коњаник на коњу у мало није дохватио руком ергове, пружене преко улице од једне куће до друге, на којима су висиле јеврејске чарапе, кратке панталоне и осушене гуске. По који пут извири на стари прозорић доста глатко лишице какве Јеврејке, накићено потамнелим ћинђувама. Гомила Јевреј-

чади, каљаве, дроњаве, с коврачестом косом, дерала се и ваљала по блату.

На један прозор извири риђ Јеврејин, с пегама по свему лицу, које су га начиниле велики парапчије јајце; одмах поче говорити с Јанкељем сво-

јим неразумљивим језиком, и Јанкељ одмах утера кола у једно двориште. Улицом је ишао други Јеврејин, па заста и упусти се и он у разговор, и кад се Буљба, најзад, искобељао испод опека, видео је три Јеврејина како се разговарају веома живо.

Јанкељ се окрете њему и рече, да ће све бити свршено, да је његов Остан у градској тамници и да се он нада, и ако је тешко наговорити стражаре, да ће му израдити да се виде.

Буљба уђе с тројицом Јевреја у собу.

Јевреји почеше опет разговарати међу собом својим неразумљивим језиком. Тарас је погледао у свакога од њих. Нешто га је, рекао би, јако потресло: на његовом грубом и хладном лицу планује као неки пламен наде, — оне наде што долази кашто човеку у последњем ступњу очајања; његово старо срце почејако куцати, као у младића.

— Слушајте, Јевреји! рече он, и у речима његовим беше нешто усхићено. — Ви можете учинити све на свету, ви исконате макар са дна морскога, и пословица је већ давно рекла, да ће Јеврејин и себе сама украсти, само кад хтедне украсти. Избавите ми мога Остана! Дајте му прилике да побегне из ћаволских шака. Ја сам ево овом човеку обећао дванаест хиљада дуката, — додаћу још дванаест хиљада. Све, што год имам, скрупоцено купе и закопано у земљи злато, куђу и последњу хаљину продаћу, и углавићу с вама уговор до века, да све што год задобијем у рату делим с вама на попа.

— О, није могућно, љубазни пане! није могућно! рече Јанкељ и уздахну.

— Није, није могућно! рече други Јеврејин.

Сва три Јеврејина погледаше се.

— Па да покушамо, рече трећи, погледајући божајљиво у она два: — може бити, даће Бог.

Сва три Јеврејина стадоше говорити немачки. Буљба није могао ништа разабрати, ма колико напрезао свој слух; чуо је само како често изговарају реч „Мардохай,” и ништа више.

— Слушај, пане! реће Јанкељ. — Треба да се посаветујемо с једним човеком, каквог још никад није било на свету. У, у! то је тако мудар, као Соломон, и ако он шта не учини, онда већ нико на свету не може учинити. Седи ту; сво ти кључ, и не пуштај никог!

Јевреји изидоше па улицу.

Тарас закључа врата и стаде гледати кроз мајушан прозорић ту прљаву јеврејску улицу.

Сва три Јеврејина зауставише се на среду улице и почеше говорити доста живо; брзо им се придружи четврти, па најзад и пети. Бульба је чуо како се опет понавља: „Мардохай, Мардохай.“ Јевреји су непрестано ногледали на једну страну улице; једва једном, помоли се на крају њеном иза једне онале куће нога у јеврејској плиткој ципели и промаконе скотови јеврејског полукафана.

— Еј, Мардохай! Мардохай! завикаше сви Јевреји.

Мришав Јеврејин, малко мањи од Јанкеља, али много више покривен борама, с прегрдиом горњом усном, приближи се нестрпљивој гомили, и сви Јевреји похиташе надмеђући се приповедати му, а уз то је Мардохай неколико пута ногледао у мајушни прозорић, и Тарас се сетио, да то говоре о њему. Мардохай је размахивао рукама, слушао, упадао у реч, често пљувао у страну, загртао скотове полукафана, завлачио руку у цеп и вадио некаке играчке, и уз то показивао своје веома прљаве панталоне. На послетку, сви Јевреји дигоше таку вреву, да им је Јеврејин, који је стојао на стражи, морао давати знак да уђете, и Тарас већ поче страховати за своју сигурност, али се умири, кад помисли, да Јевреји не могу друкчије мислити него на улици и да њихов језик ни сам демон неће разумети.

После два минута, сви Јевреји уђоше у његову собу. Мардохай се приближи Тарасу, потанка га руком по рамену и рече:

— Кад ми и Бог наумимо да нешто урадимо, онда ће бити онако, како треба.

Тарас ногледа у тог Соломона, „каквог још није било на свету,“ и доби неку наду. Доиста, његов је

изглед могао улити неко поуздање: горња усна била му је, једном речи, страшило; њепа се дебљина, јамчно, увећала од узгрединих узрока. У бради тог Соломона беше само петнаест длачица, и то па левој страни. На лицу Соломонову беше толико белега олбоја, које је подобивао за своју државост, да им је, без сумње, одавно изгубио рачун и навикао се сматрати их као белеге с којима се родио.

Мардохaj оде заједно с друговима, пуним дивљења његовој мудрости.

Бульба остале сам. Он беше у необичном положају, у каквом никад још није био: осећао је први пут у животу неспокојство. Душа му беше у грозничавом стању. Он није био онај пређашњи, крути, чврсти, јаки, као дуб; он беше малодушан: беше сад слаб. Он задршће чим што шушне и чим се помоли на крају улице каква нова јеврејска фигура. У таком стању провео је цео дан; нити је јео, нити пио, и очи његове нису се ни часка одвајале од мајушнога прозорића што гледа на улицу.

Једва једном, већ доцкан у вече, појавише се Мардохaj и Јанкељ.

— Шта би? Је ли срећно? упита их он с необичним нестрпљењем.

Али још пре, него се Јевреји прибраше да одговоре, спази Тарас, да у Мардохаја нема ни оног последњег чуперка, који се, истински доста прљав, али ипак вио у увојцима испод његова јаломка. Виђаше се, како хтеде нешто рећи, али изговори таку збрку, да Тарас није ништа разумео. Па и сам Јанкељ приносио је врло често руку устима, као год да пати од назеба.

— О, љубазни пане! рече Јанкељ: — сад се никакко не може! Тако ми Бога, не може! Тако је то рђав свет, да му треба пљунути на саму главу. Ето и Мардохaj ће казати. Мардохaj је радио, како још није радио ни један човек на свету; али Бог није хтео, да тако буде. Три хиљаде војске стоји, и сутра ће их све казнити...

Тарас погледа Јеврејина у очи, али већ без нестриљења и без гнева.

— А ако ишан хоће да се види, онда треба сутра рано, тако да то буде још пре сунца. Стражари пристају, и један је тамничар обећао. Али немали, да Бог даде, среће на оном свету, јао, вај мир! Како је то грабљив свет! Таких нема ни међу нама: педесет дуката дао сам свакому, а тамничару...

— Добро. Води ме к њему! рече Тарас одлучно, и сва чврстнина врати се у његову душу.

Он пристаде на Јанкељев предлог да се преруши као туђински гроф, који је дошао из немачке земље, а за то је увиђавши Јеврејин већ и руво спремио. Али већ беше иоћ. Домаћин, онај познати риђи Јеврејин с пегама, извуче дебео душек, наткривен некаком асуром, и простре га на клауни за Буљбу. Јанкељ леже на поду на таки исти душек. Риђи Јеврејин ипак малу чашицу некакве зачињене ракије, скиде полукафтани, те у својим чарапама и плитким цинелама постаде мало ипак на ишиле, па оде са својом Јеврејском у нешто ипак на орман. Два Јеврејчега, као два домаћа кучета, легонисе на под поред ормана.

Али Тарас није спавао; седео је испомичаш и лагао добовој прстима по столу; у устима је држао лулу и пуштао дим, од ког је Јеврејин кијао у сну и завлачио ипос у јорган. Тек што се небо забелело бледим обележјем зоре, а он већ гуриу ногом Јанкеља.

— Устај, Јеврејине, и дај твоје грофовско руво!

За часак се обуче Тарас; нацрни бркове и обрве, натаче на главу малу црну капицу — и нико од најближих његових козака не би га могао познати. Но изгледу чињаше се да му нема више од тридесет и пет година. Здрава румен трейерила је па његовим образима, па чак и они ожилјци придавали су му нешто госпојско. Руво, везено златом, веома му је доликовало.

Улице су још спавале. Ни један меркантилан створ још се не беше појавио у граду с котарицом у рукама. Буљба и Јанкељ дођоше до једне зграде, која је изгледала као чапља кад лежи на гнезду. Била је

ниска, широка, огромна, поцрнела, и с једне стране истегла јој се, као врат у роде, дугачка узана кула, наврх које штрчи нарче крова. Та је зграда вришила множину разних дужности: ту су биле и касарне, и тамница, и чак суд за кривице.

Наши путници уђоше на капију и обретоше се у пространој дворници или у покривеном дворишту. Око хиљаду људи спавало је заједно. Попав право беху ниска врата, пред којима су седела два стражара и играла некаку игру, а та им игра беше да један другог удара с два прста по длани. Они су слабо обраћали пажњу на дошљаке и окренуше главе само онда кад Јанкељ рече:

— То смо ми; чујете, панови, то смо ми.

— Улазите! рече један од њих, отварајући једном руком врата, а другу пружајући своме другару да прими од њега ударце.

Они уђоше у ходник, узан и мрачан, који их одведе опет у таку дворницу с маленим прозорима у врху.

— Ко иде? завика неколико гласова и Тарас угледа приличну количину војника у пуној опреми. — Нама није заповеђено да кога иштамо.

— То смо ми! викао је Јанкељ. — Бога ми, ми смо, светли панови!

Али то нико није хтео да чује. Срећом у тај мах приђе неки дебељко, који је, по свима знацима, био старешина, јер је псовао горе од свију.

— Пане, то смо ми; ви нас већ знate, а пан гроф још ће вам бити захвалан.

— Пронустите их, сто ћавола ћавољој им матери! И више никог не пуштајте. И нек нико не отиасује сабљу и нек се не ваља као псето по поду...

Наставак ове лепореке заповести већ нису чули наши путници.

— То смо ми, то сам ја, наши смо! говорио је Јанкељ, с ким се год сретне.

— Па може ли се сад? упита он једнога од стражара, кад се, најзад, приближише оном месту, где се ходник већ завршивао.

— Може се; само не знам, да ли ће вас пустити у саму тамницу. Сад већ нема Јана: место њега други је, одговори стражар.

— Јао, јао, рече полако Јеврејин: -- то је рђаво, љубазни наше!

— Води ме! рече упорно Тарас.

Јеврејин га послуша.

Код врата тамничких, шиљатих при врху, стајаше војник, с брковима на три ката. Горњи кат бркова отишао му назад, други право напред, а трећи на ниже, што га је начинило веома сличним мачку.

Јеврејин се најежи као испребијан и готово настке приђе му.

— Ваша светла велемоћност! Светли и велемоћни наше!

— Велиши ли то мени, Чивутине?

— Вама, светли и велемоћни наше.

— Хм... па ја сам само прост војник! рече трокатни бркоња с мало веселијим погледом.

— А ја сам, Бога ми, мислио да сте ви главом војвода.Ao, ao, ao!.. (Ту Јеврејин махну главом и развири прсте.) Ao, како важно изгледате! Бога ми, пуковник, прави пуковник! Само још за један прст да се дода, па пуковник! Требало би пана посадити па коња, тако брза, као мува, па нек учи пукове!

Војник поглади доњи кат бркова, а уз то му очи дођоше сасвим веселе.

— Како је то ратнички свет! пастави Јеврејин.

— Ох, вај мир, како је лен свет! Гајтапићи, пулјице... бије од њих блесак као од сунца; а цуриће чим углеђају војнике... ао, ао!..

Јеврејин опет заврте главом.

Војник зави руком горње бркове и пусти кроза зубе пеки глас, мало налик па коњско рзање.

— Молим пана да учини услугу! рече Јеврејин.

— Ево донио кнез из туђе земље; хоће да види козаке. Још од како се родио, није видео какав је то ~~фокт~~ — козаци.

Појава туђинских грофова и барона била је у Пољској доста обична: оних је често вукла јединио ра-

дозпалост да виде тај готово полуазијатски кут Европе; а Московију и Украјину сматрали су да припадају већ Азији. И зато је војник, пошто се поклоњио дosta дубоко, држао да је умесно додати неколико речи од своје стране.

— Ја не знам, ваша светла велемоћност, рече он: — зашто сте ради да их гледате. То су иси, а нису људи. И вера им је така, да је нико не поштује.

— Лажеш, ти ћавољи сине! викну Буљба. — Ти си нас! Како ти смеш рећи, да нашу веру не поштују? То не поштују нашу јеретичку веру!

— Ехе, хе! учни војник: — На знам ја, пријатељу, ко си ти. И ти си од оних што су већ овде код мене. Чекај ти, да ја зовијем амо наше.

Тарас виде да није био опрезан, али тврдоглавство и љутина не дадоше му да помисли, како би то поправио. Срећом Јанкељ се у том тренутку умеша:

— Светли велемоћни наше! Како би то било, да је гроф козак? А кад би и био козак, где би нашао таке хаљине и такав изглед грофовски?

— Приповедај ти то другоме!.. рече војник и већ отвори своја широка уста, да викне.

— Ваше краљевско величанство! Ћутите! Ћутите, тако вам Бога! завика Јанкељ. — Ћутите! А ми ћемо вам за то платити толико, колико још никад нисте ни видели; даћемо вам два златна дуката.

— Ехе! два дуката! Два дуката нису мени ништа: ја дам берберину два дуката да ми само половину браде обрије. Сто дуката дај, Чивутине! (Ту војник засука горње бркове.) А ако не даш сто дуката, одмах ћу викати!

— А зашто тако много? рече тужно пребледели Јеврејин, дрешећи кожну кесу; него био је срећан, што му у кеси није било више и што војник није умео бројати даље од стотиње.

— Наве, наше! хајдемо брже! Видите, како је овде рђав свет! рече Јанкељ, кад онази како војник премеће на длапу новце, чисто жалећи, што није записао више.

— Шта ти, ћавољи војничче, рече Буљба: — зар узео новце, а и не мислиш да нам покажеш? Не, не,

ти си дужан показати нам. Кад си добио новце, сад немаш права одрећи.

— Идите, идите до ћавола! Ако не одете, ја ћу одмах јавити, и вас ће ту... Измичите брже, док вам кажем!

— Џане! пане! хајдемо, тако вам Бога хајдемо! Џаво их однео! Да Бог дâ уснили тако нешто, па што се мора пљупути! викао је јадни Јанкељ.

Буљба обори главу, лагапо се окрете и пође, праћен прекорима Јанкељевим, ког је јео јад кад помисли на дуката изгубљене узалуд.

— И што сте га дирали! Нек се, пас, грди! То је такав свет, да не може док се не грди! Ох, вај мир, какву срећу дâ Бог понеским људима! Сто дуката само за то, што нас је отерао! А наш Јеврејин: њему и пејсике почунају, и од носа му начине тако чудо да се ни гледати не може, а нико му не дâ сто дуката. О, Боже мој! Боже милостиви!

Али је тај неуспех далеко више утицао на Буљбу; он се огледао у страховитом пламену у његовим очима.

— Хајдемо! рече он на једанпут, као год да се препуну: — хајдемо на тржиште. Хоћу да видим, кад га стану мучити.

— Јао, пане! Зашто да идете? Та тим се нећемо помоћи.

— Хајдемо! рече упорно Буљба, и Јеврејин пође за њим, уздишући као дадиља.

Није било тешко наћи тржиште, на ком се морала извршити казна: свет је врвео тамо са свих страна.

То је у тадашњем грубом веку био један од најзанимљивијих призора не само просторј светини, него и вишем редовима. Многе старице, најпобожније, многе младе девојке и жене, најплашљивије, којима су се после сву ноћ приенивали крвави трупови, које су викале иза сна тако гласно, како може викнути само пијан хусар, нису, ипак, иропуштале прилику да се мало нагледају. „Јао, какво је то мучење!“ викале су многе од њих с истеричком грозничавошћу, затварајући очи и окрећући главу, али су ипак престојале кашто доста времена. Неки би, и зинувши и пруживши

руке напред, хтео скочити свима на главу, да оданде боље види. Из гомиле узаних, малих и обичних глава помањао је своје дебело лице месар, посматрао сав процес као зналца и разговарао једносложним речима с пушкаром, ког је звао кумом, јер се празником онијао с њим у једној крчми. Неки су говорили о том ватрењу, други су се чак и кладили; али је већина била оних што на сав свет и на све, што се год догоди на свету, гледају чачкајући прстом свој пос.

Најред, поред самих брокоња, који беху градска гарда, стојао је млад шљахтић, или је изгледао као шљахтић, у војничком руву, који је навукао па се потпуно све, што је год имао, тако да му је у стапу остала само подрта кошуља и старе чизме. Две верижице, једна поврх друге, висиле су му о врату с некаким дукатом. Он је стојао са својом драганом, Јузисом, и пепретстано се освртала, да јој когод не упрља свијлену хаљину. Он јој је растумачио потпуно све, тако да се већ није могло пинета додати.

— Ето, душице Јузиса, говорио јој је он: — сав овај свет, што видите, дошао је зато, да гледа кад стапу кажњавати кривце. А ево онај, душице, што држи, видите, у рукама секиру и остале справе, оно је целат, и он ће кажњавати. И кад почне колесати и остале муке правити, злочинац ће бити јопи жив; а кад му одруби главу, онда он, душице, онај час умре. Најпре ће викати и мицати се, али кад му одрубе главу, онда неће моћи ни викати, ни јести, ни пити, зато што у њега, душице, већ неће бити главе.

И Јузиса је све то слушала са страхом и раздознатошћу.

Кровови на кућама беху начичкани светом. На таванске прозоре извиријала су веома чудна лица с брковима и у нечем налик на ченце. На балконима, под балдахинима, седела је аристократија. Лепа ручица насмејана, блиставе као бео шећер напе држала се за перило. Светли и велемоћни панови, доста дебели, гледали су озбиљно. Слуга, у сјајном оделу, с устуреним назад рукавима, разносио им је разне напитке и ђаконије. Често каква ђаволица пртих очију

зграби белом ручицом колаче и воће, па баци у светину. Гомила гладних вitezова подметала је капе да ухвати, а какав висок шљахтић, који је измолио из гомиле своју главу, у излизаном првеном кафтану с постамнелим златним гајтасима, хватао је дугим рукама први, љубио добивени ћар, притискао га на срце, па затим метао у уста. Соко, који је висио у златном кавезу испод балкона, био је такође гледалац: нагнуо беше на страну вљун и подигао ногу, па је и он, од своје стране, разгледао такође пажљиво онај свет. Али гомила на једанпут заграја и са свих страна чуше се гласови;

— Воде их! воде! Козаци!

Они иђаху гологлави, с дугим кикама; браде им беху нарасле. Нису ишли ни плашљиво, ни туробно, него с неким тихим поносом; њихове хаљине од скупоцене чохе већ се беху износиле и висиле су на њима као стари дротици; нису гледали онај свет нити су му се клањали.

Напред пред свима иђаше Остап.

Шта ли је осећао стари Тарас, кад је гледао свога Остапа? Како ли је тад било срцу његову? Он је гледао из гомиле у њега и није пропустио ни један покрет његов.

Већ се приближише губилишту. Остап се заустави. Њему првом припало је да испије ту горку

чашу. Он погледа на своје другове, диже руку у вис из изговори гласно:

— Дај, Боже, да нико од јеретика, што их је год овде, безаконика, не чује, како се мучи хришћанин! Дај, Боже, да ни један од нас не изјести ни једне речи!

После тога приђе ешафоту.

— Тако, синко, тако! шапну Буљба и обори к земљи своју седу главу.

Целат здера с Останима старе дроњке: увезаши му и руке и ноге у нарочито начињене сираве, и...

Нећемо мучити читаоце сликом паклених мука, од којих би им се коса пајежила. Оне су биле плод тадашњег грубог дивљег века, кад је човек проводио још крвав ратнички живот и прекалио душу у њему, не осећајући шта је човечио. Узалуд су се неки, мало их је било, који беху изузети тога века, истицали као противници тих ужасних мука. Узалуд су краљ и многи витези, просвећена ума и душе, говорили, како така бездушиост у кажњавању може само распалити освету у козачком народу. Али краљева моћ и моћ паметних минијења није била иншта пред нередом и дрском вољом државних магната, који су својом не-промишљеношћу, непојамним осуством сваке увиђавности, детинским самољубљем и инштавном гордошћу претворили сабор у сатиру на владу.

Остан је трпео мучење и муке, као див. Није јаокнуо нити јекнуо ни онда, кад су му стали пребијати и руке и ноге, кад су и удаљени гледаоци у немој гомили чули страховито крцкање костију, кад су го спође окренуле очи, — иншта налик на јечање није се отело из уста његових, нити се намрштило лице његово.

Тарас је стојао у гомили, оборивши главу, па у тај мах диже попосните очи и само одобравајући шапнуташе:

— Тако, синко, тако!

Али кад поведоше Останима на последње самртие муке, чињаше се, као да почне малаксавати снага његова. И он поведе очима око себе: Боже! све непо-

знати, све туђа лица! Да је ма ко од пријатеља ту кад умире! Он лије жељео да чује плач и тугу слабе мајке, нити безумну кукњаву жене, која чуна косу и бије се у беле прси; он би сад жељео видети тврда мужа, који би га разумном речи окрепио и утешио на самрти. И клоуну му снага и он узвикују у душевној немоћи:

— Баћко! где си? Чујеш ли ти ово?..

— Чујем! громну усрд опште тиштине, и сав онај сплан свет од једном задрхта.

Један део коњаника јуриу нажљиво разгледати по гомилама оног света. Јашкељ пребледе као крпа; а кад се коњаници мало одмакоше од њега, он се са страхом обазре назад, да ногледа у Тараса; али Тарас већ није био поред њега: никада трага од њега.

XII

Нашао се траг Тарасов.

Сто и двадесет хиљада козачке војске појавило се на границима украјинским. То већ није била каква мала војска нити чета, што се дигла да пљачка или у потеру за Татарима. Не; то се дигао сав народ, јер се превршило стрпљење народно, — дигао се да се освети за исмењавање својих права, за срамно понижење својих обичаја, за вређање вере предачке и светога закона, за поругу цркава, за непочинства туђинских панова, за насиље, за унију, за срамотну власт јеврејштине у хришћанској земљи, за све, што је од давнашњих времена прикупљало и удвојило сирову мржњу козачку.

Млади, али духом снажан, хетман Остраница предводио је сву ову небројену силу козачку. Уз њега се видео престарели, искусни његов друг и саветник Хуња. Осморица пуковника водили су пукове по од дванаест хиљада. Два главна есаула и главни бунчучки помоћник јахали су одмах за хетманом. Главни заставник ишао је пред главном заставом; много других стегова и застава вило се у даљини; бунчучки помоћници носили су бунчуке. А било је много и

других чинова у пуковима: возарских, војних помоћника, пуковских писара, и с њима пешачких и коњичких одреда. Колико је год било редовних козака, толико се накунило добровољаца и передовних. Од свуда су се дигли козаци: од Чигирина, од Перејаслава, од Батурина, од Глухова, од доњега краја

Дијенра и од свих његових горњих крајева и бстрва. Коњи без броја и небројени табори теретних кола отегли су се преко поља.

А између тих козака, и између тих осам пукова најодабранији беше један пук; и тај је пук предводио

Тарас Буљба. Све му је давало прстег паđ осталима: и старе године, и вештина, и уменје да управља својом војском, и најјача мржња према непријатељу. Чак се и самим козацима чинило да је прстерана његова нештедична свирепост и жестина. Само огањ и вешала досуђивала је седа глава његова, и његов савет у војном већу дисао је само затирањем.

Није потребно описивати све битке, у којима су се одликовали козаци, ни сва поступни ток кампање: све је то уписано у летописе. Познато је, какав је у Руској земљи рат, каđ се зарати за веру. Нема силе јаче од вере. Она је необорива и страшна, као самотвора стена усрд бурног, вечито променљивог мора. Чак са дна морске дубине издиже она под небеса не-пробојне своје зидове, сва створена од једног целог, чврстог камена. Од свуда се види и гледа право у очи таласима што јуре поред ње. И тешко броду, који налети на њу! Разлети се у иверје његова ијака грађа, тоне и крши се све, што је год на њему, и кроз по-ражен ваздух разлеже се жаљостај јаук погибалаца.

У летописима је насликано опширно, како су пољски гарнизони бежали из ослобођених градова; како су повешани несавесни закуци Јевреји; како је крунски хетман Никола Потоцки с многобројном својом војском био слаб против те неодољиве сипе: како је, разбијен, гоњен, потопио у малој реци најбољи део своје војске; како су га страшни козачки нукови опколили у малој варошици Полономе, и како је пољски хетман, доведен у крајност, под заклетвом обећао у име краљево и државних чинова потпуно задовољење у свем и повратак свих прећашњих права и новластица. Али козаци нису били таки, да на то пристану: знали су они већ шта је то пољска заклетва. И Потоцки не би више јордамио на свом аргамаку што му ваља шест хиљада те привлачно погледе знатних госпођа и завист племства, не би праскао на саборима и давао раскошне гозбе сенаторизма, да га није спасло руско свештенство које је пашло у тој варошици.

Кад су изшли у сусрет сви попови у сјајним златним одеждама, носећи иконе и крстове, а пред

њима владика с крстом у руци и под владичанском митром, сви су козаци сагли своје главе и посвидали капе. Они се у то време не би ни на кога обазрели, па ни на самога краља; али нису смели против своје цркве хришћанске и поштовали су своје свештенство. Пристаде хетман заједно с пуковницима да пусти Но-тоцкога, пошто им се закуне, да ће оставити у слободи све хришћанске цркве, да ће заборавити стару мржију и да неће чинити никаке иенравде козачкој војсци. Само један пуковник не пристаде на такав мир.

Тај један пуковник беше Тарас. Истрже он и рапрем косе са своје главе и подвикну:

— Еј, хетмане и пуковници! Не радите тако женски! Не верујте Лесима, изневериће гадови!

А кад пуковски писар поднесе уговор и хетман га потписа својом заповедничком руком, Тарас скиде са себе чисту димишћију, скуноцену турску сабљу, од најбољега гвожђа, преломи је на двоје, као трску, и баци далеко на разне стране оба комада, рекавши:

— На збогом! Као што се ова два комада обе сабље неће саставити у једно ни бити једна сабља, тако се ни ми, другови, нећемо више видети на овом свету! А упамтите што ћу вам рећи па растајку... (код те речи глас му се појача, новиси се, доби нечупену снагу — и сви се смутнише од пророчких речи) па смртином свом часу сећићете се мене! Мислите, купили сте спокојство и мир; мислите, да ћете напо- вати? Напо-вјете друкчијум напо-вјем: одераће ти, хетмане, с главе кожу, напунити је сљданом плевом, и дуго ће је посати по свима сајмовима! А! пи ви, напо-ви, нећете сачувати главе своје! Пронашћете по мемливим подрумима, зазидани у камене зидове, ако виас, као овнове, не сваре све живе у котловима!.. А ви, момци! настави, окренувши се својима: — ко од вас хоће да умре својом смрћу, — не по запећцима и по женским лежајкама, не иђијан за плотом, код крчме, као свака стрвина, него часном козачком смрћу, сви па једној постељи, као женик с невестом? Или, може бити, хоћете да се вратите кући, да се обратите у полу-верце, да возате на својим грбницама пољске кејонле?

— С тобом ћемо, наше пуковниче! с тобом! за-
викаше сви што беху у Тарасову цуку, и к њима при-
трча дosta и других.

— Па кад ћете са мном, а ви хајд'те са мном! рече Тарас, натуче боље на главу шубару, страшно погледа све оне што остају, намести се на коњу свом и викну својима: — Нико нас неће прекорети ружном речи! А сад хајд'мо, децо, у госте католицима!

И одмах ошину коња, и отеже се за њим табор од стотину кола, и с њима беше много козачких коњаника и пешадије, и он се освртао и претио погледом свима што остадоше — и гневан му беше поглед. Нико не смеде да их заустави. Пред очима целе војске одлазио је пук, и Тарас се још дуго освртао и једнако претио.

Хетман и пуковници стајали су смућени, сви се замислили и ћутали су дуго, као год да их тишти неко тешко приказивање. Није Тарас узалуд прорицао: све се догодило онако, како је прорекао. Није много прошло после вероломног поступка под Кањевом, а била је хетманова глава набијена на колац заједно с многим главама најглавнијих старешина.

А шта је радио Тарас? Па Тарас је ходио са својим пуком по свој Пољској, спамио осамнаест варошица, близу четрдесет католичких цркава, и већ допирао до Кракова. Много је побио свакојака племства, опљачкао најбогатије и најбоље замкове. Козаци су отварали и пролевали по земљи вајкадашњу медовину и вина, што су се брижљиво чуvalа у панским подрумима; исекли су и поспаљивали скupoцену чоху, руво и ствари, што су нашли по оставама. „Ништа не штедите!“ говорио је Тарас. Нису козаци штедели ни црномањасте госпође, ни девојке белих груди и ведра лица; нису се могле спasti ни код самих олтара: спаљивао их је Тарас заједно с олтарима. Многе беле као снег руке дизале су се из огњеног пламена к небесима, уз жалосну вриску, од које би се покренула и сама црна земља а степска трава поникла би од жаљости ником. Али опаки козаци нису ни за што хажали, они су копљима подизали с улице децу њихову

и бацали их к њима у пламен. Тарас је само узвишио: „Ово вам је, ћавољи Леси, подушје Остану!“ И така подушја Остану давао је он у сваком селу, док пољска влада није увидеља, да је то што чини Тарас нешто замашније од обичног разбојништва, и оном истом Потоцком буде наложено да се ист пукова па сваки начин ухвати Тараса.

Шест дана измицали су козаци страшнутицама од сваке потере; коњи су једва подносили необично бежање и спасавали козаке. Али је Потоцки овога пута био достојан датог му налога; гонио их је неуморно и стигао на обали Дњестра, где Вульба беше заузео остављену развалину тврђаву да се ту одмори.

На самој стрмени уз Дњестар виђаше се та тврђава са својим испровалавајим бедемом и својим разваљеним остацима од зидова. Врх те стрмени беше посут ситним каменом и разбијеним опекама, и готов да се сваки час онучи и слети доле. Ту га околи крунички хетман Потоцки с две стране од поља.

Четири дана били су се и борили козаци, бранећи се опекама и камењем. Али се потроши и храна и снага, и Тарас пауми да се пробије кроз војску. И козаци би се већ пробили и, може бити, још једанпут послужили би их верно брзи коњи, али на једанмах усред самог трка застаде Тарас и викину:

— Стој! испала ми лула и дуван; иеђу и лула да донађи ћавољим Лесима!

И наже се стари атаман и стаде тражити по трави свој дуван иј лулу, нераздвојну пратилицу и по морима и по сувоти, и у походима, и код куће. А у том налету на једанпут гомила и зграби га испод спајних мишница. Маче он свом снагом, али већ не попадаше на земљу војници, који га беху докопали, као што је некад бивало.

— Еј, старости, старости! рече и заплака се стари козак.

Али није старост била крива: сила је савладала силу. Готово тридесет људи беше му обиснуло и о рукама и о ногама.

— Долија лепци! завикаше Леси. — Сад треба само измислiti, какву ћemo ису најбољу почаст одати.

И пресудише, с хетмановим одобрењем, да га спале жива пред свима. Ту беше голо дрво, коме је врх обломио гром. Привезаше га железним веригама за дебло, клином му приковаше руке и, ишто га подигоше новише да се козак од свуда види, узене одмах ложити под дрвегом ватру. Али Тарас није гледао на ватру, није мислио о ватри, којом се спремају да га спале; гледао је он, веселник, на ону страну где се козаци бране из пушака: видеоје све с висине, као на длану.

— Заузимајте, момци, викао им је он, — заузимајте брже брдењак што је иза шуме: тамо вам ће могу прићи!

Али ветар не донесе речи његове.

— Ево пропашће, пропасти у лудо! рече очајнички и погледа на ниже, где се беласао Дњестар.

Радост му сијну у очима. Сназио је, како се помолиле иза шевара четири крме, прикуни сву снагу и гласно завика:

— Обали! обали, децо! Спустите се стазом испод брда, лево. Уз обалу су чупови, узмите све, да не буде потере!

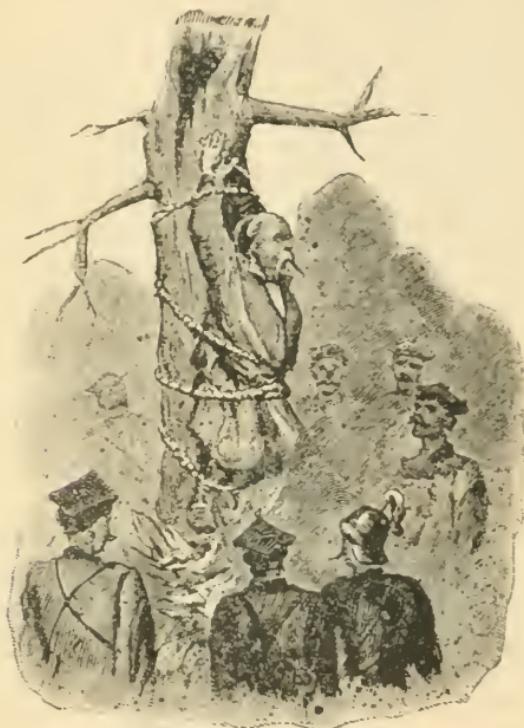
Сад ветар духну с друге стране и козаци чуше све. Али он доби за тај савет одмах ударац телућем по глави, од којега му се смрче пред очима.

Пустише се козаци у сав трк стазом испод брда; а већ им потера иза леђа. Виде они: путања се затлеће и завија и много вијуга у страну.

— А, браћо, сад што Бог дâ! рекоше сви, застадоше за тренут, замахнуше својим пагајкама, звижнуше — и њихови татарски коњи одвојише се од земље и пружише се у ваздуху као змије, на прелетеше преко провалије и буњише правце у Дњестар. Само двојица не доскочише до реке, грунуше с висине о камење и пропадоше доле за напек и они и коњи, чак немадоше кад ни јаокнути. И козаци су већ пливали с коњма по реци и дренили чупове.

Застадоше Леси над провалијом, дивећи се нечувеном козачком јунаштву и мислећи: да ли и они

да скачу, или не? Један млад пуковник, жива ватрена крв, рођени брат оне ирелене Пољакиње, што је за-нела јаднога Андрију, није дugo мислио, него из све снаге јурну с коњем за козацима: преврте се тришут у ваздуху с коњем својим и тресну управо на оштре стене. И оштре камење искда га на комаде, и он по-гибе усрд провалије, и мозак његов, помешан с крвљу, иопрска шевар што је израстао по иераним стенима у провалији.

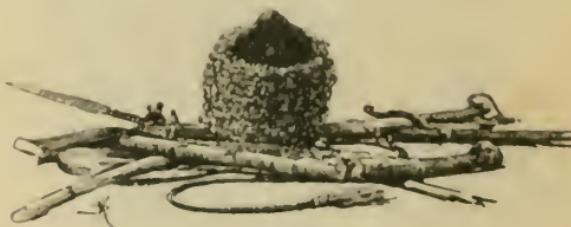
Кад се Тарас Буљба освестио од удараца и погледао па Дњестар, козаци су већ били на чуновима и веслали веслима: куршуми су сипали озго на њих, али их нису домашали. И засијаше се радосно очи у старога атамана.

— С Богом, браћо! викну им он озго: — Сећајте се и мене и на пролеће дођите овамо, па се добро

проводите! Шта сте добили, ћавољи леси? Зар мислите да има нешто на свету, чега би се побојао козак? Причекајте, доћи ће време, настануће време, и оставаћете ви, шта је православна руска вера! Већ и сад слажају даљи и ближи народи: днићи ће се из земље Руске свој цар, и неће бити на свету сила, која се не би њему покорила!...

А већ се пламен подизао изнад ватре, дохватио му ноге и лизао уз дрво... Али зар има на свету таког огња, мука и таке силе која би свладала руску снагу!

Није мала река Ћиестар, и много је у ње окука, речних густих тричака, прудова и дубоких вирова; биста се речно огледало, по ком се разлеже гласно гакање лабудова, и поносита утица брзо илови по њему, и много је шљука, црвенокљуних петлића и снакојачких других тица по трицацима и поред обала. Козаци су живо пловили на узаним чуновима са два весла, слоники су веслали веслима, опрезно облизали прудове, плашили тице и разговарали о свом атаману.

ТУМАЧ НЕПОЗНАТИХ РЕЧИ

Аргамак — крупан, скуоџен коњ азијског соја.

Аркан — у же са замком на крају, којим се хватају дивљи коњи, зверке у лову, а и непријатељ у боју.

Атаман (сетман) — старешина над запорошким козацима.

Балалајка — народна свирачка справа с две или три жице од црева, у које се удара свима прстима.

Бандура — палик на балалајку, али је с металним жицама и удара се у њих пером, као у нашу тамбуру.

Бандурист — онај што удара у бандуру.

Бањко — каже се од милоште ону или стариу човеку, као у нас: тата, ћаћа.

Бојарски — властелински.

Буничук — налица хетманска у малоруских козака.

Буничучки помоћник — војнички чин у козака; нека врста хетмановог повереника.

Бурса — семинарија, у којој се ђаци издржавају о државном трошку.

Бурсак — ћак који се учи и издржава у бурси.

Вај мир! — Јао мени! Тешко мени!

Ведро — мера од 12.29 литара.

Врста — мера за даљину, има 1.06 километра.

Главни буничучки — старешина над буничучким помоћницима.

Dalle notti — из ноћи.

Есаул — чин у козачкој војсци. Било је главних, пуковских, артиљеријских и сатнијских есаула. То су били помоћници старешинама, нека врста ађутаната.

Жупан — врста кафана, тојла горња халана.

Јаломак — нека јеврејска кашица.

Картезијански калуђери — постали су у XI веку; живели су веома скромно, постили, занимали се занатима, пренасивањем књига итд.

Кинђак — свидена честа тканина.

Козакин — полукафтани, наборац, с иравни колиром, без шуцади.

Колесати — ломити кости точком (врста мучења).

Консул — што у нас цензор у школи.

Кошени (кошеви атаман) — месни главни заповедник војске. Тај је назив постао од речи: кош (што значи: зборно место и збор људи, здружених заједничким интересима), а то је место, где бораво запорошки колаци, њихов утврђен стан, којиј заповеда кошени атаман.

Крунски хетман — неограничен заповедник над пајамничком војском у Пољској, готово сасвим независан господар.

Ксјонз — пољски пои.

Курењ — вишне запорошких кућа или колиба у једној гмини; њихови појединци становни на Сечи.

Курењски атаман — старешина над курењем.

Лех — Пољак.

Лешки — пољски.

Ликтори — ђаци одређени да бију ћака осуђена на батине.

Мирза — татарски кнез, великан.

Нагајка — татарска камција.

Наручници — делови оклсија, што покривају руке од лаката до пака.

Натолија — Ападолија, Мала Азија.

Нап — господин, господар; *пана* — госпођа.

Нановање — господски живот.

Нановати — живети господски, без бриге.

Наночка — госпођица.

Нејсаци — јеврејски дуги, копрчasti зулови.

Новод — два или више кероха које поведе ловац у лов.

Пуд — има 16,37 килограма.

Пук. — Козаци су се онда делали и на пуконе, управо, па мале војске. Пук је имао најмање две хиљаде људи; а било их је и од више хиљада. Сваки је пук имао свога пуковника, есаула, судију, заставника и инсаре.

Пуковник — старешина над пуком и околином, из које је пук; он је командовао пуком, пресуђивао кривичне и грађанске парнице, раздавао земље итд.

Редовни козаци — били су они што су купљени унисом; они су били потчињени крунском хетману, добивали су од пољског краља плату, и њих хиљаду морало се налазити на Запорожју.

Сабан — комад платна којим се покрије Јеврејин кад се моли Богу.

Саламата — овесна крупа приготвљена на зејтину или из масти.

Свитка — широка, дуга хаљина без струка.

Табун — оргела.

Теорбан (турбан, теорба) — лаута за басовање, има врло дугачак врат и више дебелих жица за дубоке тонове.

Хетман — исто што и атаман.

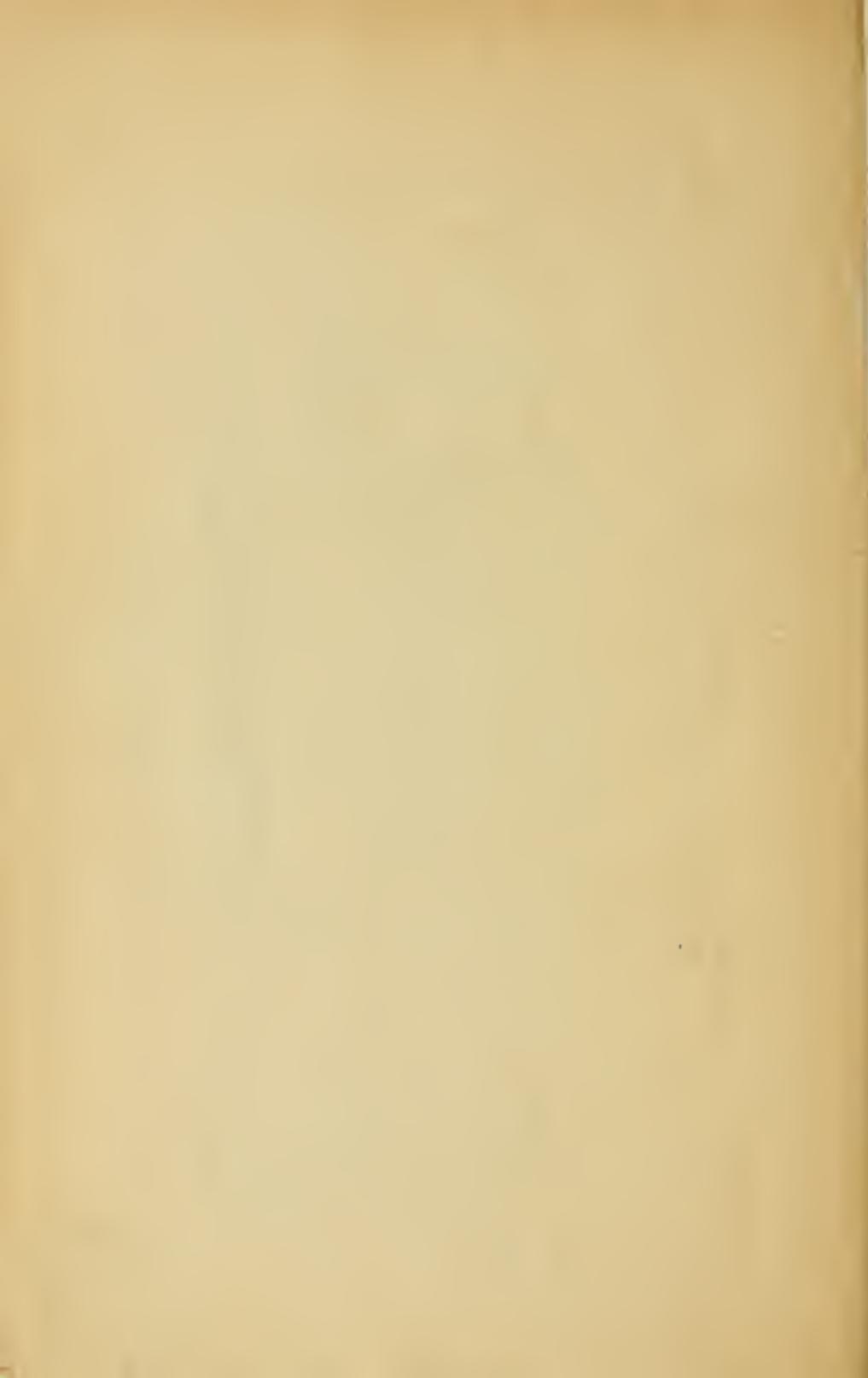
Хетманаштина (хетмановина, хетманаја) — звao се онај крај Малорусије, који је био под хетмановом управом.

Чајка — врста степског вивка.

Ш.м.стин — пољски племињ.

ПОПРАВКЕ

страница:	ред:	штампано:	а треба:
6	2	озго	по свему
20	17	»	текушице
24	14	»	на главу
24	14		опусте
32	2	»	старешине
42	17	»	јеврејске
44	4	»	у свему
54	3	оздо	по свему
55	5	»	онако
57	1	озго	ни мртав
63	9	»	у свему
72	19	озго	полуотрезњених
89	17	»	бркове
94	8	озго	војци
100	20	»	kad је већ
100	21	»	дошло
105	4	»	по свему
122	2	оздо	по свему
123	5	озго	од

PG Gogol', Nikolai Vasil'evich
3332 Taras Buljba
T319
1902

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

